

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS

XXVI. ÉVFOLYAM VIII.
2017/8. SZÁM

**DR. LUTHER
MÁRTON
ÖNMAGÁRÓL**

**SOLA
SCRIPTURA**

**AZ ELSŐ
MAGYAR
REGÉNY
KÁLVIN
JÁNOSRÓL**

**ÁRVA
BETHLEN
KATA
VIZSOLYBAN**

**MAGYAR
ELEKTRA**

**HUSZÁR
GÁL
KÖNYVSAJTÓJA**

**500
REFORMÁCIÓ**

Hazánk kormánya már négy évvel ezelőtt, 2013 októberében életre hívta a *Reformáció Emlékbizottságot* azzal a megbízással, hogy munkálkodjék a *reformáció 500.* évfordulója méltó megünneplésének dolgában. Ezáltal, a 2017-es jubileumi év révén, széles körben megismertesse közös örökségünk, a reformáció máig tartó megújító hatását Európa és hazánk életére. Az emlékévként *vizkereszt napján, 2017. január 6-án* vette hivatalosan is kezdetét a *Művészetek Palotájában* a Reformáció Emlékbizottsága által rendezett *Egy asztal körül* című, ünnepi műsorral. *2017. október 31-én, a reformáció ünnepén* pedig az emlékbizottság közös istentiszteletre és reprezentatív, műsoros megemlékezésre hívta meg protestáns és nem protestáns honfitársainkat a *Papp László Budapest Sportarénába*. Közben pedig *országszerte események végtelen sora* – az egyházi megemlékezéseken kívül kulturális, tudományos és művészeti történések, alkotói fórumok eseményei, megújult és új létesítmények felavatásceremoniái, újonnan született művek bemutatói – fémjelezte a reformáció szellemében zajló gondolkodás megtörténtét egyéni és közösségi szinten egyaránt.

[Cikkünk a 72. oldalon](#)

500
reformáció

SÁGHY ILDIKÓ

„... MÁSKÉNT NEM TEHETEK!”

Lutheránus teológiai végzettségem csak látszólag könnyíti meg a helyzetemet, amikor a Lyukasóra szerkesztőjeként folyóiratunk reprezentatív, reformációs különszámát szándékozom most olvasóink kezébe adni. Mert egyfelől ez a szubjektív momentum még inkább kézenfekvővé teszi azt az előzetes elgondolásomat, hogy dr. Luther Márton alakja, az *ecclesia reformanda*, vagyis az egyház megújításának elindítója kerüljön a középpontjába e kiadványunknak. Másfelől viszont ugyanez felelősségre int a tekintetben, hogy az érzékeny és tisztességes egyensúlyt az e témához képest szűkre szabott publikációs gyűjteményben megtaláljam.

Nem szeretném, ha félreértenének, amikor megkockáztatom ezt a mondatot: azt hiszem, értem Luthert. És itt nem a tudós teológus okfejtéseire gondolok, aki minden eszmefuttatását a *philosophia est ancilla theologiae* (a filozófia a teológia szolgálóleánya) latin mondás igazságához igazította, hanem, mondhatjuk így, a lutheri mentalitásra, Luther magatartásának mikéntjére. Arra a bizonyos „Itt állok, másként nem tehetek!” életre szóló tartásra, amellyel a Worms-i birodalmi gyűlésen is ragaszkodott meggyőződéséhez. Nincs is abban semmi különös, ha értem, vagy inkább ösztönösen érzem ezt, hiszen evangélikus papcsaládban, Luther szellemiségén és ezenfelül lelki és érzelmi atmoszférájában nevelkedtem. Mint ahogyan sokan mások is, akik sikerrel vagy sikertelenül, de ugyanígy ösztönzés kaptak gyermekkoruktól a lutheri magatartásforma elsajátítására.

Akkor merül fel bennem ez különösképpen is, amikor hallom vagy olvasom a lényegi mondat

Sola Scriptura
Dr. Luther Márton Bibliája

A Luther-émlékű Worms városában Európa legnagyobb ilyen alkotása (A reformáció genfi emlékművén csak Luther neve tűnik fel, alakja nem). Az 1868-ban készült alkotáson Luther Bibliával a kezében látható, talapzatán négy előreformátorral: Valdo Péter, Wycliff János, Husz János és Girolamo Savonarola alakjával. Az emlékmű Bölcs Frigyes, mint Luther megmentője előtt is tiszteleg.

szószertintiségét vitató elmélkedéseket. Az egyik internetes lexikon írja: „Állítólagos beszéde a Worms-i birodalmi gyűlésen, 1521. április 18-án.” Állítólagos? De hiszen, bárhogy fogalmazta, nemcsak beszédével, hanem minden rezdülésével állt ki emellett. Nem hivalkodóan, vagy mellőngetően, ahogyan néha magyarázzák, inkább már-már kétségbeesetten, szétárt karokkal, hiszen halálveszélyt vont ezzel a saját fejére. Végőskig feszítve a gondolatot: értsétek meg, nincsen más választásom! Belső kényszer ez, ha akarom, ha nem, ezt kell tennem! Luther egész élete szól erről a mondatról. Aki ezt nem érzékeli, az nem érezheti az akkor nagyon is forradalminak számító tettek és mondatok elképesztő erejét és sodrását.

És napjaink Európájának éppolyan nagy szüksége van erre a mondatra, mint ahogyan Luther Márton korában volt szüksége Európának.

Ezért is tartom fontosnak a jubileumi emlékvét, a reformáció 500. évfordulójának megünneplését. Valljuk meg őszintén, amikor a reformációs megemlékezések különféle eseményeivel találkozunk, vajon ezek nélkül nem rohannánk-e el felületesen – ahogyan ezt másszor is megtesszük – az 500. évforduló mondandója mellett? Sokszínű egyházi és kulturális események, szellemi történé-

sek sora segít minket az emlékvben abban, hogy mindez be is épülhessen az életünkbe.

Egy időben parázs vita zajlott Luther 95 tételének kiszögezése körül is. Maga Luther tette-e ki a wittenbergi Vártemplom kapujára, vagy Melanchthon, Luther közeli barátja és munkatársa, aki később ezt a tényt fel is jegyezte? Netán a wittenbergi egyetem pedellusára bízták ezt a teendőt? Kalapáccsal szögezték, vagy ragasztották az akkoriban hirdetőtáblának számító kapura a téziseket, amely cselekvést illetően módon mindennaposnak tekintettek akkoriban, így rögtöni feljegyzését sem tartották fontosnak. S közben mintha elsikkadna annak ténye, hogy Luther a Szentírásra hivatkozva, a lelkiismeretétől vezérelve leírta a nagy horderejű gondolatokat, s elküldte egyházi feljebbvalóinak akkor, amikor a római egyház vezetői szerte Európában élet- és halál urainak számítottak.

Luther tehát ötszáz évvel ezelőtt nemcsak a wittenbergi Vártemplom kapujára tette ki 95 tételét, hanem Európa kapujára szögezte fel azt.

Ó bárcsak, mai protestáns európaiak, néhány szögnivel mi is odaerősíthetnénk ezeket a Szentírásához visszatérítő, lehullani készülő tételeket Európa omladozó kapujára! ♦♦

UGHY SZABINA

Sola scriptura

A REFORMÁCIÓ, MINT 500 ÉVE TARTÓ FOLYAMAT

A reformáció 500. évfordulója alkalmából már korábban, több mint három évvel ezelőtt emlékbizottság jött létre.

A gondos szervezés igen gazdag programsorozattá nőtte ki magát az idén.

Interjúnkban dr. Hafenscher Károlyt, a Reformáció Emlékbizottság munkájának segítéséért felelős miniszteri biztost kérdeztük 2017 jelentőségéről és lehetőségeiről.

– *Ha a szívemhez legközelebbi területből, az irodalomból indulunk ki, akkor a reformációnak egy sokkal bensőségesebb irodalmat köszönhetünk. 2017-ben hogyan meríthetünk ebből a hagyományból?*

– A reformáció egyik legnagyobb ajándéka és vívmánya az anyanyelvűség előtérbe helyezése volt. Az, hogy a lutheri tevékenység akadálymentesítette a saját nyelven való olvasást, azt eredményezte, hogy egy sokkal szélesebb kör számára vált hozzáférhetővé az irodalom, mivel azt korábban egy viszonylag szűk réteg élvezhette a latin nyelv egyeduralma miatt. A német nyelv számára hihetetlenül nagy fejlődést és tisztulást hozott a lutheri bibliafordítás. A hazánkba nagyon korán megérkezett reformáció esetében is hasonló helyzet állt elő. A reformáció és a nyelvművelés ugyanis kéz a kézben járt. Gondoljunk csak arra, hogy mit jelentett az 1541-es *Sylvester János-féle Újszövetség-fordítás*, majd a *Károli-féle Vizsolyi Biblia*... A magyar nyelv gyökeresen megújult, felfrissült és gazdagodott. Ez nem csak egyházi, vallásos nyelvgazdaságot jelentett. Sokkal többről volt szó. Hiszen a XVI. században hihetetlenül gazdag irodalmi tevékenység alakult ki: az énekköltészet mellett a drámaírás is csodálatos művekkel gazdagított bennünket. 2017 egyik feladata az, hogy erre a területre is rácsodálkozzunk, s újra felfedezzük. Azok az *iskoladramák*, amelyeket például *Sztárai Mihálynak* is köszönhetünk, komoly egyház- és társadalomkritikát fogalmaztak meg, s egészen új távlatokat nyitottak meg a helyi, színjátszó közösségeken keresztül az egész társadalomban. Falujáró színházunknak az év végéig csaknem hetven előadása lesz az ország legkülönbözőbb pontjain. Kocsi István *Árva Bethlen Kata* című darabja faluról falura jár, s kis kultúrházakban és templomok oltárterében mutatja meg, hogy a reformáció egyetemes értéke mit jelent az ember tartásában és döntéseiben. És akkor még nem is beszéltünk a *disputa* műfajáról, amely az irodalom és a retorika eszközeinek köszönhetően egy olyan vitakultúrát fejleszthetett ki, amely ma is példaértékű.

– *Még tágabb nézőpontból nézve, mi mindent köszönhet még az európai kultúra és gondolkodás a Luther forradalmi tette következtében elindult megújulásnak?*

– Nem is én volnék, ha nem rögtön a zenét hoznám fel például, de Luther számára a teológia után szintén a *zene* volt a második legfontosabb terület. Egyrészt, mint ígérhető eszköz, másrészt, mint az emberségünkhöz tartozó isteni ajándék, harmadrészt, mint az emberi élet harmóniáját megmutató kincs. Ennek a magyar vonatkozásai megint csak hallatlan izgalmasak. A magyarított *korálok* és a *genfi zsoltárok* rengeteg újdonsággal gazdagították a zenei életet. Mindezek mellett sok olyan értéket találunk a zenében, amely egyházi és világi területen aktívan gazdagította a magyar kultúrát és a reformációt, de nemcsak a kultúra területén köszönhetünk sokat a reformációnak, hanem egy újfajta társadalmi modellt is. Reformátori alapelv, hogy Isten előtt egyenlők vagyunk, nemcsak a lehetőségeinkben, hanem a döntéseinkben és a felelősségeinkben is. A reformáció egy másik nagy ajándéka a *papi család*. Képzeljünk csak el, hogy Luther számára mit is jelentett az, hogy szerzetes papként szakított a cölibátus egyébként nem túl régi tradíciójával, s megmutatta, hogy Isten közösségi életre teremtett bennünket, s ennek az egészséges alapsejtje a férfi–nő házassága, a család! Azok, akik a hitújítás prédikátorai voltak, a saját életpéldájukkal is jelezték ezt a fajta változási igényt, ahol

a családban az egyenjogúság és az egyenlő felelősségvállalás is döntő szerepet kapott. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy mit jelentett a reformáció a *gazdaság* számára. A magyar mezőgazdaságot egyházi emberek újították meg azáltal, hogy megtanították az embereket földet művelni, a növényi kultúrákat kezelni, illetve átadták az állattenyésztés modernebb formáit. Egyfajta igényes, ismeretalapú gazdálkodásra törekedtek. Egyszerűen azért, mert komolyan vették azt, hogy mi mindannyian felelős, tudatos életre vagyunk teremtve. A pénzhez való viszony szintén megváltozott. A reformátorok nem ellenzik azt, hogy az emberek pénzt gyűjtsenek, hogy biztosítsák a jólétüket, de ezt mindig egy szociális hálóval összekötve. Ne feledkezzenek meg a rászorulókról sem. Szabadság az anyagiakban, s felelősség egymás iránt. Ehhez járul a *hivatás-etika* új gondolata, miszerint nem lehet másként tekinteni a munkánkra, mint egyfajta Istentől kapott megbízatásra. A mi hivatásunk szerint bármelyik munka istentiszteletté válhat, ha az ember hivatástudattal és Isten iránti beszámolástudattal végzi azt. Ennek köszönhetően felemelődik a munka értéke, túl a napi roboton a munka egyfajta szolgálat lesz Isten és az emberek felé. Mindezeket a gyökeres változásokat most 2017-ben is próbáljuk a maguk releváns voltában aktualizálni, s újrafogalmazni a mai elvárások és lehetőségek figyelembevételével.

– *Ha a programjaikból indulok ki, akkor valóban rengeteg módon szólítják meg nemcsak a reformátusokat, hanem az egész társadalmat. Ezt a sokrétűséget nagyban segíti az, hogy már 2014 januárjában megalakult az emlékbizottság. Hogyan lehet az emlékezetet élővé és cselekvővé tenni?*

– Valóban időben hozzáláttunk a munkához, bár a németek már tíz-tizenkét évvel ezelőtt elkezdtek készülni, mert érezték ennek az évfordulónak a súlyát. A magyar kormány is azért állt már évekkal ezelőtt az évforduló mellé, mert érezte, hogy a magyar nemzet számára egy olyan értékről van szó, amelyet nem lehet csak megemlékezésekkel kipipálni,

Az Ige-Idők kiállításán
a Nemzeti Múzeumban
Fotó: Bartos Gyula/EMMI

A reformáció 500. megnyitóján
a Művészetek Palotájában
Fotó: Barcza János

hanem minél több szinten tudatosítani is kell azt. Ezt úgy lehet elérni, hogy először is témává tesszük a reformációt. Ez a sok-sok, országos szintű rendezvény azokat a közösségeket, egyházi és civil szervezeteket próbálja megszólítani, amelyek az adott településen nyitottak erre a fajta értékrendre, s meg akarják ismerni azt. Őket szeretnénk volna elsősorban megszólítani, hogy elgondolkodjanak azon, hogy a reformáció nemcsak egy 16. századi esemény, hanem egy *500 éve tartó folyamat*. Nagyon jól látjuk a természetben, vagy épp a magunk fizikai életében, hogy minden, ami él, megújulásra vár, így például az emberi közösség, a társadalom szintén. És ha van egy ilyen modell előttünk, amely 500 éve működik, akkor ezt igenis komolyan kell vennünk. Ennek érdekében az ismeretterjesztésen túl a találkozásokon van a hangsúly. Nem véletlen, hogy a *Református Emlékbizottság* nem beruházásokat, például templomfelújításokat támogat, jóllehet ezeknek is megvoltak a maguk csatornái, hanem a találkozásokat, az emberi együttléteket akár a tudományban, akár a közéletben, akár a művészeti életben. A reformáció maga sem egy programot vagy feladatot diktáló mozgalom, hanem az ígéhez kötött lelkiismeret. Van egy iránytű a kezünkben, *sola scriptura*, azaz egyedül az írás, s ez az iránytű segít minket tájékozódni, de nem

KÖZÖS NYILATKOZAT

A Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Református Egyház közös zsinati ülésén, 2017. október 13-án a budapest-fasori evangélikus templomban elfogadott nyilatkozat szövege:

„A reformáció kezdetének 500. évfordulóján reformátusok és evangélikusok együtt adunk hálát Istennek üdvözítő és megtartó munkájáért. Hálát adunk elődeinkért, akik felragyogtatták Jézus Krisztus nevét az Isten után vágyakozó világban, anyanyelvre fordították a Bibliát, és kinek-kinek a maga nyelvén kezdték hirdetni az újjáteremtő Krisztus megváltó kereszthalálát és feltámadását. Jézus hordozza a tökéletes istenképet, az igaz emberséget, és Őbenne van elrejtve mindaz, amit méltó életnek nevezünk.

Ma, a hitünket megvalló úrvacsorás istentiszteletünkön és közös zsinatunkon kinyilvánítjuk Jézus Krisztusban megalapozott egységünket. Valljuk, hogy Jézus Krisztus Úr az Atya Isten dicsőségére (Fil 2,11). Nincs senki másban üdvösség, mert nem is adatott emberek között az ég alatt más név, mely által kellene nekünk megtartatnunk (ApCsel 4,12).

Fájlaljuk, ha nem fáradoztunk a nekünk ajándékozott kegyelem mértéke szerint a keresztyén egyház egységén, és nem tettünk bizonyosságot szóval és saját életünkkel Krisztus szeretetéről. Mindazáltal reménységgel valljuk és hirdetjük az igaz beszédet: ha vele együtt meghaltunk, vele együtt fogunk élni is (2Tim 2,11). Hisszük, hogy Isten Jézus Krisztusban öröktől megbékéltette magával a világot, és arra hív evangéliuma által, hogy béküljünk meg Vele mi is (2Kor 5,20).

Buzdítjuk testvéreinket az évszázados gyakorlat és megegyezések

Bogárdi Szabó István, Huszár Pál, Hafenschner Károly és Abaffy Zoltán a közös nyilatkozat sajtótájékoztatóján

(Leuenberg, 1973) nyomán működő szószerk- és úrvacsorai közösségre, mely a krisztusi egység megvalósításának és megélésének kiabrázolt példája.

A reformáció máig tartó folyamatot indított el Európában, erre a megújulásra ma is szükség van az igazságtalanságoktól gyötört, háborúkkal sújtott világban. A reformáció 500. évfordulóján újra elkötelezzük magunkat a testvéri egységre, az évszázados sebek gyógyítására, az anyaszentegyház szolgálatára minden nemzet és közösség javára.

Kérjük üdvözítő Istenünket, hogy tartson meg bennünket szeretetben, őrizzen és oltalmazzon hűségében és kegyelmében. Országa eljövételét várjuk.

Jövel, Uram Jézus! Ámen!

Budapest, 2017. október 13.”

spórolhatjuk meg azt, hogy mi magunk hozzuk meg ezeket a döntéseket. Ez a szabadság látszik meg programjainkban is, amelyekben felkínáljuk ezeket az értékeket. Ismerjük és értsék meg őket az emberek, majd tegyék hozzá a maguk értékeit. Nem elegendő azt mondani, hogy nagy kincs örökösei vagyunk. Az örökség akkor lesz a miénk, ha meg tudjuk toldani azt, mert a folyamat nem ért véget. Ezt sugallja az emlékvé szlogenje is: A megújulás lendülete. Szeretnénk megmutatni, hogy ezek az értékek sodorják az embert. Itt nincs totyogás. A jövőt így lehet csak felépíteni. 2017 erre egy óriási lehetőség.

– *Egy helyütt azt olvastam, hogy Luther Márton 95 pontját újragondolva arra buzdítják a kor emberét, hogy írja meg a maga reformelveit. Hogy áll ez az újragondolás?*

– Mivel nem a 16. században élünk, ezért szükséges az újragondolás. Nem véletlen, hogy a református–evangélikus közös zsinaton, október 13-án lesz egy olyan közös nyilatkozat, amelyben mai módon megfogalmazzuk a két egyház mai protestáns üzenetét.

Az Ige-Idők kiállítás megnyitója

Réformáció 500. – Filmnapok az Uránia filmszínházban

– *Édesapjához hasonlóan ön is ökumenikusan gondolkodik?*

– A bizottság tagjaként van szerencsém formálisan és tartalmilag egyaránt kiállni az ökumenikus gondolkodásmód mellett. Formálisan oly módon, hogy a bizottság tagjai között mindig ott ül egy katolikus megyés püspök. Először Pápai Lajos püspök úr képviselte a katolikus értékeket, akinek nyugdíjba menetele után Bábel Balázs érsek úr vette át ezt a szerepet. Számos rendezvényünk pedig tartalmában ökumenikus. Pár évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna, hogy egy katolikus templomban ilyen jellegű programot tartunk közösen. Egy évvel ezelőtt például Ferenc pápa vett részt Lundban az Evangélikus Világszövetség találkozóján, ahol egy nagy bűnbánati liturgiában tudtak emlékezni a kölcsönös bocsánatkérés és megbékélés jegyében. Hiszen azért sok fizikai és lelki seb esett a katolikusokon és rajtunk is az elmúlt évszázadokban. Holott nekünk közös az utunk, még ha ki-ki a saját tradícióját hozza is be a közös történetbe. Minden egyházban van olyan, aki ezt nehezen éli meg, az identitása feladásaként fogja fel, de mi éppen fordítva gondoljuk. Azt

Egy asztal körül – a Művészetek Palotájában

gondoljuk, hogy aki a saját identitásában meg tud erősödni, az tud csak összefogni másokkal. És ha együtt össze tudunk fogni, akkor lesz kisugárzása a magyar kereszténységnek a szekuláris társadalomra is.

– *A programok között van olyan, amelyik különösen közel áll önhöz?*

– Lelkészi munkám mellett muzsikusi embernek is tartom magam, a programsorozat zenei ága ezért nagyon kedves számomra. Így gondolhatunk a január 6-ai ünnepi megnyitóra, ahol a reformáció kulturális értékeiből a zeneit mutattuk fel. Bach-kantátától kezdve egészen a zsolttárokra és a szimfonikus zenekaron át a mai popzenéig bezárólag minden volt. A legkedvesebb számomra a méltán világhírű, reformációi tradíciót hordozó *Tamás Templom Kórusának* magyarországi koncertkörútja volt. Azon belül is volt egy olyan feledhetetlen alkalom, amikor is a Deák téri templomban nemcsak egy koncertet adtak, hanem liturgikus keretben szolgáltak a maguk egészen kimagasló zenei kvalitásukkal, s ennek olyan légköre volt, amelyet igazán nem tud az ember megatódottság nélkül megfogalmazni. Másik ilyen nagy alkalom a *Wittenbergi Magyar Napok* volt. Azzal, hogy Luther végrendeletét a magyar Evangélikus Egyház kölcsönadta Németországnak, lehetőséget kaptunk arra, hogy bemutathassuk Wittenbergben a magyar protestáns kultúrát. Szívemnek kedves másik rendezvény a közelmúltban lezárult televíziós showműsor, a *Re: Formáció*. Lenyűgöző volt, ahogy a fiatalok a maguk nyelvén elmondták a reformáció értékeit.

– *A Gutenberg-galaxist vajon le fogja-e győzni a digitalizáció? Különösen a fiatalok esetében nagy kérdés, hogy jó-e, ha például a Bibliát különféle applikációkon és egyéb interaktív módszereken keresztül juttatjuk el hozzájuk?*

– Ebben a kérdésben egyszerre vagyok konzervatív és progresszív. Nehezen olvasok ugyanis képernyőről, és szeretem a papír tapintását, az illatát és a látványát, amelyet a képernyő soha nem tud helyettesíteni. Ugyanakkor érzem a digitalizáció előnyeit is. Óriási könnyebbség, hogy rengeteg szöveg digitálisan is elérhető. Az is egy nagy reformációs program volt, hogy számtalan eddig hozzám nem férhető írásos dokumentumot tettünk elérhetővé. Nemcsak levelet és levéltári anyagot, hanem könyveket is. Ezerszámra. Az is egyértelmű, hogy a fiatalok a digitális technikával fogalmazzák meg a maguk gondolatait. Épp ezért *mobilos kisfilmpályázat*ot is hirdettünk. Luther és követői is ügyesen kihasználták a könyvnyomtatás lehetőségeit. Hogy mi ma jól tudunk-e élni a modern eszközökkel, azt majd évtizedek múlva tudjuk objektíven megítélni, de úgy gondolom, hogy ha jól élünk a digitális kultúrával, akkor sok áldás fakadhat belőle. ♦♦

ALFÖLDY JENŐ

„MONDD HÁT VELEM, HOGY DICSŐSÉG REÁJUK!”

A reformáció genfi emlékműve

Százötvenkét sor: ez a hossza a költeménynek – kezdeném a verselemzést a műre hangolódva. Az *elégia* múltbeli emlékeket idéz fel, amelyek szomorú volta meditációra készíti a költőt. Egymásnak ellentmondó érzelmek vitáznak a műben, s a borús érzelmi színezetű gondolatok váratlanul reménykedő hangulatban oldódnak fel. Az elégiára jellemző a beszédhelyzet megjelölése is: a vers nevezetes helyszínre mutat. Illyés a reformáció genfi emlékparkjába vezet be. A töprengő, tépelődő gondolatok váltakozásában, kételyek, érvek és ellenérvek keresztüztüében bontakozik ki a költői tárgy. A záró részben a józan belátásnál vagy a logikus következtetésnél is nagyobb erővel hangzik föl az erkölcsi döntés és program szava.

A reformáció emlékműve előtt egy évvel a második világháború után, 1946-ban született. Konklúziója: a történelem sokszor megcsúfolhatta a haladás eszméjét azzal, hogy a jobbító mozgalmak maguk is rengeteg szenvedést hoztak az emberiségre, ámde nélkülük nem jöhettek volna létre a legnagyobb vívmányok. A küzdelmek csüggesztő kudarcokkal jártak, erkölcsi kétségeket is támasztanak a visszatekintőben, de a jóra törekvés, a cselekvés értelmét ez sem ingathatja meg. A költő lelket önt honfitársaiába a megújuláshoz, a történelmi romeltakarításhoz és az országépítéshez.

A költészetet – a régi vágású, romantikus líraszemléletnek megfelelően – többnyire a szabadjára engedett képzelet, a valóságtól elrugaszko-
dó ábrándozás műfajának tartják. Ezzel szemben, mint Illyés írja: „A költészet ott kezdődik, ahol a költő és a tárgy közt meghitt beszélgetés kezdődik.” Kívánsága, hogy „Ne a valóságot hazudjuk tele állítólagos költészettel, (...) hanem a valóságból bontsuk ki a benne rejlő költészetet.”

Illyés a tárgyszerű érvelés–ellenérvelés hangján – bár így is nagy drámai erővel, kérdésektől és felkiáltásoktól szaggatottan, mardosó kéte-lyektől és véres látomásoktól színezetten – idézi fel a történelem tényeit. Ebben – és a groteszk elemekkel dúsitott ábrázolásmódban – hamisítatlanul huszadik századi jelenség az ő elégiája. Ment-e a reformátorok harcai, kudarcai által a világ elébb? – kérdezi a költő, Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban*-jára emlékeztetően. A maguk módján mindketten igennel válaszolnak, miután az ellenérvek sokkoló áradatát zúdítták az olvasóra. Nem a megnyugtató helyeslés, nem az elégedettség igenje ez. A jó szándék rengetegszer visszajára fordult a történelem folyamán. A többségnek mindig szenvednie kellett a kevesek szép elképzeléseiért. Küzdelem nélkül azonban nincs javulás, nincs remény. Ellentmondás nélkül nincs fejlődés, ahogy ezt a dialektikus történelemfelfogás hangadói vallották. Az 1945 utáni, parlamenti értelemben még demokratikusnak mondható néhány éves időszakban reménnyel tölthette el Illyést, hogy a köznép, a parasztság és általában a szegény rétegek előtt végre lehetőség nyílt a felemelkedésre, s a nemzet ismét talpra állhat.

A költeményben van egy elkerülhetetlen, irracionális mozzanat. Nemzeti költészetünk legszebb sajátosságai közé tartozik, hogy érveit nem csupán a múlt felemelő, kivételes példáiból meríti, hanem az egész emberiség életéből és példáiból. S éppen egy olyan tétel alátámasztásául, amelyet hazánkban csak hittel lehet megfogalmazni. Líránk történetében költői szállóigék légiója zengi, hogy „az élet célja a küzdelem maga”, hogy dolgozunk a világon „küzdeni / erőnk szerint a legnemesbékért”, hogy a tetteket a kudarccal ellenére „mégis” vállalni kell, s akkor se mondjunk le semmiről, ha a jövő kilátástalan. Lényegében a tett maga magyarázza a tettet *A reformáció genfi emlékműve előtt* záradékában. A tettet a kibillent világban csak az erkölcs, a javító szándék és a jövő igazolja, mint a Hamletben. Akkor is, ha a nemes indíttatás a visszajára „billen”, mint például – hogy a versben említetlen példát említsem – Szervét Tamás megégetésével a kálvinisták által, éppen Genfben. Ez az az irracionális, amelyet a klasszikus filozófia – a felvilágosult, tehát az észérvek felsorakoztatásában minden lehetőt kimerítő kanti bölcselet – is igazol: vannak az életnek törvényei, amelyek csak önmagukkal indokolhatók. Ilyen az az etikai döntés, amely akkor is a jóra szavaz a rosszal szemben, ha az adott helyzetben észérvekkel nem igazolható. A jó ügyben való meggyőződésünk nemcsak az ésből, hanem a szívből is táplálkozik. Csak így képes legyűrni „a léptenként fölmeredő »hiába«!” csüggedését, csábítását. Illyés végső szava az észérveken túli bizakodásból fakad. A „mégis” szó kimondatlanul is ott lappang a mű záradékában: a végső „magyarázat” lezáratlan marad, s a mérlegelés átadja helyét az immár feltételek nélküli igenlésnek: „...volt bárkié a szándék, / maga az Isten se tudhatta másképp.”

A mű gondolati ereje inkább a jól feltett kérdéseiben van, mint a válaszokban. De milyen remek retorikai megoldás az „Elmondom, épp mert nékem is keserves” előkészítő szavai a kormos-üszkös történelmi képsor előtt.

A vers monológot – vagy éppen „belső dialógust” – idéző drámaisága, kedélybeli hullámválása, felkavaró hivatkozásainak megjelenítő ereje, váratlan derűje és szívhangjai – csakúgy, mint formaművészete, az oldás és a kötés váltakozása – kimerítik Illyés Gyula költészetének újszólólván egész eszköztárát. A történelembölcseleti kérdésekkel birkózó, a hitviták és a vallási háborúk képeit filmkockákhoz hasonlóan lepergető elégia teli van játékossággal, kedélyvillódzással, sőt, humorral. Érzelmi skálája igen széles. A „lelkemben hűs tárgyilagosság”-ot valóban már-már pedáns számszerűség követi, majd mindezeknek ellentmondva a kérlelhetetlen számonkérés, a kárhóztató vádak hangját üti meg,

A reformáció genfi emlékműve, részlet

hogy azután a kedvező példákra térve, értük egyre jobban lelkesedve és az emberi életet szolgáló tudósoknak és feltalálóknak főhajtással adózva, elsőként ő maga mutasson példát a józan megbékélésre, amelyet létszükségletnek tart.

E költemény a szoborcsoport látványának hatására szól a reformáció harcairól, értelméről vagy értelmetlenségéről. A vers belsőbb, lényegibb áramlása a költői lelkület mélyebb szándékát fejezi ki. Azt, hogy miként térjünk magunkhoz a háború utáni nemzet vert helyzetében. A „lelkemben hűs tárgyilagosság” előbb zord és haragos elszámoltatássá forrósodik, de „némi humor” csillan meg a szavak sodrában, amikor arra gondol, hogy miként folytatódik a reformáció híveinek és ellenfeleinek „harca” az ő korában: hitvitájukat a magyar falvak református és katolikus templomainak harangszava veszi át istentisztelet, illetve szentmise előtt. A tisztelendő meg a tiszteletes úr itóka melletti ferblicsatát „vív”, miután hazabocsátotta a híveket. Vidám kis életkép a történelmi vérfolyam szigetecskéjén. De ismét düh önti el a szemlélődőt, amikor egy lépcsőzetes sortörés után a harmincéves háborúra, e „harminc évi döghalálra” tér, s felidézi az áldozatokat, Szent Bertalan véres éjszakáját és Európa kettészakadását. *Könnyen időszerűsíthető ez a mai Európa viszonyaira is.*

Minél ördögibb és ádázabb arcát mutatta eddig a világ, annál könnyebben neveltségessé teszi a mellé helyezett köznapiság. Az Illyés esztétikájában fontos helyet elfoglaló Bergson szerint a humor a tárggyal szembeni indifferencián alapul. Jelzi, hogy a befolyásolásunkra és megfélemlítésünkre törő hatalommal szemben nem veszítjük el a fejünket. A ferbliző, iddógáló papok megjelenítése derűs, a humor valódi, ha kesernyés is. De látványos az is, ahogy a költőnek ezután elmegy a kedve a humorizálástól. Az elkomorodás beszédesebb, mintha végig gyászosan kezelné a múltat. Rosszkedvűen dobja elénk a „tréfának sem új” szójátékot, hogy hazánkban erkölcsileg többet jelent a keresztyén, mint a keresztyén – a szabadságszerető reformátusok nevezték magukat keresztyéneknek, s a Habsburg-hű katolikusok keresztyének. Mintha a középkori skolasztikusok meddő vitái folytatódottak volna az egyetlen „i” betűvel eltérő *homouisionról* meg a *homoiusionról*.

A költő végső szava az értelemmel meg nem ragadható érzelmi bizonyosság, a sokszor dogmává torzult *predestináció*, az eleve elrendelés elvének így már észszerű tudomásul vétele: ami történt, megtörtént, másként hogy is történhetett volna. De az utókor választ és ítélkezik a helyes és a helytelen döntések meghozóiról is, a folyamat egészéről is. Főként a szándékról és a megvalósulásról. A mérleg a javítani akarók oldalára billen: a dicsőség mindenképp övék.

A végső szó: „volt bárkié a szándék, / maga az Isten se tudhatta másképp.” S az olvasó érzi, a kételyek hídján átviló műre is érvényes: „maga az Isten se tudhatta másképp” kitalálni az emberi történetet, mint ahogy történt és történik – sajnos, vagy hál’ istennek. ♦

A REFORMÁCIÓ GENFI EMLÉKMŰVE ELŐTT

Száznegyvenhárom léptem; ez a hossza az emlékműnek. Hírnök, ki megölt milliók végső tisztelgését hozza, úgy mentem el a szobor-sor előtt. Kálvin, Knox, Farel, Béza! S bika-fővel a hadrakelt hit zord hadnagyai; a Vilmosok! És Coligny és Cromwell – ők néztek rám – s a szabályas Bocskay!... Hátrálnom kellett közelükből: mindet nem fogta össze csak messzibb tekintet. Fölhúzódtam a kert felé, a fákg s lelkemben is hűs tárgyilagosságig.

S most mintha ők álltak volna kaszárnya-szamadáson az én szemem előtt, feszesen-katonásan kilépvén éppen akkor a háterül kapott nagy szikla-falból s abból a másik, épp oly teli tömbből, a mögójük kövesedett időből. Addig jöhettek, maguk is meredt kövek a napfénybe, hol nem lehet szavuk már. Szavuk immár csak a tett, mely idővel ad magyarázatot! Holtak, vigyázz-ban állók, szóljatok!

Vagy előbb én beszélhetek?

Kik ott álltatok, „nem tehetve másképp”, mert ez vagy az, de megalkuvás nincsen, mert a langyosat kiköpi az Isten, kik után tárgyként marad fenn a szándék, mennyi az igazság még öklötökben, mely négy százada oly nagy esküt markolt, mely kőbe s örökléte görcsösödten tartja ma is a bibliát s a kardot? Mit adott, melyre fölgerjedt szerelmes dühével törtetek, a cél, ahogy elértétek?

Ti kérditek?

S ha nem lesz örömtökre meghallanotok? Elmondom. Épp mert nékem is keserves.

Álltatok, égve az Úr igazától; állt szemközt épp oly tüzzel teli tábor; aztán dönteni kezdett ezredegyeszer az ész helyett a fegyver s a láng.

Hogy várja örök üdv a lelket: rángtak milliószám kínban a testek csatamezőn, bitófán, vérpadon, karón, keréken, meg a fájdalom-szerzés új mestergépein; növesztett egymással szemben erdőnyi keresztet Jézus példája, végig Európán; égték, hogy égjen itt a kép s a „bálvány”,

ott a „csalárd könyv” – városok és falvak, hol újra emberhúst faltak a félvad zsoldosok, eladdig míg tűz a tüzzel, nem állt egymással szemben bűn a bűnnel, eladdig, míg nem jött – a győzelem? Az idő. Okosan, türelmesen s némi humorral.

A kétféle had és hit várai szemközt állanak ma is, az én hazámban is; a zordon fehér-falú s arany-cifrázta templom vén tornyai még ágyúként vitáznak minden beharangozáskor, vasárnap papjaik bent még ősimód dörögnek, de kijövet az utcán átköszönnek s ujjon mutatják, hogy hány órákor s kinél lesz ferbli-kör vagy harcsa-tor s egy kis ital.

Szép. Magam is így helyeslem; ha pap vagyok, magam is így cselekszem: „értsük meg egymást!”

De nem volt nagy ár mégis a harminc évi dőghalál, d’Aubigné dühe, Coligny halála, Szent Bertalan bosszútlan éjszakája, fél Németország, a ketté törött Európa s hogy itt volt a török százötven évig és a mi hazánk... – Ez lett a „győzelem”! Ezt küldte ránk Isten azzal, hogy „napként kimutatta”: nem érte folyt a harc, hanem *miatta*; ilyen volt, mit díjul szánt, a jövő: – mert volt-e vajon győztes, kit nem ő rendelt *eleve* győzni?

Győztetek. Maga a Sátán győzött veletek! Balekok voltatok mind! Hátra arc! Nincs jogotok egy lépés sem előre, Törlődjete be kőbe is időbe.

Elveszett – eleve – a harc!

– mondtam keményen, mint aki magára támad először is az igazával; majd:

Megbuktatok! A haddal simára törölt kontinens – e fekete tábla – közepére mi iratott eredmény? Egy betű, egy már tréfának sem új buta betű s az is csak magyarul: mért több a *keresztén*, mint a *keresztény*? Értelmet annyi millió halott véréből ennyit párolhattatok, midőn – feledve, kinek mi a dolga – karddal csaptatok ti is a Csomóba: a Földadatba, mely épp a kötés kibogozásával szép és merész. Ez az „eredmény”!

És ha – ez se volna?! – kondult bennem is, ahogy várható volt, a túlsó torony az innen valóra (és attól fogva mind a kettő bongott) s kelt ezredszer is – alig finomodva – bennem a két ős ádáz szó-birokra: a mindig úrhíthú tolnai pásztor s a csupa dac sárréti prédikátor. Mert mi szorította kézbe a fegyvert? Nem a Rossz ellen támadt, aki felkelt? S ha annyi sem lett volna harc? Ha szótlan „hal el a hit” a „római mocsokban”? Ha arra tart eszme s világ, amerre a „tiarás templom-kufár” vezette, ha nincs, ki a bűnnek ellenszegül s – ha úgy fordul, hát reménytelenül, de csak annál szebb önfeláldozásképp – odavágja, hogy „nem tehettem másképp!” ma hol vagyunk?! Akkor tán elmarad a kín, a vér, akkor nincs áldozat, nincs – inkvizíció?!

Ha – bár „hiába” –

Gusztáv Adolf nem ül harci lovára, s jobbágy-iga helyett nem vágynak inkább fegyvert ölteni a toulouse-i tiszták, valdeusok, husziták, Bocskay írást-imát se tudó hajdui, hiszed, hogy lett volna béke, olyan bár, amelyet az imént lemosolyogtál? Hiszed, hogy volna olyan-amilyen Magyarország, ha nincs – Kálvin? Nem hiszem.

Vagy mást mondok: szobádban volna villany, ha nem lép Giordano Bruno a tűzbe? Hol kezdődött, hogy atomerő is van s holnap rakétán repülsz ki az ürbe? Övék az érdem, kiket sem a máglya nem riaszthatott vissza, sem a gálya – sem harcaik bukása, a léptenként fölmeredő „hiába”!

Látták vagy nem a céljuk, azt jól látták, hogy nincs visszafelé út: a mult, ahogy füst-veve összeomlott, úgy lökte őket, mint lőpor az ólomot: előre! És ők vállalták a sorsot – Mondd hát velem, hogy dicsőség reájuk!

Álltam némán, hírhozó katonájuk, már azt forgatva, hogy én mit kapok, nem is ötölük magyarázatot: a tettekől, melyek – akár a gyermek – magukért csak felnőttorban felelnek. Végül, ezt mondtam, önvigasztalásként:

Volt bárkié a szándék, Maga az Isten se tudhatta másképp.

Sola scriptura*

(A PALLAS NAGY LEXIKONA** számára írt szócikkből, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár a honlapján is közreadott. A szócikket a korabeli helyesírási mód érintetlenül hagyása mellett közöljük. A szerk.)

Márton, a XVI. századbeli reformáció megindítója és egyik vezére, született Eislebenben (Szászország) 1483. nov. 10-én, meghalt ugyanott 1546. febr. 18. Gyermekéveit az öt vallásosan, de egyszersem szigorúan nevelt szülei házában töltötte Mansfeldben, hova atyja, Luther János, Möhrából költözött, s bányászattal foglalkozott (anyja, Ziegler Margit). 14 éves korában atyja Magdeburgba, Eisenachba küldte tanulni. 1501. az erfurti egyetem polgára lett, hogy atyja kívánságához képest a jogi tudományokat hallgassa, előbb azonban a kor szokásának hódolva, foglalkozott a bölcséleti előtudományokkal is. 1502. baccalaureus, 1505. magiszter lett.

1505. jul. 2. egy Elek nevű kedves barátjával a városon kívül sétált, hirtelen vihar támadt, a tőle kissé hátramaradt barátját a villám lesújtotta. Ezen eset mélyen megrázta Luthert lelkében, s rég táplált gondolatát tetté érlelte. Másnap belépett az ágostoni kolduló-rend tagjai közé. Luther egész szívvel-lélekkel szeretessé lett. Staupitz ajánlata a szász választó-fejedelem, Bölcs Frigyes az új vittenbergai egyetemhez hívta meg (1508), hol előbb Aristotelesről tartott felolvasásokat. 1511 őszén az ágostoni rend megbízásából Rómába utazott. 1512. a teológia doktorává avatott, mi őt a teológia körébe vágó művek tanulmányozására még inkább buzdította; kiválóan tanulmányozta Pál apostol leveleit, melyekből felolvasásokat is tartott, továbbá Ágoston műveit és a középkor nagy misztikusának, Tauler Jánosnak iratait, melyek mindinkább kifejlesztették és megerősítették lelkében reformatori működésének kiindulási pontját képező s az egész reformáción végig húzódó azon hittani tételt, hogy az üdv nem jó cselekedeteink jutalma, hanem egyedül isten ingyen kegyelméből, hit által szerezhető meg.

Reformatori működésének kezdete ugyszólván a véletlennek tulajdonítható. X. Leo pápa 1517. a bűnbocsátó levelek (I. Búcsu) árulását Németországon elrendelte, s az árulással a németországi dömések perjele, Tetzl János bizatott meg, kinek a szász választó-fejedelemségbe való bemenetelét Bölcs Frigyes ugyan megtiltotta, de azt nem akadályozhatta meg, hogy alattvalói a szomszéd tartományba ki ne menjenek, s bűnbocsátó-leveleket ne vásároljanak. Ezen leveleknek anyagilag és erkölcsileg káros hatásán lelkében felháborodott, s okt. 31. a vártemplom ajtajára 95 tételt ragasztott

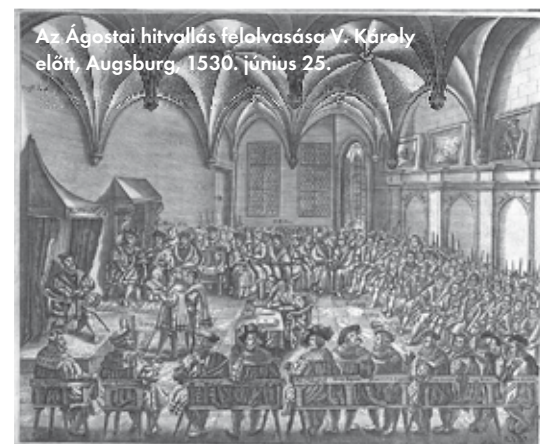
ki, s ezekben a valódi bűnbánatról, bűnbocsánatról s isteni kegyelemről nyilatkozott s egyszersem Tetzelnak az indulgencia-árulás körül elkövetett visszaéléseit erősen kárhoztatta. A tételek eredménye magát Luthert is meglepte; «alig 14 nap alatt egész Németországot befutotta ezek hira, mert az egész világ szája tele volt panasszal az indulgenciák miatt». Az 1518-ik év kezdetén már Prierias Sylvester, a római birodalom területén megjelenő összes könyvek cenzora a pápa feltétlen tekintélyét szegezi Luther ellenébe; ez pedig apr. 26. Heidelbergában a főbb ágostoni tételek mellett lándsát tört. A pápa Rómába idézi Luthert, de Frigyes közbenjártára Kajetán pápai követ előtt jelenik meg Augsburgban (okt. 13-15.), ki tétéleinek egyszerű visszavonását követelte, de Luther ezt megtagadta, Augsburgot éjjel titkon elhagyta, s ügyét a rosszul értesített pápa elől a jobban értesülendő pápa elé felebbezte; miután pedig afelől értesült, hogy a pápa őt kihallgattatlanul kárhoztatta, egyetemes zsinatra apellált (nov.).

A pápának Németországba küldött kamarása, Miltitz előzékeny bánásmódjával annyira lebilincselte Luthert, hogy ez megigérte, hogy ha ellenségei őt nem rágalmazták, óvakodni fog a harc folytatásától; de miután Eck eretnkséggel vádolta, Luther is újabb munkával védelmezte magát, majd (1519. június 27-től jul. 19-ig) Lipszében a szász herceg nyilvános szóvitát rendezett, melyben Eck Karlstadttal a szabad akaratról, Lutherrel a pápa fensősége felől vitázott, mely vita folyama feltüntette a régi és új vallási elvek közötti különbséget, s egyszersem nem habozott kijelenteni, hogy az ő tanai Husz némely tanival egyeznek, és hogy az egyetemes zsinatok is csalódhatnak, aminthogy csalódott a konstanzi is, midőn Huszt elégette.

Ezzel a katolikus egyháztól való elszakadásra az első határozott lépés megtörtént, s merészen haladt ezentul Luther az új irányon, bámulatos irodalmi tevékenységet fejtve ki a reformatori elvek mellett. Hirdeti az egyetemes papság s a keresztény szabadság elvét; hangoztatja az úrvacsorának két szín alatt kiszolgáltatását; Von dem Papsttum zu Rom (1520) c. munkájában kimutatja, hogy a szentírás tanai szerint nincs semmi szükség arra, hogy az egyháznak földi látható feje legyen; An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung című munkájában a német nemesség ügyévé igyekszik tenni a reformáció ügyét, buzdítván azt, hogy ne tűrje tovább Róma zsarnokságát és zsarolását; az egyház babilonai fogságáról (De captivitate) és a De libertate christiana c. műveiben felmutatja, hogy a pápaság miféle békókkal akadályozta eddig-

lé az egyházat szabad fejlődésében, és hogy a keresztény ember legfeljebb szabad tetszéséből vetheti magát alá a pápai hatalomnak. E közben a pápa is határozottabban lépett fel Luther ellen 1520. jun. 16. kibocsátott átokbullájával, melyre Luther 1520. december 10-én adta meg a választ, amidőn a vittenbergai vár egyik kapuja előtt az ifjuság és nagy közönség jelenlétében a bullát és az egyházi törvénykönyvet megégette.

A birodalom új császára, V. Károly 1521 tavaszára Wormsba birodalmi gyűlést hirdetett, s oda Luthert is megidézte. Amint április 16. Wormsba megérkezett, a gyűlés elé állították, hol az eléje tett könyveket általa irottaknak elismerte, de tanait vissza nem vonta. A gyűlés egy hónappal később kimondotta Lutherre a birodalmi átkot, de ez már apr. 26. elhagyta Wormsot, haza utazandó, de útközben Bölcs Frigyes intézkedése folytán álarcos lovagok által elfogatott, Wartburgba vitetett, s itt, a világtól elzártan György úrfi név alatt 10 hónapot töltött. Barátai és ellenségei egyelőre elveszettek hitték Luthert, azonban csakhamar újabb és újabb röpiratokkal győzte meg a világot életben léte felől, melyekben a fülbeigónás, a magánmisék, a papi és szerzetesi fogadalmak ellen élesen kikelt, majd kiadta Deutsche Postilláit, s megkezdte az új-testamentomnak német nyelvre fordítását. Ezalatt Vittenbergában tovább fejlődött a reformáció munkája. Luther egyik tisztársának, Karlstadtnak egyházi beszédei következtében eltörölték a papnötlenséget, Luther legtöbb szerzetestársa odahagyta a zárdát és megnősült. Didymus, egy volt szerzetes, a miseáldozat ellen

Az Ágostai hitvallás felolvasása V. Károly előtt, Augsburg, 1530. június 25.

erősen kikelvén, a következménye az lett, hogy az oltárokat és képeket több templomból kihordták, s az úrvacsorát, német beszéd kíséretében két szín alatt szolgáltatták ki, majd a Zwickauból elűzött s Vittenbergába menekült próféták a gyermekkeresztesség ellen izgatták a népet, melyek miatt Vittenbergában az egész reformációt veszélyez-

Luther Márton,
L. Cranach olajképe
1528

tető zavarok keletkeztek. Hirt vevén ezek felől Luther, ki ezen időtől fogva kivált minden romboló újjátásnak ellensége volt, a fejedelem akaratára ellenére Wartburgot elhagyta, Vittenbergában termett (1522. márc. 7.), egy heti prédikálása által Karlstadtot a további újjátások abbanhagyására birta, a keresztségisméltést sürgetőket a városból kiűzette, s általában a zavarokat lecsendesítvén, a reformációt ismét a rendes kerékvágásba vezette.

* Egyedül a Szentírás

** *A Pallas nagy lexikona* az első önálló vállalkozású, nem fordításon alapuló, magyar nagylexikon. Készítése 1893-ban kezdődött el, tizenhat kötetben jelent meg, amelyet 1900-ban két pótkötet követett. Kiadója a *Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.* 1884-ben alakult Budapesten. Több mint háromszáz szerzője, szerkesztője között a magyar tudományos világ szinte minden részéből találhatunk neveket. Az utolsó kötet 1897 karácsonyán került a boltokba, megkoronázva a hatalmas vállalkozást.

A gróf Sickingen és Hutten Ulrik vezetése alatt álló német nemeseknek a trieri püspök s általában a fejedelmek ellen való felkelése (1523), majd az 1525. kiotört pórlázadás újabb veszélyekkel fenyegették reformátori művét; de miután ez a vele korábban jó viszonyban volt Sickingennek azon ajánlatát, hogy a nemesség és a reformáció ügyét vállalva, együtt védelmezzék, visszautasította, tiltakozván Luther úgy ekkor, mint később is mindenkor az ellen, hogy az evangelium védelmezésére világi fegyver használtassék, a pórlázadókat pedig előbb Ermahnung zum Frieden auf die zwölf Artikel c. művével engedelmességre intette, mikor pedig ez nem használt, Wider die räuberischen und mörderischen Bauern munkájában ellenök nyíltan állást foglalt, a veszfellegeket szerencsésen elhárította az evangeliumi egyház felől, s abban az isteni tiszteletnek, egyházi éneklésnek, majd az iskoláknak s szervezésnek ügyét újabb műveivel fejlesztette s szilárdította. Ilyen művei voltak: Von Ordnung des Gottesdienstes in der Gemeindle (1523); Formula missae (1523); Greuel der Stillmesse (1524); Aufruf an die Bürgermeister

und Ratsherren der Städte in deutschen Landen (1524); Deutsche Gesangbuch (1534). A legbecsebb műve pedig a német biblia volt, melyből az új-testamentom 1522., a többek segítségével fordított ó-testamentom pedig 1534. jelent meg. Nagy figyelmet ébresztett a sakramentomok hetes számát védelmező VIII. Henrik angol király ellen a nyereségig erős hangon irt polemikus irata (1522); még inkább az Erasmus De libero arbitrio c. munkája ellenében De servo arbitrio c. munkája. A huszas évek utóbbi felében fő munkásságát az evangeliumi egyháznak a szász választó-fejedelemségben való rendezésére és szervezésére fordította. Ily célból adta ki Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes című munkáját (1526); 1528. okt.-tól 1529 végéig személyesen részt vett a szász egyházak látogatásában; 1529. kiadta nagy- és kiskátéját, melyekkel századokra megvetette a protestáns népnevelés alapját; ugyanezen évben részt vett a marburgi szövetésben. Az 1530. Augsburgba hirdetett birodalmi gyűlés elé leendő terjesztés végett, fejedelme megbízásából megírta az u. n. ágostai hitvallást, 1537. pedig, midőn a pápa Mantovába zsinatot hirdetett, az u. n. schmalkaldeni cikkekben tüntette fel az evang. egyház hit- és egyházkormányzati elveit; egyik 1541. kibocsátott iratában tiltakozott a regensburgi vallási értekezlet egyesítő javaslatai, 1545-ben a trienti zsinatban való részvétele ellen a protestánsoknak. E mellett heves küzdelmei voltak élete utolsó 15 évében részint némely protestáns, de a vallás és egyház ügyeit állami s politikai ügyekkel, világi érdekekkel összeegyeztetni akaró fejedelmekkel s államférfiakkal, részint több protestáns hittudóssal s közöttük Melanchtonnal is (Filippisták), kinek néha nagyon is tulszelid s nemcsak Kálvinhoz hajló, de a katolikusok irányában is engedményeket tevő iránya az ekkor már ingerlékeny lelkületét Luthernek boszankodással töltötte el. Nejétől, Bora Katalintól, a nimptsi nőzárdá egykori tagjától, kivel 1525. kelt össze, egy leánya és három fia maradt; utolsó sarja Luther Márton Gottlob mint jogtanácsos 1759. halt meg Drezdában.

Luther összes műveinek legjelesebb kiadásai: a vittenbergai (12 kötet német és 7 kötet latin); a jeni (8 és 4 kötet) és a hallei Walch-féle (1740-51, 24 köt., újabb kiadás 1881); egy újabb és teljesebb kiadás Erlangenben jelent meg (a német iratok 1826-57, 67 kötet, a latin iratok 1829-73, 23 kötet). A legújabb weimari kiadásból (Kritische Gesamtausgabe mostanig 14 köt. jelent meg. L. leveleit De Wette adta ki 1825-28, 6 kötetben; Burkhardtól megjelent: Briefwechsel (1866); Mundtól: Politische Schriften (1844, új kiadás 1868); Franketól: Kirchenpostille (1844 és 1872); Förstemanntól és Bindseiltől: Tischreden (1846-48, 4 rész); Wackernageltól: Geistlichen Lieder (1856). Érc-szobrot emeltek emlékére Vittenbergában 1821.; egy ennél sokkal nagyobb szerű szobrot pedig 1868. Wormsban. ♦♦

Luther portréja:
Lucas Cranach festménye,
1533

Dr. Luther Márton önmagáról

Elsőször 1937-ben jelent meg a fenti címmel Virág Jenő máig is egyedülállónak számító kötete, ahogyan a szerző jelzi: a reformáció havában. A könyv akkor három hét alatt elfogyott, s azóta is a legkedveltebb Luther-olvasmányok között tartják számon. Az 1942. évi második kiadásban a szerző a reformátor vallomásaiból összeállított fejezetek előtt dőlt betűvel összefoglalást közölt, ezzel tette teljessé az életrajzot. Azóta a keresett kötet rendre megjelent, legutóbb az Ordass Lajos Alapítvány gondozásában. „Ez a könyv történelmi dokumentumok gyűjteménye – írja bevezetőjében Virág Jenő –, amelyben nem a történetíró mondja el, hogy ő milyenek látja Luther Mártont, hanem maga a nagy reformátor beszéli el utolérhetetlen elevenséggel és kedvességgel élete legfontosabb eseményeit.” Majd így folytatja: „Dr. Luther Mártonnak kedves szokása volt, hogy vendégeivel étkezések alkalmával a legkülönbözőbb kérdésekről közvetlenül elbeszélgetett. Ilyenkor barátai többször érdeklődtek életének egyes mozzanataira is. Egyetemi hallgatói és jó barátai mindjárt az asztalnál jegyzeteket készítettek arról, amit Márton doktor elmondott. Egyesek ezekből egész gyűjteményeket írtak, és később ki is nyomtatták azokat. Így keletkeztek az ún. Asztali Beszélgetések (Tischreden*). Nagyrészt ezekből az asztalnál mondott baráti beszélgetésekből válogattam ki legérdekesebb életrajzi nyilatkozatait. Ahol az életrajz szempontjából az asztali beszélgetésekben nagyobb hézag mutatkozott, ott egyéb műveiből, főképpen leveleiből igyekeztem a hiányt pótolni.” Virág Jenő, aki Németországban folytatta teológiai tanulmányait, az eredeti dokumentumokból fordította le könyve anyagát szép magyarsággal, olvasmányos stílusban. Ebből adunk most közre – a mű születése idején érvényes helyesírás érinetlenül hagyásával – különleges, izgalmas részleteket.

Dr. Luther Márton előszavából

Valamikor szerzetes voltam s a pápa szenvedélyes híve. Mikor az egyházjavítás munkáját elkezdtem, annyira elvakult voltam s annyira belemerültem a pápa dogmáiba, hogy – ha módom lett volna rá – szinte arra is kész lettem volna, hogy öljek, vagy segédkezzem és beleegyezzem azok kiirtásába, akik a pápának csupán egyetlen szava iránt is megtagadják az engedelmességet. Én is Saulus voltam, mint eddig már mások is oly sokan. Én azonban nem voltam olyan hideg és fagyos a pápaság védelmében, mint Eck és a hozzá hasonlók, akikről azt látom, hogy inkább saját gyomruk érdekében védelmezik a pápát, mintsem hogy komolyan foglalkoznának az ügygel. [...]

Kezdetben teljesen egyedül voltam és bizony az ilyen súlyos dolgok tárgyalásához nem voltam eléggé tapasztalt és tanult. Én ugyanis egészen véletlenül, akaratom és szándékom ellenére kerültem ebbe a perpatvarba. Isten a tanúm. Ezeket pedig Kedves Olvasó, azért mondom el: jól jegyezd meg, hogy én is azok közül való vagyok, akik – mint Augustinus írja magáról – írás és tanítás közben haladtak előre és nem azok közül, akik senkiből hirtelen a legnagyobbakká lettek, holott valójában továbbra is senkik; [...]

Élj boldogul az Úrban Kedves Olvasó és imádkozzál, hogy az ige terjedjen és ellenálljon a sátánnak. Erősítse meg bennünk Isten, amit elkezdett és vigye véghez az ő munkáját (Fil. 1, 6) bennünk az ő dicsőségére. Ámen

Szülők, ifjúkor

A családi név korábban Lyder volt, ebből képezték ellenségeim a Lutter-t s Luther-t. Lyderben százas y van s azt jelenti: Lauter (tisza). Nagy-

atyámat Luther Henriknek hívták, atyámat Luther Jánosnak. Az Eisenach melletti Möhra faluból származott.

Nyíltan vallom, hogy az Eisenach melletti Möhrába való parasztember fia vagyok. Mégis a Szentírás doktorává és a pápa ellenfelévé lettem. Hogy baccalaureus és magister lettem, majd a barna tudósi főveget lettem, mással cseréltem fel szerzetbe lépve, amit atyám bizony nagyon rossz néven vett, és hogy később mégis megtámadtam a pápát s ő is engem, hogy kilépett apácát vettem feleségül – ki látta ezt előre? Ki tudta volna megjövendölni? [...]

Egyszer édesatyám egy közönséges polgárral találkozott, aki fején a tudósok fővegével büszkélkedett. Megszólította: „Olvasd csak el ezt a levelet!” Erre az bevallotta, hogy nem tud olvasni. Atyám pedig: „Az ördög vigyen el, hát miért viseled a tudósok fővegét?” Máskor pedig azt hallotta, hogy egy nagyon is jelentéktelen ember Berthold úrnak hívhatja magát. Erre így szólt szolgálójához: „Miki, ezután a te neved sem Miki lesz, hanem Miklós úr.”

Ha szükségesnek látta tudott bőkezű lenni. Első

misém alkalmával húsz forintot küldött a konyha számára és maga is húsz emberrel jött, akiről ő gondoskodott. Ezt azonban csak hosszú esztendőket kemény munkája után tehetette meg. Atyám fiatal korában szegény vájár (bányász) volt. Édesanyám a hátán hordta haza a fát, melyre gyermekségünk idején szükség volt. Keserves munkában töltötték éltüket, amit ma már nem tenne meg a világ. Nagy szigorúsággal neveltek engem szüleim s szinte bátortalaná tettek. Édesanyám egyszer egyetlen dió miatt véresre vert. Ezzel a kíméletlen fegyelmezővel végül is a szerzetesrendbe üztek. Igaz, hogy ők ezt szívbéli jó szándékkal tették, én azonban így félénkké lettem. Nem tudták helyesen mérlegelni, hogy az ember veleszületett hajlamain a javításokat milyen eszközökkel vigyék véghez. Úgy kell büntetni, hogy alma is legyen a vessző mellett.

Hálát adok Istennek, hogy édesatyám boldogan halt meg. Kevéssel elhalálózása előtt vigasztaló levelet írtam neki, melyet a lelkész a haldokló előtt felolvasott. Arra a kérdésre, hogy hiszi-e azt, amit hallott, ezt felelte: „Ha nem hinném, gonosz volnék.” Édesapám 1530. május 29-én

Virág Jenő (1905–1981), a soproni Evangélikus Hittudományi Kar 1927-ben végzett hallgatója, 1928-tól lutheránus lelkész. A németországi Bielefeldben és Lipszében folytatott tanulmányai végeztével Raffay Sándor püspök avatta paptanárrá. Amikor 1952-ben a Deák téri Leánygimnáziumot államosították és vallástanári állása megszűnt, az Országos Széchényi Könyvtárban szerzett könyvtárosi képesítést, majd az Országos Evangélikus Könyvtár (OEK) vezetője lett. Bár 1937–1942-ig folyamatosan jelentek meg a könyvei, az 50-es évektől az OEK ügyében folytatott tiltakozásai miatt tilalmi listára került, így sem a már kiadás alatt álló művei, sem a további munkái nem jelenhettek meg. 1981-ben, második szívinfarktusa tett pontot szellemiében gazdag életére.

halt meg. Édesanyám pedig 1531. május 30-án költözött el az élők közül.

Testvéreim és rokonaim igazságtalanul bántak velem, amikor atyai örökségünk szétosztására került a sor. Mit fognak majd gyermekeimmel szemben elkövetni halálom után?! Háromszáz forintnyi örökségemet tartásuk meg az ördögök nevében. Isten nekem többet ad ennél. [...]

Eszembe jut, mi történt velem egyszer gyermekkoromban. Én és még egy fiú farsang idején szokás szerint énekeltünk az ajtók előtt és kolbászt gyűjtöttünk. Egy polgár tréfából ránk ordított: „Mit csináltok, ti rosszcsontok!? Hej azt’ a erre-arra!” És felénk rohant két szál kolbással, hogy nekünk adja. Társam és én azonban megijedtünk a kiáltástól és elszaladtunk a jámbor ember elől, aki tulajdonképpen nem rosszat, hanem jót akart velünk tenni. S meg akarván mutatni, hogy ő jó ember, utánunk kiáltott és szép szóval hívogatott, míg végül visszatértünk és a kolbászt elfogadtuk tőle. Ugyanígy viselkedünk a mi jó Istenünkkel szemben is, ’aki az ő fiát sem kímélte, hanem odaadta őt értünk s vele együtt mindent nekünk ajándékozott’ (Róm. 8, 32.). Mégis menekülünk előle és azt gondoljuk, hogy ő nem kegyelmes Istenünk, hanem szigorú bíránk. Pedig bizonyos, hogy Isten sokkal jóságosabb hozzám és szívesebben beszél velem, mint Katám, a feleségem. Sem Katám, sem én, gyermekünk szemét akarattal ki nem szúrnók és nem vágunk le a fejét. Isten még kevésbé. Az ő szíve a benne hívők iránt sokkal jóságosabb és kedvesebb, mint a szülők szíve gyermekük iránt. Ezt Isten maga is mondja Esaiás próféta könyvének 49. fejezetében (15. v.): ’Hát elfeledkezhetik-e az anya gyermekéről, hogy ne könyörüljön meg fián? És ha elfeledkeznének is ezek: én terölök el nem feledkezem.’ [...]

1497-ben a magdeburgi iskolába küldtek, ahol egy évig maradtam. Utána négy esztendeig voltam Eisenachban.

Amikor tizennégy éves koromban Magdeburgban jártam iskolába, saját szememmel láttam egy anhalti herceget, aki a mezítlás szerzetesek csuklyájában járt a széles utcán kenyér után és cipelte a zsákot, mint a csacsi, úgyhogy majd a földig görnyedt alatta. Szerzetestársa üres kézzel haladt mellette, hadd gondolja magáról a kegyes herceg, hogy egyedül ő a szerzetesi szent élet legmagasabb példaképe. Annyira elámulótták, hogy a kolostorban minden munkát éppúgy végzett, mint a többi barát, ugyanúgy böjtölt, virrasztott, korbácsolta magát, míg egészen olyaná vált, mint valami élő halott, csupa csont és bőr. Hamarosan meg is halt. Ezt a kemény életmódot nem bírta el. Aki ránézett, elámulott a nagy ájtatosságtól és szégyenkezés fogta el világi munkálkodása miatt. Azt hiszem, sokan élnek még ma is Magdeburgban, akik ezt látták.

Tanítóim között bizony voltak durva emberek is. Helytelen dolog, ha a gyermeket olyan szigorúan büntetik, hogy szülei megharagszik, vagy ha a tanuló a tanítónak emiatt ellenségévé lesz. Mert sok ügyetlen tanító tönkreteszi a gyermek finom lelkületét dörgéseivel, viharzásaival, ütle-

geléseivel és verekedésével. Úgy bánnak a gyermekkel, mint a börtönőr, vagy a hóhér a rablóval. A gyermekeket meg kell büntetni, de ugyanakkor szeretni is kell őket. Amint Pál apostol is mondja a kolossebeliekhez írt levele III. részében (21. v.): ’Ti atyák, ne bosszantsátok gyermekeiteket, hogy kétségbe ne essenek.’ Valamint az efezusbeliekhez írt levele VI. részében (4. v.): ’Ti atyák, ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek azokat az Úr tanítása és intése szerint.’

Ha a nevelő zsarnok, a gyermekeket csüggedtekké, vagy kétségbeesettekké teszi. A gyermeknek azt kell látnia, hogy szeretnénk, ha jó lenne. Salamon is ezt mondja (Példab. 19, 18): ’Fenyítsd meg a te fiadat, mert még van remény felőle, de annyira, hogy őt megöld, ne vigyen haragod.’ A gyermeket nevelni kell, amíg csak van remény hozzá, de még ha remény sem volna arra, hogy a gyermek valamit megtanul, azért nem kell még agyonverni, hanem valami másra kell ránevelni. A tanítók egy része olyan kegyetlen, mint a hóhér. Egyszer én is egyetlen délelőtt tizenötöt kaptam ki az iskolában egészen ártatlanul.

Az egyetemen

Erfurtban három és fél évig tanultam. Másfél év alatt a baccalaureusi, további két év alatt a magisteri tudományos fokozatot értem el.

Az erfurti egyetem akkor igen híres volt. A többi egyetem az erfurthoz képest csak elemi iskolának számított. Micsoda méltóságot és pompát fejtettek ki, amikor magistereket avattak! Hogyan vitték a fákyákat előttük, és milyen tiszteletben részesítették őket! Ennek a világnak bármiféle más öröme aligha ér fel ezzel. Igen nagy volt a pompa és a láрма akkor is, mikor doktorokat avattak. Ilyenkor a városban szertelovagoltak és ehhez külön ruhákat és díszeket vettek fel. Egyebekben Erfurt nem volt más, mint a züllés tanyája és sörház.

Aristotelész iratait gondosan olvastam s őt meg kell szeretni, mert a tudományos módszert pontosan betartja, ha egyébként nem tárgyal is nagy dolgokat. Ugyanis lélekről, Istenről, a lélek halhatatlanságáról semmit sem tud. Cicero tanításában felülmúlja Aristotelészt. Cicerónak a *Kötelességekről* írt műve messze meghaladja Aristotelész erkölcszavát. Cicero, a gondokkal és közügyekkel túlterhelt ember, sokkal nagyobb, mint a lusta Aristotelész, akinek bőven van pénze is, ideje is. Mert Cicero hozzá mer nyúlni az emberi gondolkodás legmagasabb kérdéseire is, mint pl.: van-e Isten, milyen az Isten és törődik-e ő az emberek dolgaival? És azt állította, hogy kell lennie örökkévaló léleknek stb. Aristotelész azonban, jóllehet éles eszű gondolkodó volt, aki a tudományos rendszert pontosan megtartotta, de a lényegét nem tanította úgy, mint Cicero.

Aristotelész műveit a fizikáról, metafizikáról és a lélekről – s ezek a legjobb könyvei – tudom, hogy tökéletesen megértem. A metafizika a létről, a fizika pedig a levérsről szól. E kettőben benne van Aristotelész minden tudománya. A metafizikáról szóló 12. könyvben ezt mondja: A

legfelsőbb Lény önmagát szemléli. Ha önmagán kívül másra is nézne, meglátná a világ nyomorúságát. – Ezen a helyen hallgatólagosan tagadja az Isten. Aristotelész és a Prédikátor könyvének erkölcszavai között pedig az a különbség, hogy míg Aristotelész az élet tisztességét az ésszel méri, mely a legjobbat tanácsolja, addig a Prédikátor az Isten parancsolatainak a megtartásával.

Mikor Erfurtban tanultam, örökös civódás és háborúság volt a jogászok és a teológusok között. Amint a törvény és a kegyelem is egymást el nem bírják; így egymás ellen küzdenek a jogászok és a teológusok is. Istennek különös nagy kegyelme az, ha egy jogász jó keresztyén. [...]

Ifjúkoromban, az 1500-as évek elején senki sem olvasta a Szentírást, úgyhogy mindenki előtt ismeretlen volt. A prófétákat se nem ismerték, se nem értették. Például én húszesztendő voltam már, de Bibliát még nem is láttam. Abban a hitben éltem, hogy a vasárnapi prédikációs könyvekben megírt szentírási részeket kívül nem is létezik evangélium és epistola. Egyszer aztán a könyvtárban találtam egy Bibliát...

Az erfurti egyetem könyvtárában láttam először a Szentírást. Olvasni kezdtem Sámuel könyvével, de megszólalt a csengő s előadásra kellett mennem. Nagy kedvem lett volna elolvasni az egész könyvet, de akkor nem volt rá alkalmam. Amikor diákkoromban a Biblia kezembe került, Sámuel anyjának történetét olvastam. Nagyon tetszett a könyv s arra gondoltam, milyen boldog leszek, ha valamikor nekem is lesz ilyen könyvem. Kezéssel utóbb egy postillás könyvet vásároltam. Ezt nagyon szerettem, mert több evangéliumot tartalmazott, mint amennyit az esztendő folyamán a szószékről tanítani szoktak.

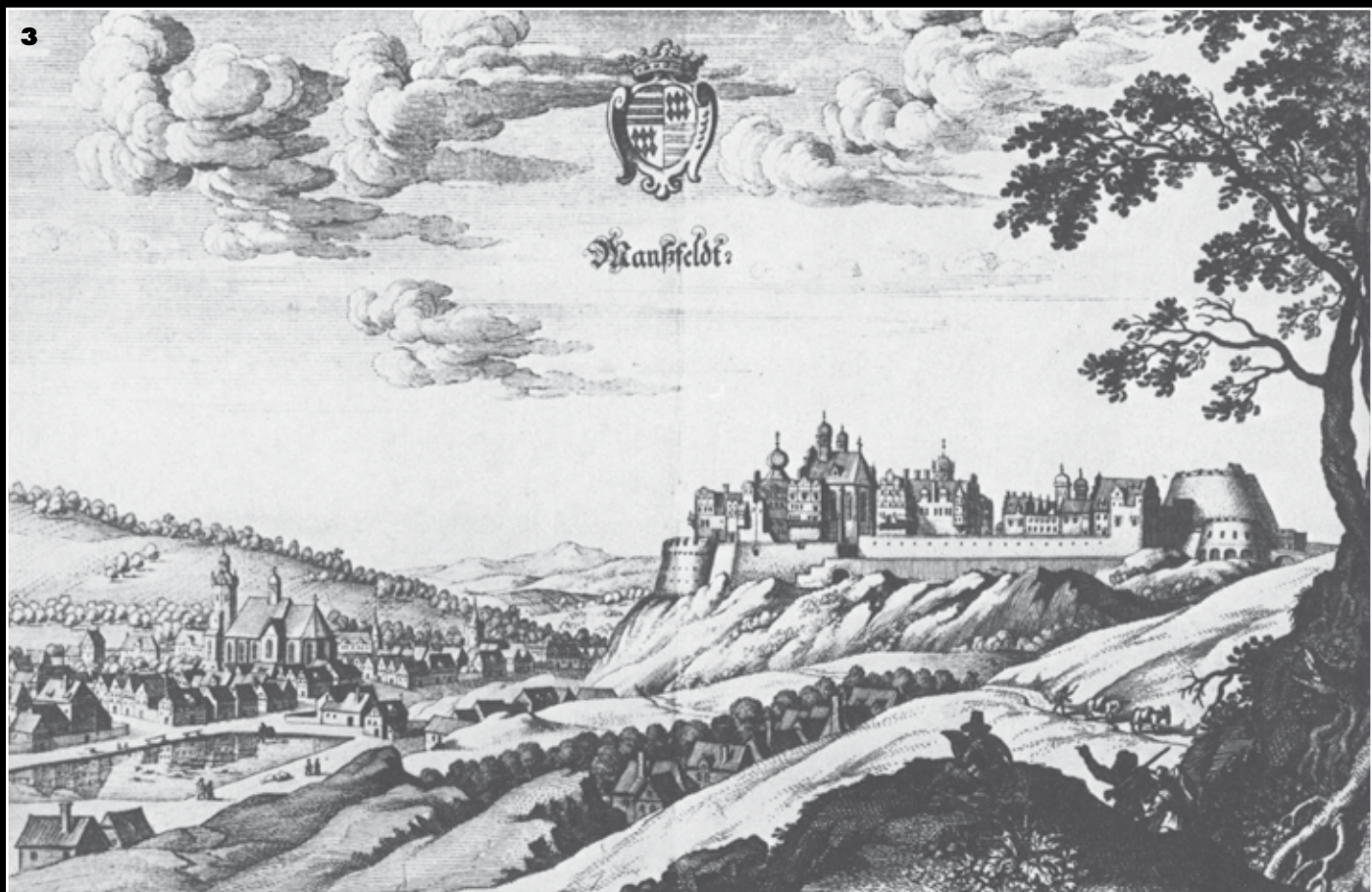
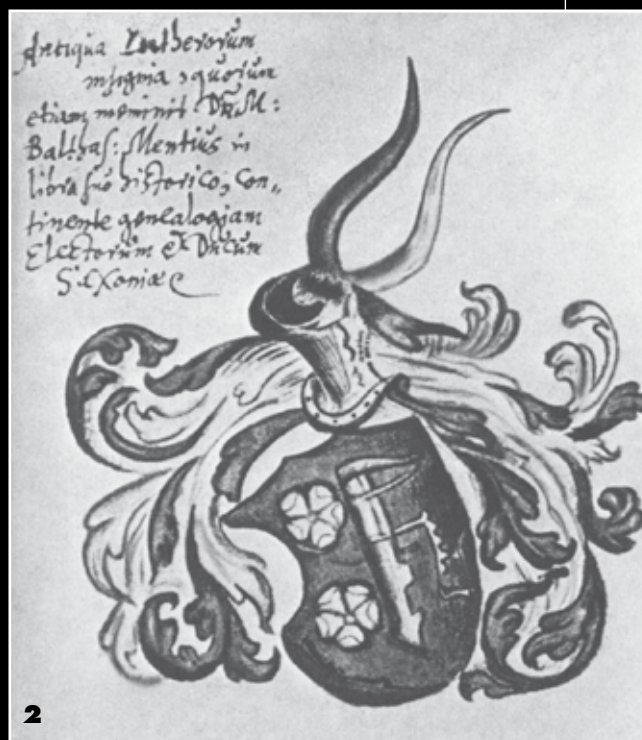
Még Erfurtban, fiatal magister koromban, a Biblia olvasása közben – nagy aggodalmamra – odáig jutottam, hogy a Szentírás pusztá szövege alapján a pápaság sok tévelygésére rájöttem. Ennek ellenére az erfurti könyvtárban ilyesféle gondolataim támadtak: „Mégis lám, milyen hatalmas a pápa és az egyház tekintélye! Egyedül te lennél okos? Hátha tévedsz?” Az ilyen megfontolások akadályozták a Szentírás olvasásában. [...]

Amikor sebesülten feküdtem lakásomon, saját szorgalmamból megtanultam lanton játszani. A zene a felzaklatott ember legjobb megnyugtatója. A zene Isten ajándéka, nem emberi dolog. Ugyanis elüzi az ördögöt és megvidámítja az embert. Hallatára az ember elfeledkezik a haragról, erkölcszelenségről, gögről és minden szenvedélyről. A teológia után a zenét becsülöm a legtöbbre. A Szentírásban is azt látjuk, hogy Dávid és Isten többi szent embere is Istenre irányuló gondolataikat versben, rímekben és énekben fejezték ki. [...]

Egyszer Erfurt közelében, Stotternheim falu mellett hatalmas vihar lepett meg. Közvetlen mellettem csapott le a villám s engem félelem fogott el, hogy hirtelen, megtérés nélkül kell meghalnom. A haláltól körülvéve, Szent Annát, a *bányászok védőszentjét* hívtam segítségül és megfogadtam, hogy kolostorba lépek: „Szent Anna segíts, én szerzetes leszek!” Később mégis megbántam a

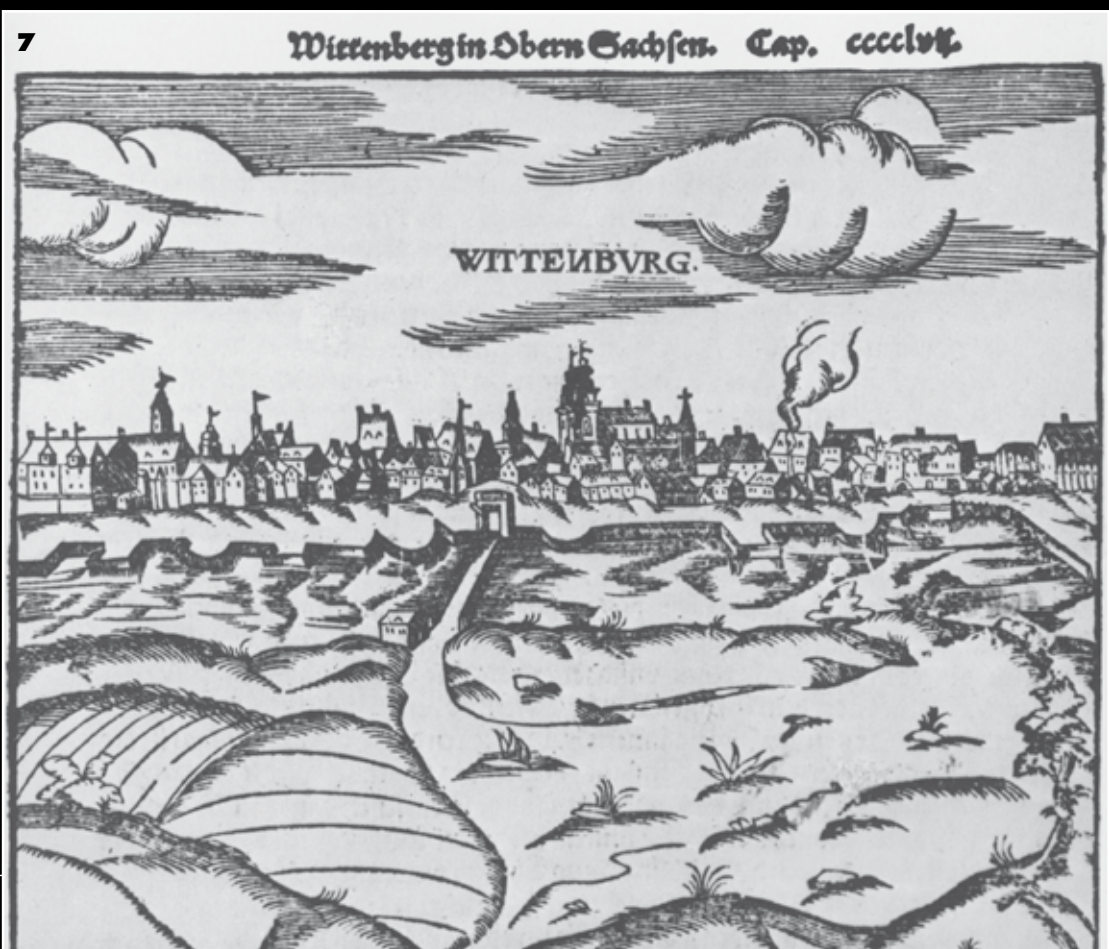
1. Eisleben, Luther Márton szülőháza
2. Luther családi címere
3. Mansfeld, Merini rézmetszete 1650 körül

- 4. Két apáca, Brun rézmetszete, XVI. század
- 5. Két szerzetes, Brun rézmetszete, XVI. század
- 6. Wittenberg pecsétje, XVI. század közepe
- 7. Wittenberg, R. M. Deutsch fametszete, 1550

4

7

fogadalmat s ezenfelül sokan le is akartak beszélni tervemről. Én azonban kitarítottam mellette és az Elek napja előtt való napon, július 16-án, búcsúlakomára hívtam meg legjobb barátaimat azzal, hogy reggel majd bekísérnek a kolostorba. Amikor vissza akartak tartani, ezt feleltem: „Ma még látok engem, de a jövőben soha!” Végül sűrű könnyhullatás mellett bekísértek. Atyám is nagyon haragudott fogadalmam miatt, én azonban ragaszkodtam elhatározásomhoz. Azt gondoltam, hogy a kolostort sohasem fogom elhagyni. Így teljesen meghaltam a világ számára. Mégis: nem szívesen lettem szerzetessé. Atyám is hevesen ellenezte lépésemet. Szinte eszét veszítette. Ismét letegezett és atyai jóakarátát megvonta tőlem. Hiába akarták vele a jó barátok megértetni azt, hogy ha áldozatot akar hozni Istennek, akkor a legkedvesebb és legjobb fiát kell odaadnia.

Első évek a kolostorban

Amikor szerzetbe léptem és mindent elhagytam, kétségbeesve önmagam felől, a Szentírást óhajtottam. A szerzetbe lépve, könyveimet eladtam. Kevéssel előbb szereztem egy Corpus jurist (törvénytárat) és néhány más könyvet. Ezeket eladtam a könyvkereskedőnek. Plautuson és Vergiliuson kívül egyet sem vittem be a kolostorba. Itt a szerzetesek egy vörös bőrbe kötött Bibliát adtak a kezembe. Hamarosan annyira otthonossá lettem benne, hogy tudtam lapról lapra hol mi van és ha egy mondást idéztek, azonnal tudtam az első pillanatban, hogy hol van megírva. Nem is tetszett nekem akkor semmiféle más tanulmány, mint a szentírási tudományok. Borzasztó undorral tanultam a fizikát, közben pedig égett a lelkem, hogy mikor térhetek vissza a Bibliához.

Dr. Usingen, egy ágostonos barát, aki nekem tanárom volt az erfurti kolostorban, amikor látta, hogy a Bibliát mennyire szeretem, és milyen szívesen olvasom Isten szent ígését, egyszer így szólt hozzám: „Ejnye, ejnye Márton testvér, hát mi a csuda az a Biblia? A régi egyházi tudósokat kell olvasni; azok már kiszívták a Szentírás velejét és igazságait. Mert minden lázadást a Biblia idéz elő!”

1507. május 2-án tartottam első misémet. Az első misét nagyon értékelték és sok pénzt hozott. Ilyenkor a kánoni órákat fáklafénynél töltötték. Ekkor a kedves fiatal úrnak az édesanyjával – ha még életben volt – táncolnia kellett, hogy még a nézők is megálltak és sírtak örömben.

Amikor szerzetes koromban első ízben kellett a mise szövegében ezeket olvasnom: „Téged, legkegyelmesebb Atyánk”, továbbá: „Feláldozzuk neked, az Élőnek, az Igaznak és Örökkévalónak...” nagyon megijedtem e szavaknál. Arra gondoltam, hogyan szólíthatok meg ilyen felséget, holott egy hercegnek, vagy királynak a meglátásakor, vagy a velük való beszéd alatt is már mindenki megilletődik. Azt hittem, elfutok az oltár elől és így szóltam a rendfőnökömhöz: „Prior úr, félek, el kell futnom az oltártól!” Erre ő korholt: „Csak rajta! Tovább, tovább!” Ennyire megijedtem e szavaktól. Megéreztem, hogy itt valami nincs rendben. [...]

Erfurt, Wittenberg

Erfurtban szorgalmasan olvastam a Szentírást. Egy-egy nagy fontosságú ige uralkodott néha egész napon át minden gondolatom felett. Főképp a fontosabb prófétáknál vannak olyan igék – jól lehet nem értem meg őket –, melyekre még ma is emlékszem. Ilyen például Ezékielnél: 'Nem győnyörködöm a hitetlen halálában.' (33, II) [...]

Azok a felhők, melyekből nem esik eső, hasonló a törvényhez és a belőle származó igazsághoz. A törvény üdvösséget ígér ugyan, de nem adja meg, mert nem adhatja, hiszen nem evégből kaptuk. Pál apostol is ezt mondja a Galatákhoz szóló levélben: 'Ha olyan törvény adatott volna, amely képes megeleveníteni, valóban a törvényből volna az igazság.' (3, 21) Tehát a törvény éppen olyan, mint az a felhő, mely úgy látszik, mintha esőt hozna, de nem hoz.

A törvénynek egyetlen részecskéje sem vezet megigazulásra. Aki a törvényt helyesen megérti, azt kétségbeesésbe viszi, aki helytelenül értelmezi, azt képmutatóvá teszi. A helytelenül értelmezett evangélium elbizakodottá, helyesen értelmezve viszont istenfélővé és kegyessé teszi az embert. Tehát a törvény a parancsolatok áthágása miatt adott (Gal. 3, 19), hogy az emberek vágyakozzanak Krisztus után. [...]

Ha magam nem tapasztaltam volna, nem tudnám elképzelni, hogy az ördögnek ilyen nagy hatalma van a világban. Rettentő durva tévedései voltak a pápaságnak. Akkor még nem ragyogott az evangélium fénye. Most szégyenkezünk, ha elgondoljuk, mi mindent imádtunk, amiket ereklyeként mutogattak, pl. szent József nadrágját, szent Ferenc alsónadrágját stb. Ezeket itt Wittenbergben mutogatták. Ellenben alig akadt olyan lelkész, aki a lélek legkisebb baján is segíteni tudott volna jó tanácsaival. Sőt a terhes és szoptató anyáknak szigorú böjtöt rendeltek el s ez alól nem volt felmentés.

Szemérmetlenül dicsekedtek még azzal is, hogy szent Mihály főangyal szárnyából van tolluk. A mainzi püspök pedig azzal büszkélkedik, hogy neki van egy kis lángocska annak a csipebokornak a tüzeiből, mely Mózes előtt lángolt. Spanyolországban Compostellában mutogatják azt a zászlót, mely Krisztus kezében volt, amikor a poklokra alászállott. Mutogatnak még töviskoronát, szegeket a keresztből, sőt Máriától való tejet is.

A római út

1510-ben voltam Rómában, Staupitz-cal kapcsolatos vitás ügyben utaztam oda. Isten csodálatos végzése volt, hogy Rómába mentem. Csak négy hétig voltam ott, de megláttam ezalatt mindazt a babonát és hűtlenséget, ami csak lehetséges. Tizennégy napig jártam-keltem és nagy veszélyek között néztem meg a várost. A régi Rómát, ahol a legjobb és legszebb épületek voltak, a gótok lerombolták és a földdel tették egyenlővé. A Capitolium hegyen van a minoriták kolostora. A Tarpeius nevű hegy magasabb, mint az Aventinus, a Capitolium, vagy a Quirináli hegy. A Colosseu-

mat kör alakúra építették, 15 fokozat magassággal s e fokozatok körös-körül egymás fölé emelkednek úgy, hogy rétegesen helyezkedhetett el és nézhetett mintegy 200 000 ember. Még állanak a falak és megvan az alapzat. Ezután következik a szent Callixtus katakomba, ahol néhány ezer vértanú van eltemetve.

Rómában nem tudják, hogy Péter és Pál apostolt hová temették, koponyájukat mégis mutogatják.

Mivel az Úr, a mi Istenünk sodort bele engem ebbe a rút perpatvarba, hogy a pápa ellen írjak, százezer forintért sem adnám, hogy Rómát láttam. Enélkül folyton aggódnom kellene, hogy a pápa ellen erőszakosan és jogtalanul lépek fel. [...]

Amikor Rómát távolról megpillantottam, földre borultam, kezeimet felemeltem, és így szóltam: „Üdvözlégy szent Róma, valóban szent, a vértanúktól és az ő véruktól, mely itt ömlött ki.”

Ilyen érzésekkel jártam Rómában. Ilyen „eszét vesztett szent” voltam. Végigzarándokoltam valamennyi templomot és katakombát s elhittem mindazt, amit ott összehazudoztak. A Rómában mondott misékről azt állították, hogy minden egyessel a pap kiszabadíthat egy lelket a „tisztítóüzből”. Én is tartottam Rómában sok misét és szinte sajnáltam, hogy édesapám és édesanyám még élnek, mert inkább szerettem volna őket miséimmel, egyéb jócselekedeteimmel és imádságaimmal a tisztítóüzből kiszabadítani. Rómában az a közmondás járja, hogy „boldog az az anya, akinek fia szombati napon a szent János templomban (római zarándokhely) misét mond”. Mennyire szerettem volna én akkor édesanyámat üdvözíteni! De igen sok pap tolongott és nem jutottam hozzá. Helyette megettem egy sózott halat.

Rómában 1511-ben dr. Staupitz hallott egy meztírlás szerzetesről, aki azt álmodta, hogy X. Leó pápa idejében egy remete meg fogja támadni a pápaságot. Ezt mi akkor még nem tudtuk megérteni. Akkor még igazán nem gondoltam arra, hogy én leszek az a remete. Az ágostonrendi barátokat ugyanis remetéknek is nevezik. [...]

Nem adnám ezer forintért sem, hogy Rómát láttam, mert nem tudtam volna ezeket elhinni, ha más mondta volna és magam is nem láttam volna. Róma egykor a legszentebb város volt s most a legromlottabb. Mi is úgy vagyunk, mint a próféták, akik hasonlóan panaszkodnak: 'Paráznává lett a hív város.' (Esaías 1, 21.) Mert ami a legjobb, abból válik, ha megromlik, a legrosszabb. A világ mindig hű marad önmagához: hitszegő, sátán országa, Krisztus ellensége.

Borzasztó bálványozás folyik ott; ha valaki misét akar tartani, odafutnak a népek nagy tömegben, s ha valaki egy félórával tovább húzza, kap egy egész marék aprópénzt. Az áldozati misénél pedig akkora a tolongás, hogy ugyanannál az oltárnál egyidőben két pap áll egymással szemben és úgy tartják a misét. Már nagyon otthon vannak a mesterségükben; egészen rövid idő alatt összecsapnak egy misét. Ha ezek lejönnek, más kettő megy fel és miséznek. Ezért szeretném, ha minden leendő lelkész előzőleg Rómában lett volna és látta volna, mi történik ott.

A teológia doktora

[...] Így hát Wittenbergben igehirdető lettem. Kevéssel ezután Staupitz, a rendfőnököm egy napon elgondolkodva ült az alatt a körtefa alatt, mely ma is az udvaromon áll. Egyszer csak így szólt hozzám: „Magister Úr, önnek le kellene tennie a doktorátust; így tud majd alkotni.” Amint vonakodtam, így szólt Staupitz: „Ugyan kedvesem, ne légy okosabb, mint az egész konvent és az atyák.” Erre én: „Bizonyos, hogy nem fogok sokáig élni, minek hát ilyen nagy költségeket csinálni?” Staupitz ezt válaszolta: „Mindegy. A mi Urunk Istenünknek most sok dolga van a mennyben, ha meghalsz, a tanácsába kerülsz, neki pedig néhány doktorra is szüksége van!” Így utasított vissza tréfával. Nem sokkal ezután Lipcsébe utaztam, hogy a fejedelmi kincstártól az avatási költséget átvegyem.

28-ik életévemben (1512. október 19-én) avattak doktorrá. Amikor doktor lettem, még nem ismertem az evangéliumot. E szavak: „igaz” és „Isten igazsága”, mint mennydörgés hatottak lelkiismeretemre. Amikor hallottam, megjedtem és azt gondoltam: „Ha Isten igaz, akkor meg fog büntetni.”

Az igaz ember hitből él

Fiatal koromban a Példabeszédek könyvének egyik mondása (27, 23) majdnem haláломat okozta. 'Szorgalmasan megismerd a te juhaid külsejét, gondolj a nyájakra.' Ez azt jelenti, hogy a pásztornak meg kell ismernie és értenie juhait. Ezt az igét a következőképpen fogtam fel: Lelkipásztorom és rendfőnököm előtt fel kell tárnom magam oly világosan, hogy megismerjék, mi mindent vittem véghez teljes életemben. Erre meggyóntam mindazt, amit gyermekkoromtól fogva cselekedtem, úgyhogy kolostori előjáróm ezért még meg is feddett.

A pápa hívei a fülbegyónásnál csupán csak a külső cselekedetet vették figyelembe. Olyan gyónási láz volt, hogy az ember soha se telt el a gyónással. Ha valakinek utólag eszébe jutott egy bűn, visszasietett miatta a gyóntatóhoz, úgyhogy egy pap nekem ezt mondta: „Isten megparancsolta, hogy bízzunk az ő irgalmasságában. Eredj hát el békességgel.” Dr. Schurff Jeromos a jogtudományok egyetemi tanára pedig annyira győtrődött, hogy a szentség felvétele előtt háromszor, négyszer visszament a gyóntatópaphoz, sőt még az oltárnál az ostyakiosztáskor is a fülébe súgott egy-egy kételyt. S ha mi a gyóntatókat kifárasztottuk, ők viszont elcsüggesztettek bennünket feltételekhez kötött feloldozásaikkal: „Feloldozlak téged a mi Urunk Jézus Krisztus érdeme által szívbeli bűnbánatodért, bűnvalomásodért, cselekedeteiddel való elégtételeddé és a szentek közbenjárásáért stb.” Ezek a feltételek lelki bajokat idéznek elő. Mi pedig mindezt Istentől való félelmünkben cselekedtük azért, hogy megigazuljunk, roskadozván a számtalan emberi rendelkezés alatt.

Szent és jámbor szerzetes akartam lenni s nagy áhítattal készültem mind a miséhez, mind az imá-

közéshez. Bár a legnagyobb áhítatban voltam, mégis kételkedésekkel mentem az oltárhoz és kételkedésekkel jöttem el onnan. Ha elmondtam is gyónási imádságomat, mégis kételkedtem; ha pedig nem imádkoztam, kétségbe estem. Teljesen eltöltött bennünket az a balhiedelem, hogy nem tudunk imádkozni, se meg nem hallgattatunk, ha csak nem vagyunk egészen tiszták és büntelének, mint a mennybéli szentek.

Én súlyosabb szenvedéseket állottam ki a szerzetességben virrasztásaimmal, böjtjeimmel stb., mint bárki azok közül, akik ma követnek engem. Szinte eszelősen és betegesen rabja voltam a régi babonának, testem és egészségem nagy kárára. Az éjszakákat átvirrasztottam, böjtöltem, imádkoztam, korbácsoltam és kínoztam testemet, hogy az engedelmesség parancsát betöltssem, és tisztaságban éljek. Télen majdnem megfagytam a miséken. Ilyen balgatagon akartuk testünket legyőzni a túlzásba vitt virrasztásokkal és fagyoskodással... Elvakultságomban nem ismertem Isten akaratát, mely szerint testemet gondoznom kellett volna, és nem lett volna szabad az önkínzásba bizakodnom. Mert én halálra gyötörtem volna magam a böjtöléssel, virrasztással és fagyoskodással. A legszigorúbb télben is csupán egy ócska csuha volt rajtam, úgyhogy majd megfagytam. Én, dr. Luther Márton, bizony megöltem volna magamat, ha nem jelent volna meg az evangélium világossága. [...]

Ha az eleveelrendelés tanítása felől gondolkodom, *amely szerint Isten egyeseket eleve a kárhozatra, másokat az üdvösségre rendelt*, mindent elfelejtek Krisztusról és Istenről és bizony odáig jutok, hogy Isten gonosztevő... Ha az eleveelrendelésről gondolkodunk, elfelejtkezünk Istenről. Elhallgat a „laudate” (dicséritek az Urat) és felhangzik a „blasfemate” (káromoljátok)! Az egészséges emberi észnek és a természetes értelemnek az a legnagyobb botránykő, hogy Isten saját önkényes akaratából az embert cserbenhagyja, megátalkodottá teszi, kárhozatra taszítja, mintha örömet lenné a nyomorultul elkárhozottaknak ily nagy bűneiben és örök gyötrelmében. Méghozzá az az Isten tenne így, akinek nagy irgalmát és jóságát stb. mindenütt hirdetik. Igazságtalannak, kegyetlennek, elviselhetetlennek tűnik fel, hogy így gondolkozzék valaki Isten felől. Ezen már sok nagy ember megütközött a hosszú századok folyamán.

S kit ne zaklatna fel? Magam is nem egyszer lelkem legmélyéig felháborodtam, egészen a kétségbeesés szakadékáig jutottam, úgyannyira, hogy azt kívántam, bárcsak sohase teremtettem volna embernek. Ez akkor volt, amikor még nem tudtam, mennyire üdvös ez a kétségbeesés és mily közel van a kegyelemhez. [...]

Küzdelmekben egy ágostonos barát a következővel vigasztalt: Aki az eleveelrendelés felől gondolkodik és emellett nem veszi tekintetbe Krisztust bölcsőjétől kezdve, amint szemünk elé lép, az olyan embernek hamarosan és kikerülhetetlenül kétségbe kell esnie. Staupitz sokszor tanácsolta ezt: „Ha az eleveelrendelésről van

kedved vitatkozni – monda –, ezt Krisztus sebeinél kezd el s azonnal megszűnik minden vita az eleveelrendelés felől.”

[...] Valami egészen különös égő vágyakozás fogott el, hogy Pál apostol római levelét megértsem. Ennek azonban akadálya volt. A világejrt sem szívem vérenek a hidegsége, hanem egy igehely, mégpedig a római levél 1. részének 17. verse: 'Isten igazsága jelentetik ki abban.' Ugyanis gyűlöltem ezt az igét: 'Isten igazsága', mivel – az összes egyházi tudósok szokása és szóhasználata szerint – azt tanultam, hogy ezt bölcséletileg kell értelmezni, mint úgynevezett alaki, vagy cselekvőleges (activ) igazságot, mely szerint Isten igaz és megbünteti a bűnösöket s igazság nélkül szűkölködöket.

Én pedig az igaz és bűnösöket büntető Istent nem szerettem, sőt ellensége voltam neki. Ugyanis bármennyire kifogástalan volt is mindenkor szerzetesi életem, Isten előtt bűnösnek éreztem magam, lelkiismeretem állandóan háborgott és semmiképpen sem tudtam abban bizakodni, hogy őt az én elégtételeim kiengesztelik. Így én haragudtam Istenre, s ha nem is volt bennem hallgatag káromlás, nagyon erősen zúgolódtam Isten ellen. Ezt mondtam: Hát nem elég, hogy a nyomorult és örökre elkárhozott bűnösöket az eredeti bűn következtében mindenféle baj terheli a tízparancsolatbeli törvény által, nem, ez az Isten az evangéliummal a régi szenvedésre még új szenvedést halmoz és az evangéliumban is az ő félelmetes igazságát, és haragját tárja fel! Így toporzékoltam, dühös, felzaklatott lélekkel és az idézett íráshelynél kiméretlenül viaskodtam Pállal; emésztő vágy égetett, vajha megtudhatnám, mit is akar itt Pál apostol.

Ez mindaddig tartott, míg végül hosszú napokon és éjszakákon át tépelődvén, Isten kegyelméből az igék belső összefüggésére fordítottam figyelmemet. Éspedig: 'Istennek igazsága jelentetik ki abban...', miképpen meg van írva: Az igaz ember pedig hitből él.' Ekkor Isten igazságát úgy kezdtem értelmezni, mint azt az igazságot, melyben az igaz ember Isten ajándékozása folytán él, mégpedig hitből. Most kezdtem megérteni, hogy ennek az igének: az evangéliumban Isten igazsága jelentetik ki, az az értelme, hogy ti. ez az igazság elfogadott (passiv) igazság, mellyel minket a kegyelmes Isten *igazzá* tesz a hit által, amint megíratott: 'Az igaz ember hitből él.'

Ekkor úgy éreztem, mintha teljesen újjászülettem volna s mintha tárt kapukon át magába az Édenkertbe léptem volna be. Erre előttem az egész Szentírás más értelmet nyert. [...]

A szentírástudományok egyetemi tanára

[...] Elcsodálkozok az ember, milyen átláthatatlanul sötét a mi korunk. A papok, ti. a világi javak felé szélesre tátott torkok manapság semmit sem tartanak oly felháborítóknak, mint ha az egyház kiváltságait, az ő jogaikat, hatáskörüket és vagyonukat kikezdi valaki. Az ilyen „gonosztevőkre” azonnal rázúdítják a mindenféle átkok áradatát, eretnekeknek nyilvánítják és csodálatos vakme-

- 8. Luther Márton mint szerzetes, id. Cranach rézmetszete, 1520
- 9. Luther felesége, Katharina von Bora, id. Cranach, 1525
- 10. A wittenbergi Luther-ház, Lehmann rézmetszete 1800 körül
- 11. Luther Márton, id. Cranach rézmetszete, 1521

8

9

10

11

rősséggel Isten, az egyház, Péter és Pál apostolok ellenségeinek kiáltják ki őket. Ezzel szemben a legkisebb mértékben sem igyekeznek arra, hogy legalább ők szeressék Istent, avagy legalább ők ne legyenek gonoszabb ellenségei, mint amilyenek szerintük amazok. A hitet és Isten iránt való engedelmisséget ennyire egynek veszik a földi javak megőrzésével, szaporításával és védelmezésével. Lehetsz te gögös, élvezethajhász, zsgori, veszekedő, dühös, háládatlan és readvonatkozhatik az az egész bűnjegyzék, melyet az apostol Timotheus-hoz szóló második levelének 3. részében írt meg (2-5. v.), sőt égreakiáltó hibáid lehetnek, mégis, mindezek ellenére a legbuzgóbb „keresztény” lehetsz, ha az egyház jogait és kiváltságait védelmezted. Viszont, ha ezeket nem becsüöld eléggé, nem vagy az egyház hűséges gyermeke és barátja.

Kérve kérlek benneteket, a *bírálatban* senki se utánozzon engem. Én azért mondom meg ezeket, mert a fájdalom kényszerít rá és kötelességem-

egész életét ennek szolgálatában tölti. Amit csak átél, avagy cselekszik, felebarátja javára fordítja, használ neki és így követi Krisztus példáját. Ahol nem tör elő a jócselekedet és szeretet ott a hit nem igazi, hanem vagy kialudt, vagy a pusztá észre támaszkodó önámítás - amilyen manapság sok van közöttünk. Az ilyeneknél még nem hatolt eléggé a lélek mélyére az evangélium s az ilyenek nem ismerik még igazán Krisztust.

Jócslekedetekkel azonban nem lehet kiérdemelni az örökéletet, kegyelmet és üdvösséget; ez következik abból, hogy a jócslekedetek nem azonosak a lelki újjászületéssel, hanem ennek gyümölcsei. Mert nem jócslekedeteink által leszünk Isten gyermekeivé, örököséivé, igazakká, szentekké, keresztényekké, hanem csak amikor már mindezekké lettünk, akkor cselekedjük a jót. Birtokunkban kell lennie az életnek, üdvösségnek, kegyelemnek, mielőtt cselekedjük a jót. Amint a fa sem gyümölcseivel érdemli ki, hogy fa legyen, hanem amikor már fává fejlődött, akkor terem

csak levelet írok. Nem is tudom már, nem is méltlem-e ugyanazt. Te már bizonyára észre is vetted. Én vagyok a rendház igehirdetője és az asztali igehirdető is (*étkezések alkalmával*). Azt kívánják, hogy mindennap prédikáljak a városi templomban is. Én vezetem a rendház teológiai tanfolyamának munkálatait. Rendházak felügyelője vagyok, azaz tizenegyszeres házfőnök. Felügyeletem alá tartozik a leitzkai haltenyészet. A herzbergi kolostor ügyvivője vagyok a torgauiakkal támadt vitás kérdésben. Egyetemi előadásokat tartok Pál apostolról és készülök a zsoltárok magyarázatára. S ehhez járul még levelezésem, amely – mint említettem – időm tetemes részét igénybe veszi. Ritkán van elegendő időm a kötelező imádságok elvégzésére és a misemondásra. Nem is szólok emellett saját személyes küzdelmeimről, kísértéseimről, amelyeket a test, a világ és a sátán miatt viselek. Nos, láthatod, milyen lusta ember vagyok!

Azt írod, hogy tegnap megkezdted előadásaidat Petrus Lombardus Sententiáinak második könyvéről. Én pedig holnap kezdem meg a Galatákhöz írt levél magyarázatát. Bizony, aggódok, hogy a pestisjárvány kitörése nem engedi meg tervem folytatását. Eddigél a pestis nálunk mindössze két, vagy három embert ragadott el. A szomszéd kováccsal szemben temettek el ma egy fiút, aki tegnap még egészséges volt. Egy másik fiú megfertőzve fekszik. Röviden: a pestis itt van, és elég hirtelen kezdi borzalmas munkáját, különösen az ifjúság ellen. Azt tanácsolod, hogy Bertalan magisterrel és veled együtt meneküljek el. De hová fussak? Remélhetőleg a világ nem fog összedőlni, ha Márton testvér meghal. A szerzetes testvéreket – ha a pestis tovább terjed – mindenesetre szétküldöm, szerte az országba. Engem azonban ide láncol a kötelességem iránt való engedelmisség. Nem szabad elmenekülnöm, míg másodszor is parancsot nem kapok. *Staupitz ugyanis egyszer már utasított, hogy távozzam el.* Nem azért maradok, mintha nem félnék a haláltól, hanem azért, mert bízom, hogy az Úr kiment engem félelmemből.

Semmi sem hevíti úgy szívemet, mint az a vágy, hogy Arisztotelészt, ezt a színészt, aki görög álarcával az egyházat oly alaposan tévútra vezette, leleplezzem és az egész világ előtt pellengérré állítsam. Csak időm lenne hozzá! A Szentírás legjobb magyarázója Augustinus egyházi atya volt. Felülmúl mindenkit. Nem győzők csodálkozni azon, hogy a többi tudósok a legszebb igék felett elsiklottak, még olyankor is, amikor meg kellett volna botlaniuk és el kellett volna bukniuk bennük.

A mi teológiánk és Augustinus nagyszerűen haladnak előre és Isten segítségével uralkodnak a mi egyetemünkön. Arisztotelész lassankint letűnik, halad hamarosan bekövetkező végső leáldozása felé. A Sententiákról tartott előadásokat feltűnő kevesen hallgatják és senki sem számíthat hallgatóságra, ha nem ezt a teológiát vallja, ti. a Szentírását, vagy Augustinusét, vagy más tekintélyes egyházi tudósét.

A wittenbergi Luther-ház, egy része ma a Lutherhalle

nek engedelmeskedem így. A jelenkorra való alkalmazás rendkívül sokat segít az igék megértésénél. De egyszersmind azért is teszem ezt, mert apostoli megbízatásomnál fogva egyetemi nyilvános tanszéket töltök be. Kötelességem, hogy megmondjam, milyen helytelenségeket látok, még a feljebbvalóknál is. Már sokszor mondtam és ismét mondom: Doktorátusomat nem adnám a világ minden vagyonáért sem. Mert bizony végül is csüggetően kétségbe kellett volna esnem a reám nehezedeő nagy és súlyos ügyben, ha azt, mint valami titkon működő, alattomos ember, elhívás és parancs nélkül kezdtem volna el. Így azonban tanúm Isten és az egész világ, hogy ügyemet doktori tisztségemben és igehirdetői hivatásomban nyilvánosan kezdettem s minddeddig Isten kegyelmével és segítségével folytattam.

Ahol hit van, nem maradhat rejtve, megmutatkozik, napfényre tör a jócslekedetekben. Az ilyen ember vallást tesz mások előtt az evangéliumról s

gyümölcsöt. Minket is a kegyelem igéje szül, terem újjá és igazakká s nem mi magunk leszünk ilyenekké a törvény, vagy a jócslekedetek által. Jócslekedeteinkkel nem örök életet, kegyelmet és üdvösséget érdemlünk ki, hanem más valamit, ti. dicséretet, tisztességet, tetszést és más előnyöket, amint a fa is gyümölcseivel érdemli ki, hogy az emberek szeressék, ápolják, dicsérik és becsben tartásák. Ha világosan magad elé állítod, hogy miképp születik az ember újjá az igaz keresztény életre s hogy mi ennek a lényege, ezzel máris elejtetted saját jócslekedeteink érdemszerző jelentőségét – legalábbis a bűntől, haláltól és ördögtől való megszabadítás tekintetében.

Szerzetesrendi felügyelő

Luther levele barátjához, Lang János erfurti házfőnökhöz, 1516. október 26-án.

[...] Nagy szükségem volna két írrokra, vagy hivatalnokra. Egész nap mást sem teszek,

A 95 tétel

Nem gondoltam arra, hogy valaha is elhagyom a kolostort. Teljesen meghaltam a világ számára addig az ideig, amíg Isten akarta és Tetzelt úrfi a *búcsúkkal* meg nem indított. 1517-ben kezdtem Tetzelt ellen írni a megtérésről és a búcsúkról. Tetzelt János prédikáló barát a búcsúcédulákat szertehordozta és a kegyelmet pénzért árusította, amilyen drágán csak tudta. Nagyhangú ember volt. Előzőleg Frigyes herceg Innsbruckban a zsáktól szabadította meg, mert Miksa császár az Inn folyóban való vízbefojtásra ítélte; gondolhatod, milyen nagy erényei lehettek.

Ebben az időben prédikátor voltam itt a kolostorban. Fiatal doktor voltam, azon tüzesen, ahogy a kohóból kikerültem s nagyon szerettem a Szentírást. Kezdem lassan az embereket lebeszélni a búcsúkról és megmagyaráztam, hogy mi a kegyelem és bűnbocsánat. Wittenbergből sok nép özönlött a búcsúért Jüterbog és Zerbst határmenti helyiségekbe. Én azonban – ez olyan igaz, mint ahogy engem Krisztus Uram megváltott – nem tudtam, mi a búcsú, amint azt senki sem tudta. Elkezdtem hát kíméletesen prédikálni arról, hogyan lehetne jobbat is cselekedni, olyasmit, ami hathatósabb volna, mint a búcsúvásárlás. Azelőtt is prédikáltam itt a Várban a búcsúkereskedés ellen s emiatt Frigyes hercegnél kegyvesztett lettem. De – hogy a lutheri lárma igazi okára rátérjek – mindent hagytam úgy történni, ahogy éppen történt. Közben azt hallottam, hogy Tetzelt irtózatosan különös tételeket prédikál, melyek közül néhányat itt említek meg. Nevezetesen:

Nála olyan kegyelem és hatalom van a pápától, hogy ha valaki mindjárt a szent Szület, Isten anyját gyalázta volna is meg, azt ő megbocsáthatja, ha az illető Tetzelt pénztárába befizeti, ami azért jár.

Továbbá, hogy a templomban felállított vörös búcsúkereszt a pápa címerével ugyanolyan hatásos, mint Krisztus keresztyje.

Továbbá, hogy ha szent Péter most itt volna, nem lenne több kegyelme és hatalma annak sem, mint öneki (Tetzelnék).

Továbbá, hogy ő a mennyországban nem cserélne szent Péterrel, mert a búcsúkkal ő több lelket mentett meg, mint szent Péter a prédikálásával.

Továbbá, hogy ha valaki pénzt dob egy tisztítóüzben lévő lélekért a pénzes ládába, mihelyt a pénz a fenekére hull és csörren, átvezeti a lelket a mennyországba.

Továbbá, hogy éppen a búcsúmalaszt az a kegyelem, mely által az ember Istennel kiengesztelődik.

Továbbá, hogy nem kell a bűnért vezeklés, fájdalom és bűnbánat, ha valaki a búcsút vagy a búcsúcédulát megvásárolja; hogy ő a jövőben elkövetendő bűnök bocsánatát is eladja és rettentő sok ilyen dolgot üzött s mindezt pénzért.

Abban az időben még nem tudtam, kinek szánták a pénzt. Ekkor egy díszes könyvecskét adtak ki a magdeburgi püspök címere alatt. Abban az efféle tételekből ajánlottak egyeseket prédikálásra azoknak a papoknak, akik a bűnbocsátó cédulákat árusították. Majd kitudódott, hogy Albert püspök

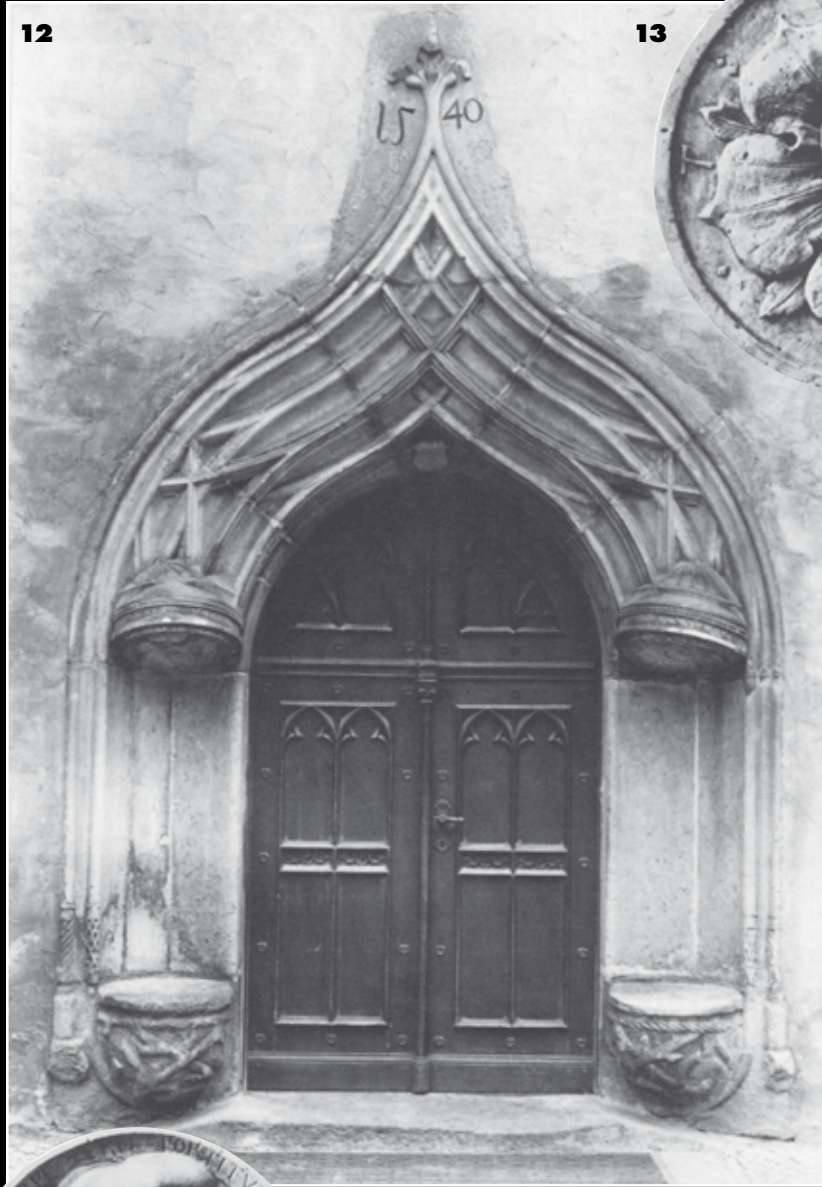
ezt a Tetzelt felfogadta, mert igen nagyhangú volt. Albertet ugyanis Mainzban püspökké választották azzal a kikötéssel, hogy Rómában a palliumot, az *érseki jelvényt*, saját pénzén vásárolja meg. Mert a legutóbbi időben három püspök halt meg rövidesen egymás után Mainzban. A püspökségnek bizonyára nehezebbre esett ennyiszert és ilyen rövid időközönként megvenni a palliumot, amely, amint mondják 26 000, mások szerint 30 000 forintba kerül. Ugyanis ilyen drágán tudja eladni a római legszentebb atya azt a szalagot, mely alig ér hat garast.

Ekkor levelet írtam a magdeburgi püspöknek és mellékeltem 95 tételmet. A legfontosabbak ezek:

1. Amikor Jézus Krisztus a mi Urunk és Mesterünk ezt mondja: „Térjetelek meg” (Mt. 4, 17.), azt akarja, hogy híveinek egész élete megtérés legyen. 5. A pápa nem akar elengedni s nem is engedhet el egyéb büntetést, mint azokat, melyeket saját akaratából, vagy az egyházi rendelkezések alapján szabott ki. 6. A pápa nem bocsáthat meg másképp vétkeket, csak úgy, hogy kinyilvánítja és megállapítja, hogy Isten már megbocsátotta azokat. Vagy pedig olyan esetekben ad bocsánatot, melyeket a maga számára tartott fenn; aki ezeket semmibe veszi annak vétké teljességgel megbocsátatlan marad. 11. Azt a konkolyt, mely szerint az egyházi büntetést tisztító tűzbeli büntetéssé változtatják át, bizonyára akkor vetették el, amikor a püspökök aludtak. (Mt. 13, 25.) 20. A pápa „az összes büntetés teljes elengedése” kifejezés alatt nem érti általában minden büntetés elengedését, hanem csak azokat, melyeket ő maga szabott ki. 21. Tehát tévednek mindazok a búcsúhirdető papok, akik azt mondják, hogy a pápa búcsúja által az ember minden büntetéstől mentessé lesz és üdvözülni. 24. Elkerülhetetlen a nép legnagyobb részének becsapása, mivel különbségtétel nélkül és dicsekedve azt ígérik, hogy minden büntetést elengednek. 27. Emberi hiábavalóságot hirdetnek, akik azt állítják, hogy amint a pénzes ládába dobott pénz ott megcsörren, a lélek azonnal felszáll a tisztítóüzéből. 32. Tanítómestereikkel együtt örökre elkárhoznak azok, akik azt gondolják, hogy a búcsúcédulák biztosítják számukra az üdvösséget. 33. Nagyon őrizkedjünk azoktól, akik azt állítják, hogy a pápa búcsúja Istennek az a legértékesebb ajándéka, mely által az ember kiengesztelődik Istennel. 35. Nem keresztyén tant hirdetnek, akik azt tanítják, hogy azoknak, akik lelkeket váltanak ki a tisztítóüzéből, avagy búcsúcédulákat vásárolnak, nincs szükségük bűnbánatra. 36. Minden igaz bűnbánó keresztyén ember megkapja a bűnök és büntetések teljes bocsánatát s ez megilleti őt búcsúcédulák nélkül is. 37. Minden igaz keresztyén ember, akár él, akár meghalt, Krisztus és az egyház minden kincsének részese, mégpedig Isten ajándékozása alapján és búcsúcédulák nélkül is. 40. Az igaz bűnbánat szereti és keresi a büntetést; a búcsúk bősége azonban felment a büntetéstől és megtúlja azt, legalábbis, ha alkalom van rá. 41. Óvatosan kell hirdetni a pápa búcsúját, hogy a nép helytelenül ne értelmezze és a szeretet egyből

jócselekedeteinél többre ne becsülje. 43. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy aki ad a szegénynek, vagy megsegíti a szűkölködőt, jobbat tesz, mintha búcsút vásárol. 44. Mert a szeretet gyakorlásával gyarapszik a szeretet s jobba lesz az ember. Viszont a búcsúk által nem jobba lesz, csupán a büntetéstől szabadabbá. 45. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy aki nélkülöző embert lát s azt elhanyagolva búcsút vásárol, az nem a pápa búcsúját nyeri el, hanem Isten rosszszállását vonja magára. 49. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a pápa búcsúja hasznos, ha nem abban bizakodnak, viszont rendkívül káros, ha miattuk Isten félelmét elhagyják. 51. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy a pápa – amint az kötelessége – kész is arra, hogy ha kellene, még szent Péter temploma eladásával is saját pénzéből ajándékozza meg azokat, akiknek legtöbbjétől a pénzt a búcsúárusok kiszarolták. 52. A búcsúcédulák által való üdvözülés reménye teljesen hiábavaló még akkor is, ha a búcsúkereskedő, sőt még ha maga a pápa is saját lelkével kezkeskedni is érte. 54. Sértés Isten igéje ellen, ha a prédikációban ugyanannyi, vagy több időt fordítanak a búcsúhirdetésre, mint Isten igéjére. 62. Az egyház igazi kincse az Isten dicsőségének és kegyelmének legszentebb evangéliuma. 63. Ez azonban méltán a leggyűlöletesebb, mert az elsőket utolsókká teszi. 64. A búcsúk kincse viszont méltán a legkedveltebb, mert az utolsókat elsőkké teszi. 65. Tehát az evangélium kincsei olyan hálók, melyekkel egykor a gazdag embereket halázták. 66. A búcsúk kincsei pedig olyan hálók, melyekkel manapság az emberek gazdagságát halásszák. 79. Az az állítás, hogy a pápa címerével felékesített s a templomokban kiállított kereszt ugyanolyan értékű, mint Krisztus keresztyje – istenkáromlás. 81. A búcsúnak ilyen szemérmetlen hirdetése azt eredményezi, hogy még a tudósoknak is nehéz megvédelmezniök a pápa méltóságát a gyanúsításokkal, avagy a köznépnek bizony csak éles kérdéseivel szemben. 82. Ilyen például: miért nem szabadítja ki a pápa a tisztítóüzéből az összes lelkeket a legszentebb szeretetért s a lelkek borzalmas kínjai miatt – mert ez a legfontosabb ok –, holott számtalan lelket szabadít meg a legnyomorultabb pénzért, a szent Péter-templom építése céljából, tehát a legjelentéktelenebb okból. 83. Továbbá: miért maradnak meg a halotti misék és a halottak évforduló ünnepei s a pápa miért nem adja vissza és miért nem engedi visszavenni az elhaltak javára létesített alapítványokat, mert értelmetlen a már megváltottakért való imádkozás. 84. Továbbá: mi-féle új pápai és isteni kegyelem az, mely szerint az istentelennek és ellenségnek pénzért megengedik, hogy istenfélő és kedves lelket kiváltson; viszont az istenfélő és kedves lelket az ő nagy gyötrelmére való tekintettel szeretetből, ingyen nem váltják ki? 86. Továbbá: a pápa, akinek a vagyona ma nagyobb, mint a leggazdagabb Krassusé, szent Péternek legalább ezt az egy templomát miért nem inkább a saját pénzéből építteti, mint a szegény hívekéből? 88. Továbbá: mi jobb történhetnék az

12

13

12. A wittenbergi Luther-ház Katalin-kapuja
 13. A Katalin-kapu reliefje: a Luther-rózsa, 1540
 14. János Frigyes szász választófejedelem, Pencz rézmetszete 1540 körül

14

15

15. A Katalin-kapu reliefje: Luther, 1540
 16. A wittenbergi piactér és a Városi templom

16

egyházal, mint az, hogy a pápa – amit most csak egyszer tesz meg – naponkint százszor, minden hívőnek osztaná ezt a bocsánatot és részesevé a lelki javakban? 89. Ha pedig a pápa a búcsú által inkább a lelkek üdvösségére törekszik, mint pénzre, miért hatálytalanítja akkor a régebben engedélyezett leveleket és búcsúkat, holott azok éppoly érvényesek? 90. A népek ezeket a nagyon is aggályos kérdéseit pusztán erőszakkal elnyomni és nem alapos okokkal megcáfolni annyit jelent, mint az egyházat és a pápát az ellenség előtt gúny tárgyává, a keresztyéneket pedig boldogtalannokká tenni. 94. Buzdítani kell a keresztyéneket, hogy kereszten, halálán és poklon át is követni igyekezzenek fejüket, a Krisztust. 95. És inkább abban bizakodjanak, hogy sok háborúság által jutnak a mennyek országába (Ap. csel. 14, 22), mintsem hogy magukat (hamis) béke bizonyosságával áltassák.

Levelemben intettem és kérleltem a püspököt, szüntesse be Tetzelt működését és tiltsa meg neki, hogy oly illetlen dolgokat prédikáljon, mert ez nyílt botránnyra vezethet. Neki, mint érsekpüspöknek, így kellene cselekednie. Ennek a levélnek a másolatát meg is tudom mutatni. Választ azonban nem kaptam.

Hasonló értelemben írtam a brandenburgi püspöknek is, aki igen jószágos püspököm volt. Erre ő azt válaszolta, hogy én megtámadom az egyház hatalmát és ezzel kellemetlenséget szerzek magamnak. Ő azt tanácsolja, hagyjak fel az ügyvel. El tudom képzelni: ők mindketten arra gondoltak, hogy velem, a nyomorult koldussal szemben a pápa túlságosan hatalmas lesz. Így indultak el tehát tételeim Tetzelt állításai ellen, ahogy azok nyomtatásban is láthatók. S úgyszólván tizennégy nap alatt végigfutottak egész Németországon. Ez megmozgatta az egész világot. [...]

Egészen akaratom ellenére történt, hiszen sokan lebeszéltek arról, hogy a pápa ellen bármit is megkíséreljek. Én azonban felháborodva ellene fordultam. Ugyanis Tetzelt a búcsúkkal való üzérkedést túlságosan gorombán csinálta. Szemérmetlenül kiáltozta: légy tekintettel édesanyádra, aki a tisztító tűz lángjaiban gyötrődik! Miattad kell neki ezt szenvednie. Miattad, aki pedig már egyetlen garassal is segíthetnél rajta. Óh, jaj nektek a ti hálátlanságtokért, akik Isten kegyelmét megvetitek e csekély ára miatt! Ugyan-így tett Mansfeldben is. Mikor ott már elég pénzt gyűjtött, a pápai keresztet letette, hogy tovább menjen, de még mindig elégedetlen volt és még egyszer felkínálta a malasztot. Fél garasért adta. Az emberek felismerték a csalást és nem adakoztak többé. Ekkor Tetzelt heves szemrehányásokat tett amiatt, hogy Isten malasztját megvetik, holott ebből a pénzből Rómában a szent Péter székes-egyházát építik fel. „Nyolc évig sem marad meg a világ az ilyen istentelenség miatt” – mondotta.

Ilyen szemtelenül tombolt, úgyhogy senki sem mert ellenállni. Mivel engem felingerelt, tételeimet megírtam, melyeknek a fő tartalma ez volt: jobb a szegényeknek adakozni, mint a búcsúért – azonnal kihányta dühét és Berlinben

ezt prédikálta: Az eretneket három héten belül tűzbe kell vetni!

Húsz János is hasonló alkalommal írt a búcsú és a pápa kapzsisége ellen, de a kor még nem volt rá érett. Akkor még mindenestre azt hittem, hogy a pápa háláját fogom kiérdemelni. Ehelyett azonban kiátkoztak. Így kényszerítettek arra, hogy védekezem. Ha a dolgokat annyira láttam volna előre, amennyire – hála Istennek – jutottak, bizony csendben maradtam volna. De hogyha hallgattam volna, a pápaság még sokkal gonoszabbá lett volna. Akkor még a pápának igen nagy híve voltam. Véleményem ez volt: a pápa öszentségét tisztetem, de Krisztus és az igazság szentségét imádom. [...]

Kihallgatáson Kajetánnál

1518-ban dr. Staupitz felmentett engem a szerzetesi engedelmség alól és átadott Istennek. 1519-ben Leó pápa kiközösített egyházából s így másodszor mentettek fel a szerzetesség alól. 1521-ben Károly császár közösített ki a birodalomból és így harmadszor is felmentettek. A zsolttáros azonban ezt mondja (28. Zsolt. 10. v.) 'Az Úr magához vesz engem!' Staupitz szavai ezek voltak: „Felmentelek az irántam való engedelmség alól és az Úr Istennek adlak át téged.”

1518-ban a császár birodalmi gyűlést hívott össze Ágostába. Engem ugyan Rómába idéztek, de Frigyes választófejedelem elment Kajetán bíbornokhoz, aki mint a pápa követe jelent meg és kieszközölte, hogy Ágostában hallgasson ki engem. Így is történt.

Akkoriban mindenki elhallgatott és én több mint három évig elhagyatva éltem. Senki sem nyújtotta felém kezét, mindnyájan engedték, hogy egyedül vergődjem a pápa híveivel szemben. [...]

Az ágostai birodalmi gyűlésre Kajetán pápai megbízatással jött s Rómában már befejezettek tekintették azt, hogy a kárhoztatott eretneket elégetik. Isten azonban szembeállított engem, a szegény szerzetest ezzel a sok hatalmas emberrel. A birodalmi gyűlés befejeztével érkeztem meg Ágostába. Nem volt akkor egyetlen garasom sem és a csuklyát is dr. Link rendfőnöktől (a későbbi ev. lelkésztől) kellett kölcsön kérnem, amikor útra keltem.

[...] Megérkeztem Kajetánhoz. Elmagyarázták, hogy miképpen kell viselkednem nála. Először tehát arca borultam előtte. A parancsra, hogy felálljak, feltérdeltem. S további parancsára felálltam. A bíbornok hízelegve szólított meg: „Te Németországot megmozgattad a búcsú feletti vitával. Mert a többi cikkeket Krisztusról és a megigazulásról nem támadta senki. Ezért, ha az egyháznak engedelmes tagja akarsz lenni, és ha azt akarod, hogy a pápa kegyelmes legyen hozzád, akkor vond vissza tételeidet! Így nem fenyeget semmi veszély. Különben, amint hallom, Te doktor és tudós vagy és sok a tanítványod.” Röviden azt válaszoltam, hogy a jövőben hallgatni fogok, ha ellenségeim is hallgatnak. De akkor még nem akartak ezzel megelégedni, hanem egyszerűen azt kívánták, hogy vonjam vissza tételeimet. A

következő napon, október 14-én ismét elmentem. Eleinte szokásos címzéseit használtam megszólításnál, mikor azonban felhevültem, egyszerűen azt mondtam Ön és kijelenttem: „Nem vonhatok vissza semmit, ha csak valami helyesebbre meg nem tanítanak, mert a Szentírástól el nem térhetek.” – Erre ő: „Elég! Vondd vissza s akkor az egész ügy el van intézve!” Én azonban még komolyabban ellenálltam. Ezért a bíbornok olaszul így kiáltott fel: „Óh testvér, testvér, tegnap még igen jó voltál, s ma egészen megváltoztál!” És újra elém tartotta VI. Kelemen bulláját. Erre én: „Öszentsége kifogatja a Szentírást!” – Ekkor kezdtem el küzdeni a pápa ellen. Felingerelve mondotta Kajetán: „Eredj! Vondd vissza tételeidet, vagy vissza se térj!” Ő azonban nem tudta, hogy bennem szilárd elhatározás volt, s hogy fenyegetéseit semmibe sem vettem. Nem hitte, hogy én ezeket a szavait fogadom meg: „Vissza se térj!”

Később így nyilatkozott rólam: „Ennek a barátnak mély nézésű szemei vannak, a fejében pedig csodálatos gondolatok”.

Ágostában maradtam még néhány napig és kétszer írtam Kajetánnak. Levelemben felfogásomat fejtettem ki. Ő azonban nem válaszolt. Viszont azzal kérkedett, hogy megbízatása van, hogy engem és a rendfőnököt elfogasson. Ekkor Staupitz számomra lovat szerzett egy rendfőnöktől. S mivel a város összes kapuit őrizték, titkos ajtón át bocsátottak ki. Fegyver, csizma, nadrág nélkül, csuklyában vászon ingbe öltözve, kalappal és kabátban – gondolatokba mélyedve egy ágostai kísérő társaságában Koburgig lovagoltam. Lipese mögött eltévesztettem az utat. Kembergen át mindenszentek napján érkeztem meg Wittenbergbe és tartottam még egy misét. Ennyire szent voltam!

Az átokbulla

[...] Rómában újra tárgyalták Luther ügyét. A lipcsei vitában híressé vált Eck János közreműködésével elkészítették s 1520. június 15-én kiadták a Luther elleni pápai bullát. Eszerint, ha Luther a megjelölt tételeket hatvan nap alatt vissza nem vonja, egyházi átok sújtja. Luther levelet írt a római pápának, melyben világosan kifejtette, hogy csak a Szentírásból vett bizonyítékokkal lehetne őt tételei visszavonására bírni. Ugyanebben az időben, 1520 végén jelent meg Luthernek egyik igen nagy hatású könyve: A keresztyén ember szabadságáról címmel. A római udvar intézkedésére Luther könyveit igen sok helyen máglyatűzben hamvasztották el. A pápai átok még hatalmas fegyver volt. Hírére sok olyan ember, aki eredetileg Luther mellett foglalt állást, teljesen tanácstalanná vált.

Dr. Luther Márton, akit a pápa kiátkozott nyájából, nemsokára válaszolt is az átokra. 1520. december 10-én Wittenberg városfalain kívül a pápaság legfontosabb könyveit az átokbullaival együtt nyilvánosan elégette. Az átoklevelet e szavakkal dobta tűzbe: „Mivel megszorítottad Isten szentjét (ti. Krisztust), égessen meg téged az örök tűz.” A Rómától való elszakadás, mely lelkileg már egy évtizeddel ezelőtt, a Szentírás

megismerésekor kezdődött Lutherben, most lett teljessé és nyilvánossá. Ennek a lépésnek mérhetetlen jelentőséget egyedül Luther látta világosan. Másnap tanítványai előtt arról beszélt, hogy aki ilyet cselekszik, az előtt csak két út van. Az egyik a kárhozatba, a másik a vértanúságba visz. Aki nem vállalja Isten ügyéért a harcot, annak sorsa a kárhozat. Aki pedig vállalja, készülnie kell a vértanúságra.

Luther Márton X. Leó pápához 1520. október 6-án írt levélből:

[...] Azért kérek szent atyám Leó, fogadd el ezt az én mentségemet és hidd el rólam, hogy a te személyed ellen semmi rosszat nem akartam tenni. Én olyan ember vagyok, aki neked a legjobbat kívánja, aki perlekedni és vitatkozni nem akar senkivel az illető gonosz élete miatt. Kizárólag csak az Isten igéjének az igazságáért. Mindenben szívesen engedek bárkinek, csupán az Isten igéjét nem akarom és nem lehet sem elhagynom, sem megtagadnom. Ha valaki másként vélekedik rólam, vagy irataimat másként fogta fel, az téved és nem értett meg engem.

Annyi azonban igaz, hogy erősen hozzányúltam a római székhez, melyet római udvarnak neveznek... Az bántott engem, hogy a te nevedben és a római egyház nevében a szegény népet az egész világon becsapták és megkárosították. Ezzel szálltam szembe és fogok is szembeszállni mindaddig, amíg csak keresztyén élet él bennem. Nem azért, mintha ilyen lehetetlen dologra vállalkoznék, vagy azt remélném, hogy valamit rendbe hozok, különösen akkor, amikor annyi dühös hízelgő támad ellenem; hanem azért, mert én magamat minden keresztyén ember köteles szolgájának vallom. Ezért feladatomban, hogy tanácsot adjak nekik és intsem őket, hogy a rómaiak pusztítása rájuk nézve kisebb kárral is járhatna. Mert előtted sem titok, hogy hosszú évek óta Rómából az egész világra semmi más nem árad ki, mint a testnek, léleknek, javaknak a romlása. [...]

Íme, tehát jövök szent atyám Leó és lábaidhoz omolva kérek, ha lehetséges vedd kezvedbe ezt az ügyet és zabolázd meg a hízelgőket, akik a béke ellenségei, jóllehet békéltetőknak adják ki magukat. Abból azonban, hogy én visszavonjam tanításomat, semmi sem lesz. Ne is avatkozzék bele senki, hacsak azt nem akarja, hogy az ügyet még nagyobb bonyodalomba kergesse.

Én ellensége vagyok a perpatvarnak, nem akarok senkit sem bujtogatni, sem ingerelni, de azt akarom, hogy engem se ingereljenek. Ha azonban ingerelnek, nem maradok adós – ha Isten is úgy akarja – sem szóval, sem írással. Bárcsak szentséged kezébe venné az ügyet, néhány rövid, könnyed szóval végét vetné ennek a perpatvarnak és egyúttal hallgatást és békességet parancsolna. Ezt mindenkor szerettem volna hallani.

Azért szentséges atyám, vajha ne hallgatnál azokra, akik édes szavakkal a füledbe hízelegnek s akik azt mondják, hogy te nem vagy csupán ember, hanem Isten költözött beléd, aki minden dolgok parancsoló ura. Nem így van az; hiába is

próbálsz meg. Te az Isten szolgáinak szolgája vagy. Ne engedd, hogy megcsaljanak, akik azt hazudják és színlelik, hogy te a világnak ura vagy, akik azt akarják, hogy csak az lehessen Krisztus híve, aki neked aláveti magát, akik azt fecsegik, hogy neked hatalmad van a mennyben, a pokolban és a tisztító tűzben. Ezek neked ellenségeid és arra törekcsenek, hogy lelkedet megrontsák. Amint Ésaías próféta mondja (Ésaías 3, 12; 9, 16): 'Édes népem, akik tégedet dicsérnek és magasztalnak, becsapnak azok tégedet.'

A wormsi birodalmi gyűlés

V. Károly császár beidéztet engem a wormsi birodalmi gyűlésre s küldött ún. szabad utat biztosító levelet és egy kísérőt. Amint így együtt Weimar felé mentünk, ahol János hercegtől (a későbbi választófejedelemtől) költőpénzt kaptam, az a hír jött, hogy Márton doktort Wormsban már kiátkozták könyveivel együtt. Így is volt. Emellett még császári követek is kerültek szemem elé, akiknek az összes városban császári parancsot kellett kiszögezniük arról, hogy dr. Luther Mártont a császár kiátkozta. Ekkor azt kérdezte a kísérő: „Doktor úr tovább jön?” [...]

Amint Oppenheimba érkeztem, már csak három nap volt hátra abból az időből, melyre biztonságos utazás céljából kísérőt kaptam. A mainzi püspök annyira dolgozott ellenem, hogy Bucer odajött hozzám és rá akart venni arra, hogy Sickingen Ferenchez menjek Ebernburgba, ahol Glapion, a császár gyóntató papja akar velem egyes dolgokról tárgyalni. Én azonban tudtam, hogy nem ez volt a mainzi püspök célja, hanem vezetgetni akart, hogy a szabad utazás ideje lejárjon, mielőtt még Wormsba érnék. [...]

Nyitott kocsin, barátságuklyában mentem be Wormsba. Ekkor mindenki az utcára jött és látni akarta Luther Márton szerzetest. Frigyes herceg szállására hajtattam, aki aggódott miattam, hogy Wormsba jöttem. Mikor ellenségeim meghallották, arról tárgyaltak, hogy nem kellene érvényben tartani a nekem adott szabadságlevelet. Azonban a rajnai várgróf és a választófejedelem ellenezte ezt és a brandenburgi választófejedelemmel, az öreg Joachim örgróffal annyira összetűztek, hogy mindketten kardot ragadtak. A császár azonban, amikor azt mondták neki, hogy az eretnekekkel szemben nem kötelessége érvényben tartani a szabadságlevelet, ezt a dicséretes választ adta: „Amit megígér az ember, tartsa is meg!”

[...] a nemesek közül sokan a szállásomra jöttek és azt mondták: „Doktor úr, hogy van? Azt mondják, hogy meg akarják önt égetni. De ennek nem szabad megtörténnie. Előbb kell nekik, mindnyájuknak elpusztulniuk!” Ez is megtörtént volna.

Amikor a gyűlés elé idéztek, hatalmas tömeg volt a teremben. Mindenki hallgatni akarta válaszomat. Fent a karzaton sok fáklya égett; ugyanis késő este volt. A tolongást és lármát nem szoktam meg. Amikor felhívtak, hogy beszéljek, így kezdtem szólni: „Mindenekfelett kegyelmes Császár, legkegyelmesebb Választófejedelmek, Hercegek

és Uraim! Azok a könyvek, melyeket tegnap nekem megmutattak, az enyémekek. Közöttük egyesek tankönyvek, ezek a Szentírást magyarázzák. Ezekről vallo, hogy az enyémekek és hogy nincs bennük semmi rossz. A többi vitairat, amelyekben a pápával és ellenfeimmel vitatkoztam. Ha ezekben volna valami rossz, azt megváltoztathatom. A harmadik rész olyan könyvekből áll, melyekben a keresztyén tanításról vitatkozom. Ezek mellett szilárdan kitartok, törtéjé, amit a jó Isten akar!” Amint ezt elmondtam, azt kívánták, hogy ismétlem meg latinul. Erősen izzadtam és melegem volt a tömeg miatt, jóllehet a hercegek között álltam. Ekkor von Thun Frigyes úr azt mondta: „Ha nem tudja ezt megtenni Doktor úr, úgy elég volt.” De én megismételtem minden szavamat latinul. Frigyes hercegnek, a választófejedelemnek ez szerfelett tetszett.

Amint ezeket elmondottam, elbocsátottak és két embert adtak mellém, hogy kísérjenek. Erre hatalmas csöndület keletkezett. Vajon nem fogságba visznek-e? – kiáltották a nemesek. Én azonban így feleltem: „Ezek engem csak elkísérnek!” Így ismét szállásomra mentem.

Néhány nap múlva újból embereket küldtek hozzám és tárgyaltak velem. Én azonban azt válaszoltam, hogy a Szentírástól el nem állhatok. Kevéssel utóbb a trieri püspök értem küldött, négyszemközt beszélt velem és ezt mondta: „Kedves Doktor úr, tudósaim azt mondják, hogy Ön megelégszik azzal, amit az ügyre vonatkozólag a császár mondani fog. Igaz?” Ezzel ő engem törbe akart csalni. Én azonban így feleltem: „Legkegyelmesebb Uram, én mindent el tudok szenvedni, de a Szentírástól el nem távozhatom.” S miután 14 napig tartózkodtam Wormsban, (1521. április 26-án) ismét eltávoztam és útközben foglyul ejtettek.

Így indult el a dolog az én szándékom nélkül. Nem én vagyok az oka, hanem ők. Szándékuk mellett makacsul megmaradtak és azt gondolták, hogy ők nem hibázhatnak.

Wartburgban

A Wormsból Wittenberg felé vezető úton Bölcs Frigyes megbízott emberei színleg elrabolták Luthert és Wartburg várába vitték. (1521. május 4.) Luthernek Wormsból történt távozása (ápr. 26.) után alig egy hónappal, 1521. május 25-én V. Károly császár aláírta a Luther és követői ellen kiadott birodalmi átkot. Ezentúl senki sem nyújthat szállást, ételt, vagy bármiféle segítséget sem Luthernek, sem híveinek. Sőt mint eretnekeket el kell fogni őket. Vagyonuk azé lesz, aki a hatóságoknak átadja őket. Luther könyveit árusítani tilos, vallási tartalmú könyveket pedig csak egyházi cenzúra engedélyezése után szabad terjeszteni. Most azonban csoda történt. A holtak vélt Luther tanítása csak most terjedt igazán. A reformáció ügyét, Isten igéjének terjedését most már nem lehetett megállítani. Haladt Luther nélkül is. Erről beszéltek a szöszéken, a városi tanácsüléseken, a céhek összejövetelein, a vendégfogadóknak, az otthonokban, a piacokon, városban és falun egyaránt. [...]

17. Luther, az ifj. Cranach olajképe, 1543

18. A hétféjű Luther, egykori gúnyrajz, fametszet

19. Luther harca az igaz hitért,

Beham allegóriája, fametszet, XVI. század

18 **Septiceps Lutherus, ybiqz sibi, suis**
scriptis, cōtanti, in Vilitationē Saxonicā, p. D.D. Ioā. Coclefi, editus

20. Luther, id. Cranach olajképe, 1540
21. Luther mint Szt. Jeromos, Stuber rézmetszete, XVI. század vége
22. Philipp Melancthon, Dürer metszete után
23. Luther és a reformátorok az Utolsó vacsora tanítványaiként ábrázolva, ifj. Cranach olajképe, 1565

A választófejedelem tanácskozott embereivel és megparancsolta tanácsosainak, hogy rejtssenek el engem. Ő nem tudta a helyet, hogy szükség esetén jó lelkiismerettel tehessem esküt arra, hogy nem ismeri rejtékelyemet. [...]

Mint lovag rejtőztem Wartburgban. Gyakran leszálltam vadászni, számócat szedtem s az eisenachi ferencesekkel is érintkeztem. Ez a dolog azonban titokban maradt. Ilyen nagy volt a lovagok titoktartása. Két lovag fogadott be engem: Sterbach (*Wartburg későbbi gondnoka*) és Verlepsch (*wartburgi várkapitány*). Két szolgálom volt, akiknek engem kísériök kellett.

Egyik szolgálommal egyszer Erfurtban egy kolostorba lovagoltunk be. Amint leülök, meglát egy barát, aki ismert s azt mondta a szerzeteseknek: „Ez Márton doktor.” Amint ezt szolgálom meghallotta, rögtön így szól hozzám: „Lovag, nem emlékszik, hogy mi egy nemesnek azt ígértük, hogy még ma nála leszünk? Kedves Uram, üljön ismét lóra, legfőbb ideje!” És titokban megsúgta, amit a barát mondott. Így elnyargaltunk onnan. Egyébként azon az éjszakán a kolostorban megfojtottak volna. [...]

Luther Frigyes választófejedelemhez 1522. március 5-én írt leveléből:

Eleget tettem Fejedelmi Fenségednek azzal, hogy ebben az esztendőben távol voltam Fejedelmi Fenséged rendelkezése alapján. Az ördög igen jól tudja, hogy én ezt nem félelemből tettem. Ő jól látta szívemet, mikor Wormsba bevonultam. [...] Ezeket azért írom, hogy Fejedelmi Kegyelmességték megtudja, hogy (*Wartburgból*) Wittenbergbe sokkal magasabb védelem alatt megyek, mint a fejedelemé. Nem is gondolok arra, hogy Fejedelmi Kegyelmességtéktől védelmet kérjek. Igen én azt tartom, hogy én Fejedelmi Kegyelmességtéket jobban megvédem, mint ahogy Ön engem védhet. S ehhez, ha azt tudnám, hogy Fejedelmi Kegyelmességték engem megvédhet, vagy akar védeni, úgy inkább nem megyek. Ebben a dologban nem szabad és nem lehet, hogy a kard adjon tanácsot, vagy segítséget. Itt egyedül Istennek kell cselekednie, minden emberi aggodás és hozzáátétel nélkül. Ezért, aki leginkább hisz, itt az védelmez a legerősebben. Mivel azonban úgy érzem, hogy Fejedelmi Kegyelmességték még igen gyenge a hitben, semmiképpen sem tekinthetem Fejedelmi Kegyelmességtéket annak az embernek, aki engem meg tudna védeni, vagy menteni.

A parasztlázadás idején

Az evangéliumot nem lehet többé terjedésében megállítani. Sok lelkész hatalmas erővel hirdette az igét szerte Európában. Wittenberg lett egy időre a szellemi központ. A jövődő vezetői, az egyetemi hallgatók seregestől özönlöttek a reformáció tűzhelyéhez. Luther életében hazánkban is 166 hallgató iratkozott be a wittenbergi egyetemre.

A wittenbergi zavarok elcsendesedése után Luther az istentiszteletet reformálta. Az istentisztelet rendjéről és A mise alakjáról szóló műveiben. Az evangélium terjedésében fontos szerepe volt az egyházi énekeknek. A verselésben Luther már ifjú korában is kitűnt. Most a szenvedő egyház hitvalló

lelkülete találta meg első költőjét a reformátorban. Ma is énekeljük következő énekeit: Erős vár a mi Istenünk. Mi Atyánk, ki vagy mennyekben. Jövel Szentlélek Úristen. Mennyből jövök most hozzátok. Mennyből jövén az angyalok. Jézus Krisztus dicsértésével. Bűnösök, hozzád kiáltunk. Krisztus halálra adatott. Atya Isten tarts meg minket. Jer örvendjünk keresztyének.

Az Új szövetség fordítását 1522 szeptemberében adta ki. Ezután egyéb munkái mellett állandóan dolgozott az Ószövetségnek héber nyelvből való fordításán is. Teljes Szentírás-fordítása 1534-ben jelent meg.

Nagy szomorúság töltötte el Luthert a parasztság szörnyű terheinek láttán. Nemcsak az egyház „nyírta és nyúzta bányáit”, hanem a világi urak is elviselhetetlen terheket raktak alátvalóikra. Ezért már Luther fellépése előtt is sok helyt fellázaadt a parasztság. Luther A világi felsőbbeségről szóló könyvében rámutatott ugyan a bajokra, de hiába. Az elnyomatás 1525-ben pusztító lázadást váltott ki. Az uralkodók vérbe fojtották, Luther többször kénytelen volt állásfoglalását kifejezni. Ő Isten ígéjének fényében mindkét félnek egyaránt megmutatta hibáit és túlzásaik elhagyását kívánta.

A házasság

A nimbscheni zárdából 1523-ban eltávozott apácák közül kilencet wittenbergi polgári családok fogadtak magukhoz. Ezzel a csoporttal hagyta el a szerzetesi cellát egy elszegényedett nemesi család gyermeke, Bóra Katalin. Luther mindenkor örömmel üdvözölte papi barátainak házasságkötését, de azok kifejezett óhaját, hogy ő is házasodjék meg, még 1524-ben is visszautasította. Annál inkább, meglepte a világot az a hír, hogy dr. Luther Márton 1525. június 13-án házasságot kötött Bóra Katalinnal. Miért? Erre felel ő a következőkben.

1525-ben (*tehát közel nyolc évvel a reformáció megindítása után*) házasodtam meg. Gúnyolóim száját betömtem Bóra Katalinnal. Házasságommal annyira lenézetté és megvetendővé tettem magam, hogy azt remélem, az angyalok nevetni, az összes ördögök pedig sírni fognak. E cselekedetemmel meg akartam erősíteni, amit tanítottam... Isten így akarta és így tett. Mert én sem szerelmes, sem heves nem vagyok, hanem szeretem a feleségemet. Ha nekem valaki a wormsi birodalmi gyűlésen azt mondta volna, hogy hét év múlva házasember leszek, feleségem és gyermekeim lesznek, kinevettem volna. Ugyanis nem gondoltam arra, hogy ilyen messzire fogok nyúlni. Eredetileg csak a búcsúk ellen akartam küzdeni.

Ha 1524-ben házasodtam volna meg, von Schönfeld Évát vettem volna feleségül, aki most dr. Basilius porosz orvosnak a felesége. Katámat akkor nem szerettem. Gyanakodtam rá, hogy büszke és gögös. De Isten azt akarta, hogy megkönyörüljek az elhagyatott sorsán. Hála Istennek, jól sikerült a házasságom, mert istenfélő, hűséges feleségem van, akire az ember nyugodtan bízhatja a szívét (Példab. 31, 11.), amint Salamon mondja. 'Ő nem tesz nekem rosszat.'

A házasság nem csupán természetes dolog, hanem Isten legedesebb és legkedvesebb adománya. Ez minden papnőttség felett áll s a legtisztább élet – ha jól sikerül. Ha viszont rosszul válik be, valóságos pokol. Mert a nők általában mind értik azt a művészetet, hogy sírással, hazudozással és félrevezetéssel megfogják a férfit; szépen el tudják a fejét csavarni és a legszebb szavakat mondják. Mindazonáltal, ha a házasságban megvan ez a három dolog: a hűség, a gyermekáldás, ha az ember a házasságot szent dolognak és Istentől rendelt életformának tartja, akkor a legboldogabb élet. [...]

Katámat nem adnám oda sem Franciaországért, sem Velencéért. Először azért, mert Isten adta őt nekem, engem pedig neki, másodszer azért, mert gyakran tapasztalom, hogy más asszonyoknak több a fogyatékoságuk, mint az én Katámnak. Jóllehet neki is van néhány hibája, azonban még több nagy erénye van. Harmadszer pedig – s ez elég nagy ok lenne arra, hogy őt szeressem és becsüljem – azért, mert vallásos és becsületes, amint az egy istenfélő, erkölcsös asszonyhoz illik. [...]

1525. június 13-án a parasztlázadások házasodtam meg. 1526. június 7-én született első fiam: János, 1527-ben leányom: Erzsébet, 1529 menybemenetel napjának éjjelén Magdolna, 1531. november 29-én Márton, 1533. január 28-án Pál.

Gazdagabb vagyok, mint az egész világ összes pápás papjai. Ugyanis meg vagyok elégedve. Ezenfelül törvényes gyermekeim vannak, amilyen a pápa egyetlen papjának sincs. A pápa engem átok alá vetett. Azóta gyarapodtam testileg is, lelkileg is. Viszont én is átok alá vettem őt, de az enyém erősebb, mint az övé. A pápa ugyanis fogy és sorvad.

Óh, Istennek milyen nagy, gazdag és pompás áldása a házaselet! Milyen nagy örömet kap az ember utódaiban! Hiszen ez a szülők legnagyobb öröme! Az anyaság dicsősége joggal földi el az asszonyok minden gyengeségét, mert súlyosabb annál. A kis gyermekeknek igen helyes gondolataik vannak Istenről, hogy ő a mennyben van és hogy az ő Istenük és atyjuk. Ők még nem tépelődnek Isten felől. Gyermekeikomban szívesen haltam volna meg s ezért odaadtam volna mindazt a tiszteletet és jót, amim csak van a világon és amiben részem lesz még. Az ilyen gyermek mintha mámoros volna. Nem is tudja, hogy él. Biztonságban, vidáman él, ugrál és szökdecsel. Édes Istenem, mennyire tetszik Neked az ilyen gyermekek élete és játéka! Összes bűnük nem egyéb, mint a bűnök bocsánata.

Mennyire elromlanak a gyermekek, ha rájuk hagyják, amit akarnak és nem büntetik meg őket! Ezért azt akarom, hogy János fiamtól semmit se tőrjenek el. Vele nem is tréfálok annyit, mint kisleányommal.

Amikor Magda leánya súlyos betegen feküdt, így szól:

Nagyon szeretem, édes Istenem, de ha el akarod őt venni, szívesem fogom Tenálad tudni.

Magdikám, kisleányom, ugye szívesen maradnál itt édesapádnál és szívesen mennél a menyeyi Atyához is! *A beteg kisleány azt felelte:* Igen édesatyám, ahogy az Isten akarja. *Apja pe-*

dig: Kedves kisleányom, a lélek kész, de a test erőtelen. *Amikor a kisleány meghalt és koporsóba helyezték:* Kedves Magdikám, milyen jó neked! Fel fogsz támadni és világitani fogsz, mint egy csillag, mint a nap. – Lélekben nyugodt, de test szerint igen szomorú vagyok. A test nem akar belenyugodni. Az elválás mérhetetlenül gyöttri az embert. Különös, tudjuk azt, hogy ő bizonyosan békében van, jó neki és mégis búslakodunk. Szentet küldtem a mennybe, egy élő szentet! Vajha ilyen volna a mi halálunk is! Az ilyen halált még ebben az órában elfogadnám.

vagy az Úr élet és halál felett. Édes jó Istenem, Te vittél bele engem e dologba, Te tudod, hogy a Te igazságod és a Te igéd ügye ez!

Feleségemhez pedig így szóltam: Édes jó Katám, kérlek Téged, hogyha ez Isten végzése, nyugodj meg az Ő akaratában. Te az én törvényes feleségem vagy, ehhez erősen tartsd magad és Isten ígéjéhez szabjad életedet. [...]

A legsúlyosabb életveszélyben voltam 1537 februárjában Schmalkaldenben, ahol vesekövek miatt betegen feküdtem. Az orvosok nem reméltek, hogy életben maradok. Mikor Melanchthon

röpít Doktor úrba. Én azt feleltem: De mi lenne az illetőnek a sorsa? Ő is veszélyeztetné az életét! Erre amaz így válaszolt: Ha én belepusztulok is, a pápa engem szentté avat, magát meg az ördögnek adja át! – Ekkor már félni kezdtem tőle és Farkas nevű szolgám után kiáltottam. Az idegen azonnal elmenekült házamból is, a városból is.

Külső ellenségektől nem félek. Külső veszélyektől az egyház nem megy tönkre. Csak a hamis testvérek, a belső baj viszi ezt véghez.

Igen, a pápa hívei halálokat kívánják. De ha meghaltam, akkor fogok csak igazán élni! A búza sem tud növekedni, míg el nem vetették a földbe.

A wittenbergi Vártemplom délkelet felől

Az utolsó utazás

Bizonyos volt Luther afelől, hogy az ő életében nem kerül sor háborúra a császár és az evangélikus fejedelmek között, halála után azonban elkerülhetetlen az összeütközés. Bántották őt a pápa hívei, a császárei, az ígét helytelenül értelmező túlzó irányok képviselői s az élet ezer kérdése. A régóta viszálykodó mansfeldi grófok is hozzámentek panaszukkal és őt kérték fel békebíróul. Ezért utazott 1546 januárjában szülőhelyére, Eislebenbe, a grófokhoz. Hosszas tárgyalások után február 17-én sikerült végre a megegyezés. Isten akaratából az evangéliumi szeretetnek és békességnek ez a munkálása volt Luther utolsó műve.

Luther 1546. február 10-i leveléből:

A szent, aggodalmaskodó asszonynak, zülsdorfi Doktor Luther Katalinnak, Wittenbergben. Az én kegyelmes feleségemnek...

Legszentebb Doktorné Asszony! Igen hálásan köszönjük az Ön nagy aggodását, melytől Ön még aludni sem tud. Mert azóta, hogy Ön aggódik értünk, majdnem tűzhalált szenvedtünk szállásunkon a szobám ajtaja előtt. Tegnap pedig kétségtelenül az Ön aggodása következtében egy kő majdnem a fejünkre esett és kis híja, hogy össze nem morzsolta, mint valami egeret a csapda. Mert a belső szobánkban két napig szóródott a mész és agyag a fejünk felett, míg embereket hozattunk, akik két ujjal nyúltak csak a köhöz és tüstént leesett. Akkor volt, mint egy hosszú párna s olyan széles volt, mint két nagy tenyér. A kő arra gondolt, hogy meg fogja köszönni az Ön szent aggodását, ha a jószágos szent angyalok nem őriztek volna. Félek, ha Te nem hagysz fel aggodásoddal, elnyel minket a föld és az összes elemek üldözni fognak bennünket.

Olvasod a Kátét és a hitvallást? Te csak imádkozzál, és a gondviselést bízd Istenre... Mi hála Istennek frissek és egészségesek vagyunk, csak ezek az ügyek kedvetlenítenek el.

1546. február 16-án Luther Márton a vacsoránál így szólt: – Ha újra hazatérek Wittenbergbe, koporsóba fekszem. Ez utóbbi két nap múlva be is következett Eislebenben. 1546. február 18-án hajnali 2 és 3 óra között hazahívta Isten hűséges szolgáját. Dr. Luther Márton holttestét az eislebeni főtemplomban ravatalozták fel, majd Wittenbergbe szállították s a vártemplom szószéke alatt ástott sírba temették el. Itt pihen ma is. ❖

Összeállította Sághy Ildikó

Betegségek, életveszélyek

1527. július 6-án súlyos beteg lettem. Amint ebéd közben kezdtem rosszul érezni magamat, felkeltem az asztaltól és felmentem a hálószobába. Mielőtt azonban lefeküdhettem volna, összeestem és Jónás doktornak, aki utánam jött, odakiáltottam: Jónás doktor, rosszul vagyok! Vizet, vagy ami van, különben meghalok! – Készen voltam a halálra és imádkoztam a Miatyánkot stb. Utána pedig: Uram, mindenható Istenem, milyen szívesen ontottam volna véremet a Te igédért. Ezt Te tudod. Erre talán nem vagyok méltó. Legyen meg a Te akaratod. Ha a Te akaratod ez, szívesen meghalok. Csak a Te neved magasztaltassék, akár életem, akár halálom által! Ha lehetséges volna, szívesen élnék még az istenfőlő emberekért, Uram, a Te választottaidért. De ha eljön a végóráim, Te

Fülöp könnyezni kezdett, így szóltam: Löser János azt szokta mondani, hogy jó sört inni nem művészet, hanem a rosszat is meginni tudni – az a művészet. Most gondoldj arra, hogy én azt a művészetet tanulom, hogyan kell ebben a kétségbeejtő helyzetben és ilyen kínok mellett is nyugodt lelkűnek maradni. Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat nem vennők-e el? 'Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az Úr neve!' (Jób. 2, 10; 1, 21.) [...]

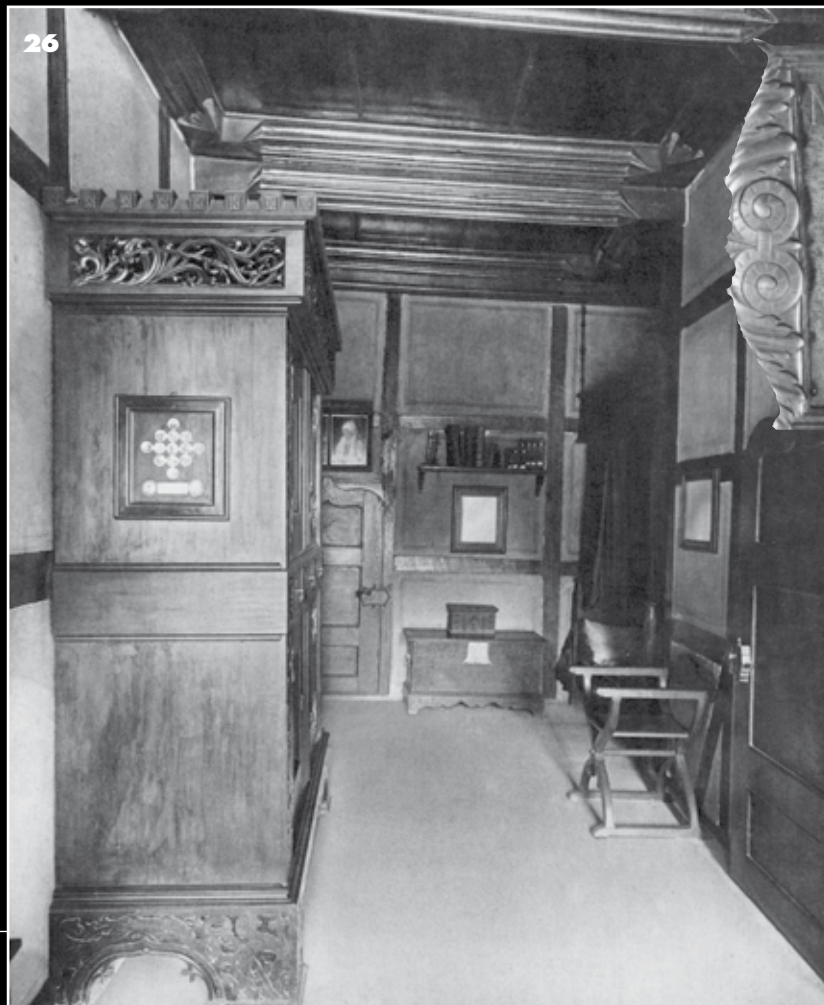
Miksa császár halála után idejött egy ember s azt állította, hogy ő a császár titkárja. Az egyetemről hazatérőben megfogott engem és kihallgatást kért. Bevezettem hát fűtött szobámba. Itt így szólt hozzám: Doktor úr hogyan lehet ilyen bátor, hogy bárkivel kezert fog? Könnyen megtörténhetnek, hogy valaki fegyvert rejt a kabátujjába és golyót

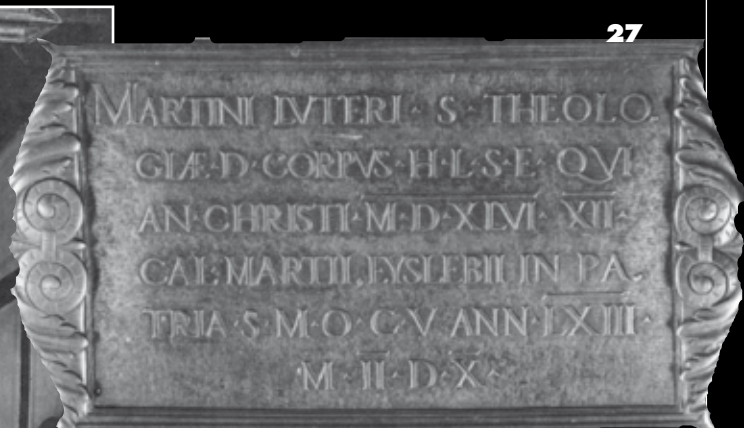
24

25

26

27

24. Luther sírja a wittenbergi Vártemplomban
 25. Az eislebeni ház, ahol Luther meghalt
 26. Luther halotti szobája
 27. Luther sírjának fedőlapja

A Luther-rózsza

(*A Luther-rózsza című könyvecske Virág Jenő (1905–1981) második jelentős dokumentumkötete, noha nem olyan ismert, mint a dr. Luther Márton önmagáról című. Szerzői kiadásban, ugyancsak 1937-ben jelent meg Budapesten, a Fébényomda munkájaként. Ebből adunk most közre nagyobb részleteket. Virág Jenő tanulmányában a megjelenéskori helyesírást érintetlenül hagytuk.)

Nincs a világon egyetlen címer, vagy pecsét annyira elterjedve, mint dr. Luther Mártoné. Az evangélikus ember a világ minden táján találkozhat hittetévéekkel, akik jelvényül a Luther-rózsát viselik. Méltó erre Luther jelvénye; a reformátor vallásos és művészi ihlettel szinte belesűrítette a keresztyén ember hitvallását.

Ha a Luther-rózsza eredetét kutatjuk, vissza kell nyúlnunk a Luther család régi címerének képéhez, amelyen a pajzs mezőjében két rózsza látható. (1. kép.) A Luther-kutató O. Sartorius ennek leírásánál többek között a következőket mondja: „Jóllehet még nem bizonyították be minden kétséget kizáró módon történeti hitelességgel, hogy a két rózsás címerpajzs volt Luther őseinek a címere, mindazonáltal nem pusztán érdekes, de komoly jelentőséget kell tulajdonítani annak a körülménynek, hogy egyrészt Luther Márton testvére Luther Jakab, másrészt pedig, hogy Luther Márton unokája, János Ernő, valamint ennek fia és unokája az I. és II. Luther János Márton őseik címerül ismerték azt el. Még ezután kell kimutatni, hogy Luther Márton vajjon a régi címerrel elismerte-e, hogy őseitől ered és a rózsát az ősi címerből tartotta-e meg.”¹

Ma már legalább is valószínűnek kell elfogadnunk azt a feltevést, hogy Luthernek jelvénye megválasztásához az alapot az ősi címerben látható két rózsza adta. Tudunk arról, hogy Luther már a reformáció megindítása előtt, 1516 nyarán olyan pecsétgyűrűt használt, mely egy kör által övezett rózsát, szívet és keresztet ábrázolt. A kör felett az M. L. betűk állottak.² (2. kép.)

Luther később jelvényét nem csupán egyszerű pecsétnek tekintette, hanem címerének is. Feleségének, Bóra Katalinnak a torgau városi templomban lévő síremlékén a Bóra család címere mellett a Luther-rózsza címerpajzson látható. Ez a Luther gyermekek által

1. kép. A Luther nemzetség címere, a pajzs mezőjében két fehér rózsával.

emelt síremlék bizonyítja, hogy Luther Márton a pecsétjében lévő rózsát címerének is tekintette.³

A Luther-rózsza leírása

Az ágostai birodalmi gyűlés idején, melyen az ágostai hitvallást felolvasták, Luther Koburg várában időzött, itt várta imádkozva a fejleményeket és innen buzdította az Evangélium híveit kitarásra. Barátai állandóan tájékoztatták a történekről. Egy ilyen beszámoló levélben, melyet Justus Jonas dr. írt a hitvallás átadásáról, tudósítja Luthert afelől is, hogy a fiatal János Frigyes választófejedelem pecsétgyűrűt szándékozik ajándékozni a reformáció hőseinek.

1530. június 25-én Jonas ezt írta Luthernek: „Legkegyelmesebb ifjú uram az ön rózsáját gyönyörű kőbe véseti és aranyba foglaltatja. Igen szép pecsét lesz. Ezt ökegyelmessége személyesen fogja önnek átadni.⁴ Valószínű, hogy a választófejedelem Nürnbergben megrendelte a gyűrűt, a munka ellenőrzésére pedig Spengler Lázár városi jegyzőt kérte meg. Spengler Lázár, hogy a megbízatásnak teljes megelégedésre tegyen eleget, a munka megkezdése előtt a címer leírását, vagy raj-

zát megküldötte Luthernek azzal a kérdéssel, hogy jó lesz-e. Erre írja Luther válaszul a következő levelet, melynek alapján a gyűrű elkészült.

„Kegyelem és békesség a Krisztusban! Igen tisztelt kedves jó Uram és Barátom! Mivel tudni óhajtja, hogy pecsétemet jól eltalálta-e, barátilag közlöm önnek elgondolásomat arra vonatkozólag, milyen legyen pecsétem, hogy az jellemezze theológiámat.

A kereszt legyen az első, feketén, szívbe helyezve, ami természetes színű. Ezzel arra akarom magamat emlékeztetni, hogy a Megfeszítettben való hit üdvözít bennünket, Ugyanis csak akkor igazulunk meg, ha szívből hiszünk. (Rom. 10, 10.) Jóllehet a kereszt fekete, mivel megöl s kell, hogy fájjon fa, mégis meghagyja a szívet saját színében, nem rongja meg a természetet, t. i. nem öldököl, hanem életben tart. Az igaz ember ugyanis hit által él, mégpedig a Keresztre-feszítettben való hit által.

A gruboki magányból, 1530. július 8-án.⁶

A választófejedelem Ágostából hazatérőben felkereste Koburg várában Luthert és az értékes ajándékot 1530. szeptember 14-én személyesen adta át. Erről következőképp ír Luther 1530. szeptember 15-én Koburgból Melanchthon Fülöpnek:

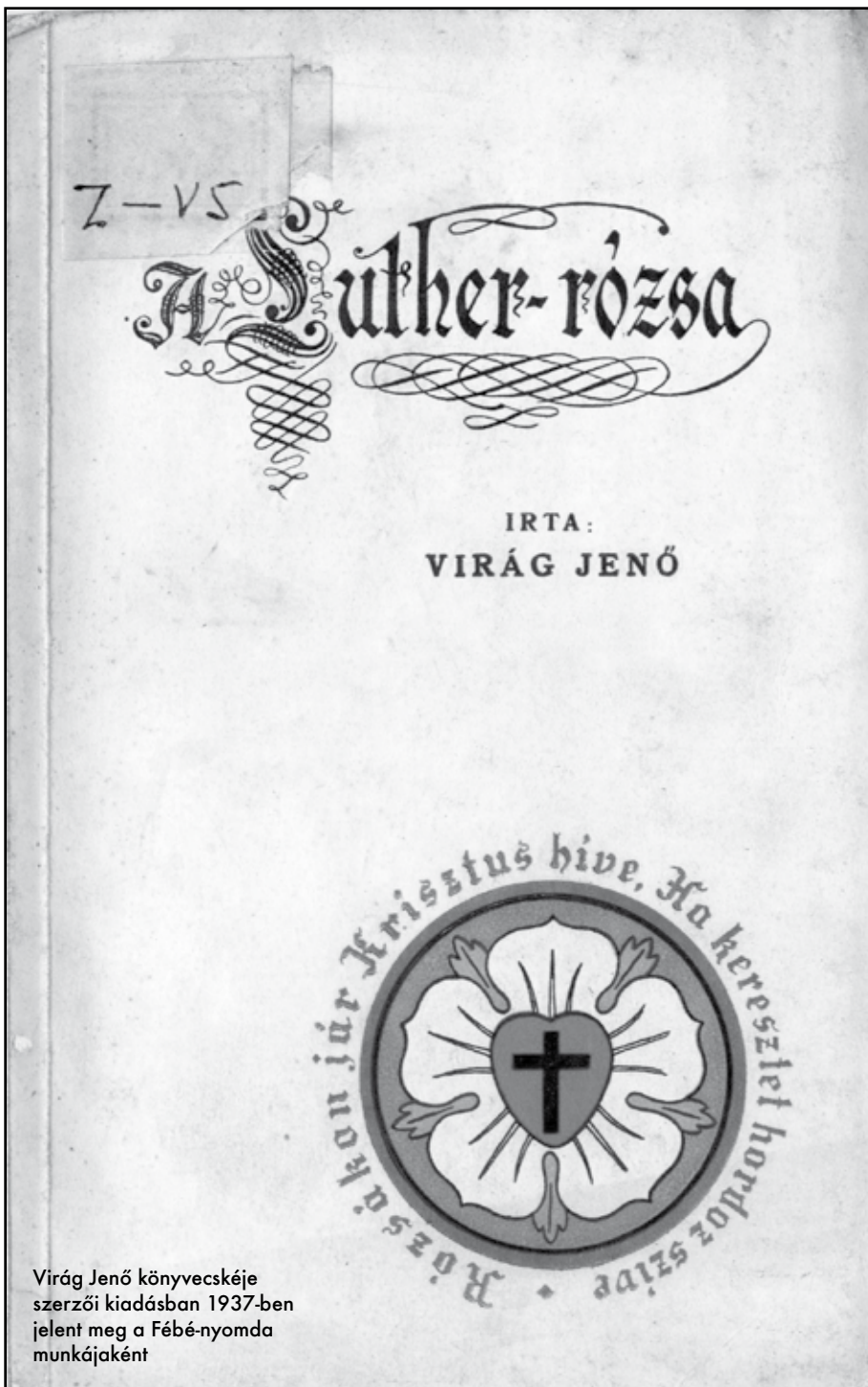
„Tegnap megérkezett hozzánk ifjú fejedelemünk Albert gróffal. A vendégek egészen sebtiben és váratlanul leptek meg... A fejedelem arany gyűrűt ajándékozott nekem, de, hogy azonnal lássam, hogy nem arany viselésére születtem, rögtön leesett az ujjamról a földre, mert kissé tág és nem illik az ujjamra.”⁷

2. kép. Luther pecsétjei az 1516, 1517 és 1530 évekből.

⁶ W. A. Briefwechsel 1628. sz. (Grubok, Koburg anagrammja, melyet Luther több ízben használ. Enders 8, 88.)

⁷ W. A. Briefwechsel 1719. sz.

Virág Jenő könyvecskéje szerzői kiadásban 1937-ben jelent meg a Fébé-nyomda munkájaként

Ez a szív fehér rózsza közepén legyen annak a kifejezéséül, hogy a hit örömmel, vigasztalással és békességgel ajándékoz meg és egyesesen egy fehér, üde rózsába helyez. Mivel nem olyan békesség és öröm ez, amilyent a világ ad, azért legyen a rózsza fehér és ne piros. A fehér szín ugyanis a lelkek és az angyalok színe.

Ez a rózsza égszínkék mezőben legyen, mert az ilyen lelki és hitbeli öröm az eljövendő mennyei örömnél kezdete. Ez azonban a lélekben és hitben már most megvan, a reményesség által előre ízleljük, jóllehet most még nem érzékeljük. A mező körül arany-gyűrű legyen; jelezze, hogy ez a mennyei üdvösség örökké tart és nincs vége soha; emellett értékesebb minden örömnél és vagyonnál, amint az arany a legnemesebb és legértékesebb fém.⁵

Krisztus, a mi jóságos Urunk, legyen lelkével amaz eljövendő életre. Amen."

A választófejedelem Ágostából hazatérőben felkereste Koburg várában Luthert és az értékes ajándékot 1530. szeptember 14-én személyesen adta át. Erről következőképp ír Luther 1530. szeptember 15-én Koburgból Melanchton Fülöpnek⁶: „Tegnap megérkezett hozzánk ifjú fejedelmünk Albert gróffal. A vendégek egészen sebtiben és váratlanul leptek meg... A fejedelem arany gyűrűt ajándékozott nekem, de, hogy azonnal lássam, hogy nem arany viselésére születtem, rögtön leesett az ujjamról a földre, mert kissé tág és nem illik az ujjamra.”⁷

A pecsétygyűrűnek Luther korában igen fontos szerepe volt. Akkor még a nép nagyobb része nem tudott írni. Az ilyenek aláírásuk

helyett pecséttel hitelesítették az íródéaknak diktált levelet, vagy okmányt. A pecsét használata így általánossá vált az írni tudó emberek körében is. Jellemző, hogy nemcsak az okmányokat, hanem a magánleveleket is az aláíráson kívül még pecséttel is ellátták.

Luther korábbi könyvein és iratain is több helyütt megtaláljuk a Luther-rózsát, néha más jelvényekkel együtt (lásd képeinket). Az 1524-i ószövetség fordítás eredetijében a Luther-rózsza a keresztes zászlót tartó bárány jelvényével együtt szerepel (3. kép), mintegy védőjegyük. Aláírása: „Dies Zeichen sei Zeuge, dass solche Bücher durch meine Hand gangen sind, denn des falschen Druckens und Bücher Verderbens fleissigen sich jetzt Viel.” Az ilyen jel bizonyítja, hogy ezek a könyvek az ő tollából kerültek ki.

A Luther-rózsza jelentése

„A kereszttel legyen az első, feketén, szívbe helyezve.”

A kereszttel áll a Luther-rózsza közepén. A keresztről szóló beszéd (I. Kor. 1, 18.) az öskeresztyénség igehirdetésének a középpontja. A keresztről szóló Ige jellemezte elsősorban az öskeresztyéneket és állította szembe őket minden vallással.⁸

Az első keresztyén theológus Pál apostol is igehirdetését a keresztről való beszédnek nevezi. Neki is, mint zsidónak botránkozás volt a kereszttel, de mint Krisztus elhívottja, legyőzi a botránkozást és éppen a kereszten ragadja meg az élő Istent. Bár a keresztről szóló Ige bolondság a természetes ember számára, Isten az ő bölcsességét mégis így nyilatkoztatta ki. Istennek kegyelme és bölcsessége az, hogy ez a keresztfeszített Krisztus a Megváltó, akiről bizonyítást tesznek a törvény és a próféták.⁹ Luther is itt találja meg teológiájának középpontját: a kereszthalált szenvedett Krisztusban. Krisztus és kereszttel elválaszthatatlanok.

„Krisztus az ő szenvedésével nemcsak megmentett minket az ördög, a halál és a bűn hatalmából, hanem példát is adott, hogy szenvedéseinkkel is őt kövessük. Jóllehet a szenvedést és a kereszttel nem úgy kell viselnünk, mintha ezáltal üdvözlőnk, vagy mintha a legcsekélyebb mértékben is érdemeket szereznénk, mégis a Krisztus példája szerint kell szenvednünk, hogy hasonlókké legyünk öhozzá. Mert Isten azt határozta, hogy nekünk nemcsak hinnünk kell a megfeszített Krisztusban, hanem vele együtt kell nekünk is szenvednünk és megfeszítettetnünk. Amint ezt az evangéliumok számos helyén világosan meg is mondja. (Máté 10, 38. 16, 24. Lukács 14, 27.). 'Aki föl nem veszi az ő kereszttel és úgy nem követ engem, nem méltó énhozzám.'¹⁰ Istent nem lehet

megtalálni másutt, mint a szenvedésekben és a kereszten.”¹¹

Ezzel Luther egyfelől Krisztus keresztyén és szenvedéseit érti, másfelől a keresztyén ember keresztyét. A Krisztus keresztye és a mi keresztyünk el nem választhatók egymástól. Istent a szenvedések és a keresztyén által (per passiones et crucem) ismerjük meg, mert Krisztus keresztye ismerteti meg velünk Istent; de a Krisztus keresztye is csak a keresztyét viselő ember előtt világosodik meg. Ezért a keresztyén ember nem tér ki a szenvedések elöl, mint a világnak dicsőségre vágyó fiai, hanem azokat Isten szent ajándékainak tekintti, melyeket istenfélelemben vállal. [...]

„Krisztus szenvedését ne vedd pusztán történeti ténynek, hanem higgy abban, hogy a halál, mely engem és téged fojtogat, nem engem és téged öl meg, hanem Krisztust. Hasonlóképp a bűn és a Sátán ellenében is higgy, hogy a végveszedelemben t. i. a halálban, bűnben és szorongatásokban elmondhasd: Nem nekem kell ezeket viselnem, mert szívemet arra bízom, aki viselte a mi bűneinket. Így tartjuk igazán tiszteletben Krisztus szenvedéseit, ő maga is ezt kívánta. Egyébként semmit sem segítesz rajta, ha sajnálsz őt, hogy elárulták, megostorozták és megfeszítették, – sőt ezzel csak gyalázod és káromolod. Csak akkor helyes az én magatartásom, ha szenvedéseit szívből áldom és azt mondom: Ha még olyan súlyos bűnöm van is, mégis hiszem, hogy az ő szenvedése súlyosabb, mint az én bűneim, vagy akár az egész világe is. Mert ha magam akarom bűneimet legyőzni, akkor nem hiszem, hogy ő véghez tudta vinni azt, amiért szenvedett. Ezen az úton csak eltávolodom tőle, vissza – magamhoz.”¹²

Krisztus kereszthordozása és halála mutatja, hogy mibe került a mi megváltatásunk.

„A mi Urunk szenvedése mutatja meg igazán, hogy milyen borzalmas a bűnös élet. Keresztyének akarunk lenni, mégis mulatozásokkal és szórakozásokkal töltjük életünket, mintha Krisztus hiába szenvedett volna, vagy mintha nem a mi bűneinkért halt volna meg. Az bizonyos, hogy ha ő a mi bűneinkért halt meg, azt akarja, hogy a bűnök halálra adassanak, hogy mi, akik keresztyének akarunk lenni, egész életünkön át kerüljük a bünt. Hiszen a büntől való megváltás oly végtelen nagy áldozatába került a mi Urunknak. De mivel nem gondolunk arra, hogy ez a szenvedés miértünk történt, azért tördünk olyan keveset a bűneinkkel is... pedig a mi bűneink ölték meg Krisztust.”¹³

„A mi bűneinkért (Róm. 4, 25.) – ez azt jelenti, hogy bűneink öreá nehezdednek... Krisztus hordozta a bünt büntelenül és ő szenvedte el azt a büntetést, amire nem ő szolgált rá. Ezek az Igék túl súlyosak: a szív sem fogja fel, csak akkor, ha a Szentlélek írja bele, úgyhogy bizonyosan tudom, nem vagyok többé bűnös. Mert az, aki nem tartozott volna meghalni, és

7. kép. Luther Nagy-kátéjának címlapja. Fent a bal sarokban látható a Luther-rózsza.

— 28 —

nem is bűnös, magára veszi mind a bünt, mind a halált.”¹⁴

A kereszthalált szenvedett Krisztus Luther igehirdetésének és egész teológiájának középpontja. Nem emberi cselekedetek, szertartások, áldozatok, önsanyargatások kellene az üdvösséghez, hanem a keresztre feszített Krisztus. A Szentírásnak ezt az üzenetét hirdeti Luther már a 95. tétel előtt is. A „kereszt teológiája” miatt zárták őt ki a pápai nyáj tagjai közül, a Krisztus keresztyére föltekintve vállalta a hitvallónak és a reformátornak a keresztyét. Életének, munkájának, hitének, lelkének, szívének középpontja a keresztyé. Ezért

középpontja a Luther-rózsának is.

A fekete kereszt az ember szívében

A keresztről szóló Igét a Szentlélek írja szívünkbe.

„Krisztus szóval hirdeti a kegyelem Igéjét, a Szentlélek pedig valósággal beleírja azt a szívbe. Mindazok, akiknek szívükben van a kegyelem Igéje, azok a szentek közössége. Azt hallod Krisztustól: Ama vigasztaló pedig a Szentlélek, akit az én nevében küld az Atya, az mindenre megtanít majd titeket és eszetekbe juttatja mindazokat, amiket mondtam

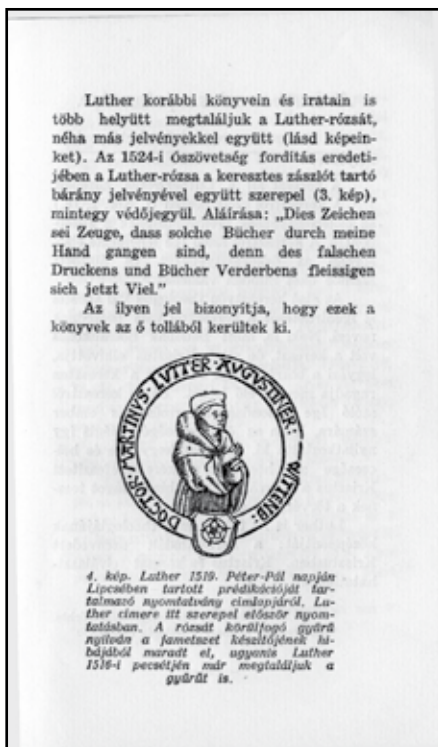

néktek (János 14, 26.). Röviden: Abban van a mi üdvösségünk, hogy Krisztus Igéjét halljuk. Ebből a hallásból támad a szentek közössége. Ha ez itt van, akkor többé nem uralkodhatik felettünk a halál, sőt a feltámadásban az életet kapjuk. Krisztus az Igével vigasztal, a Szentlélek pedig azáltal, hogy szívünket fogékonyá teszi, ő valóban megvilágosít minket. Krisztust, az Igét elítélik és eltávozik, megfeszítik, de a Szentlélek az Igét, Krisztust, csupa tüzös nyelvekkel hirdeti és égeti bele szívünkbe.”

A kereszthordozó szív fehér rózsán

„A hit örömmel, vigasztalással és békességgel ajándékoz meg. [...] Ne azon örüljétek, ami jelen van, amit megtapasztaltok és megismerhettek. Ugyanis kétféle öröm van. Lehet örülni a láthatóknak. Ez hiábavaló öröm, mert mulandó. A másik öröm a láthatatlanoknak örül, azoknak, amiket nem lehet ésszel megismerni, csak hitben. Ez az igazi, örök, maradó öröm. Ámde reménység nélkül nem lehet örülni a láthatatlanoknak... Az apostol azt köti minden keresztyénnek a lelkére, hogy mindig örüljön, de ne a kézzelfogható dolgokon, hanem reménységben. Mert boldogok, akik szomorkodnak – a valóságban, mert az ilyenek ujjonganak – a reménységben. Reménységünk pedig csak úgy lehet, és örömünk is csak akkor van, ha magunkat teljesen megtagadtuk. Semmink sincsen már, amire vágyódnánk, amiben bízánk és gyönyörködnénk Istenen kívül. Sőt tetejébe, ráadásul még sok baj is a földre nyom, úgyhogy emberi szemmel semmi boldogságban sincsen részünk. Így jutunk, ha készségesen kitartunk, a reménységre és reménység által örömhöz.”¹⁶

Békességet hagyok néktek, az én békességemet adom néktek; nem úgy adom én néktek, mint a világ adja (János 14, 27.), így búcsúzik Krisztus tanítványaitól. Ez azt jelenti: ha ti

az én Igémet megtartjátok, ha bennetek lakozom, ha engem megismertek és másoknak is hirdettek engem, akkor nem lesz békességetek (e világ szerint). Mert az Evangélium a kegyelem Igéje, de ugyanakkor a kereszt és a harag Igéje: a kegyelem Istenhez való viszonyunkban, a kereszté és haragé a világgal szemben. Mert amint az Evangélium Isten előtt kegyelmet szerez, úgy a világ előtt haragot idéz elő. Már Pál apostolt is azzal vádolták, hogy az Ige meghasonlást támaszt (Ap. csel. 24, 5.), de ez nem az Ige vétké, hanem a világé, amely a Krisztus kegyelmét nem akarja elfogadni, hanem saját cselekedetei útján akar célt érni. Ezért mondja Krisztus: békességet hagyok néktek, az én békességemet adom néktek, nem úgy adom én néktek, amint a világ adja. A világ békessége ilyesféle: ha a kisgyermekre ráhagyják, hogy saját akarát tegye, nem sir. Ha engedik, hogy a világ a Mammont imádjá és a világ igazságát nem kárhoztatják, békében van a világ. Azonban – mondja Krisztus – ez nem lehet a ti békességetek, ezzel szemben a kegyelem békessége a tiétek. A világ haraggal sujt benneteket, halálra fognak keresni titeket, nálam azonban békességetek van a kegyelemben. Ezt a békességet adom néktek.”¹⁷

[...]

„A Szentlélek munkája: a keresztyén egyház megteremtése, bűnök bocsánatának hirdetése, a testnek halottaiból feltámasztása és örök élet adományozása. Mit jelent, hogy a keresztyén anyaszentegyházat megteremti? Megteremti az olyan emberek közösségét, akik szentek és birtokában vannak a bűnök bocsánatának, a test feltámasztásának, az Igének és az örök életnek. Mi által lesz ez a sok ember szentté? Nem hosszú ruhák és csuklyák által. A Sátán így kicsúfolja a Szentlelket, amikor ezeket nevezi szenteknek. A szentségnek sokkal

többnek kell lennie. Az a nép szent, amelynek nincsenek bűnei, hanem teljesen tiszta. Ilyen szentség nem támad barátságuklyák viseléséből, csupán csak úgy, hogy az ember megújul. Ez viszont a Szentlélek munkája.”¹⁸

„A kereszthordozó Krisztus megértése olyasvalami, ami nem a testnek, se nem a természetes szívnek a talajából sarjad, hanem kell, hogy a Szentlélek ajándékozzon meg vele bennünket.”¹⁹

„A rózsza égszínkék mezőben legyen”

Ha földi életünk, akár a rózsza szépsége, mulandó is, a menny boldogsága vár reánk, melynek nincs vége soha, amint a kék mezőt övező gyűrűnek sincs vége.

„Azt reméljük, hogy az üdvösségben olyan kincset találunk, melynek nem pénz és arany a neve, amely más, mint ez a földi élet; annak a reménységünknek a tárgya, amely boldogságot és üdvösséget ad. Mikor? 'Amikor Krisztus, a mi életünk megjelenik' (Kol. 3, 4.). De egyelőre, amíg itt élünk, a másik élet rejteve van (Kol. 3, 3.). Míg e jelen élet nyilvánvaló, öt érzékemmel érzem és értelmekkel felfogom, addig ez a másik élet láthatatlan, érzékelhetetlen és értelmekkel nem birom megmérni.”²⁰

Az eljövendő mennyi öröm már itt kezdődik.

„Látod, hiszen szemeid előtt történik, amint a szántóföldbe elvetik a gabonát, elhal, gyönyörű zöld gabonaszár fejlődik belőle, kalászt hoz, sok gabonaszemmel. Hát Isten ne tudna nekünk is új életet adni? Hiszen ő maga is mondja, és egyenesen erre rendelt bennünket. Az Evangéliumban erre hívott el és a keresztesség által erre szenteltettünk meg. Mivel ez így van, azért várunk reá, vágyódnak utána (II. Kor. 5, 1-9.) és imádkozunk, hogy eljöjjön az ő országa. Mert mi el akarjuk nyerni azt a kincset, amelyre megkereszteltettünk, és amelyről az Evangéliumból hallunk, azt a kincset, amelyért Krisztus vérét ontotta és meghalt (Tit. 2, 13-14.), ő megígérte nekünk, hogy egykor találkozunk, azért adta az Evangéliumot s a jövőre beteljesülés jeléül a keresztiséget és a keresztyén nevet. Semmi más nem hiányzik már, mint csupán dicsőségünk kinyilatkoztatása. Nagyszerűen fejezi ki Pál apostol I. Kor. 15, 42-ben: 'Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban.' Ezt mondja: testünknek a sírba való eltemetésekor hasonló történik ahhoz, amikor a kertben babot ültetünk el, amellet azonban nem arra gondolunk, amit betemetünk földdel, hanem arra, aminek majd ki kell növekednie. A háziasszony nem azért ülteti el a borsószemeket, hogy épen ott legyenek, hanem azért, mert tudja, hogy új száraz növekszenek belőle és

új borsót terem. Ezért ülteti el! Amikor látjuk, hogy egy-egy keresztyén társunkat temetik, nekünk is azt kell gondolnunk és azt kell mondanunk: hadd temessék el a romlandó testet a földbe – romolhatatlan test támad majd fel... A testnek minden képzeletet felülmúló dicsőséggel kell feltámadnia, semmi tisztátalanság nem lesz többé rajta, gyönyörűsegebb lesz, mint bármiféle teremtmény. Az ilyen gondolkodás azt jelenti, hogy az üdvösségben reménykedve várunk.”²¹

„Sem a földi, sem az eljövendő életet nem ismeri meg más, csak a keresztyén ember, aki ezt mondja: Isten teremtett engem lelkipásztornak, földművesnek, szolgának, úrnak és így tovább. Mivel Isten műve ez, én derék szolgáló, úr, földműves, lelkipásztor stb. leszek s ezért azt cselekszem, ami Istennek tetszik. Az ilyen ember élete boldog lesz, nem keserű. Nem zúgolódik. Ezt mondja: Ha gonosz is az élet, az én állásom és munkám jó. Ezenfelül osztályrészül kapom az örök életet is. A keresztyén ember így viseli az életet jó lelkiismerettel és nyugodt szívvel. Aki ezzel ellentétben van, keserű lesz az élete és ha nem olyan a sora, ahogyan ő szeretné, zúgolódik. Így e földi életét panaszkodással és kedvetlenségben tölti, sőt az örök életet is elveszti. Nem törődik a halál utáni élettel, azt gondolja, hogy úgy kell itt élnie, mint az állatnak, s ha meghal, még ő panaszodik, hogy 'nagyon keserves volt az életem.' Miért nem tanulod meg, hogyan kell élni? De a keresztyén ember, még ha szolgál is, jókedvű, énekel és teljesíti munkáját. Még ha igazságtalanul szidja is meg ura, nem búsul, mert az örök életet várja. A többiek ellenben ezt az életet azért nem becsülik meg, mert nem birtokuk a földöntúli élet. Ezért semmit sem végeznek igazán szívből. Erről még tovább és hosszasan kellene prédikálni, de ma elégedjünk meg ennyivel.”²²

„A kék mezőben lévő aranygyűrű azt jelezze, hogy ez a mennyei üdvösség örökké tart s nincs vége soha. Emellett értékeesebb minden örömnél és vagyonnál, amint az arany a legnemesebb és legértékesebb fém.”

A Luther-rózsza feliratai

A Luther-rózsával kapcsolatosan sokszor olvashatjuk ezt a kis verset: „Rózsákon jár Krisztus híve, / Ha keresztet hordoz szíve.”²³

Nem tudjuk bizonyosan, vajjon e vers magától Luthertől való-e, de annyi bizonyos, hogy az ő gondolatait fejezi ki.

A képkönn látható Luther-rózsza Luther házának a főkapujánál, az ú. n. Katalin kapunál köbe vésvé található. Ezt a kaput 1540-ben készítette Luthernek ajándékol felesége. Jobb és balfelől a köböl ülőhelyeket képeztek ki és felettük mindkét oldalon megfelelő mennyezeteket (baldachin). A jobboldali kö-

mennyezet Luther-rózsája körül olvasható ez a felírás: VIVIT. „Erre vonatkozólag dr. Luther Márton azt mondotta: Vivit — ő él. t. i. Krisztus. Ha ő nem élne, én sem kívánnék élni egyetlen órát sem.”²⁴

Itt kell idéznünk Luthernek egyik asztali beszélgetése alkalmával tett közlését, melyben jelvényét röviden így magyarázza:

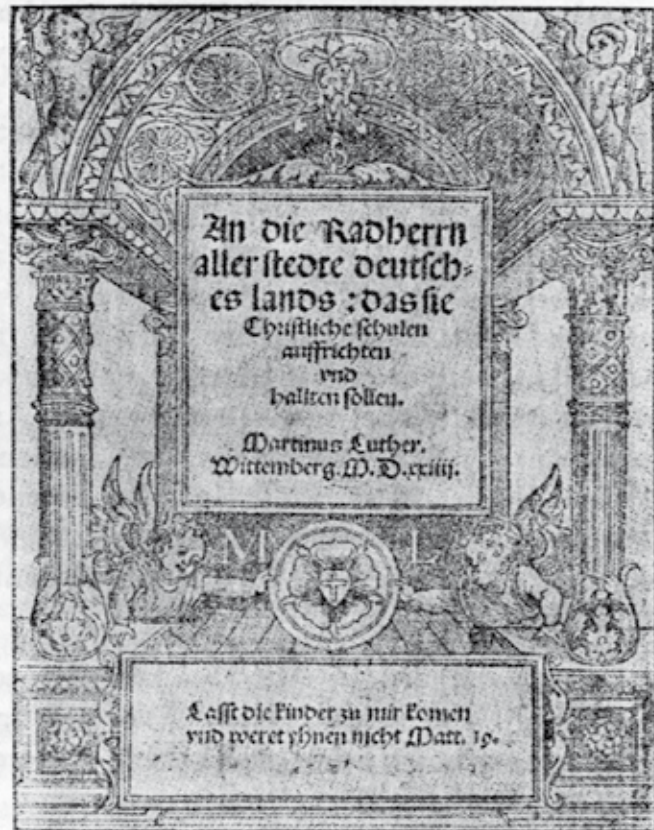
*Gyűrű – Rózsza – Szív – Kereszt: jelentése: teljes öröme a szívnek a kereszt által.*²⁵

Luther és címere

Mindazt, amit Luther címerének megvilágítására és magyarázására előadtunk, a refor-

kell, hogy a Szentlélek ajándékozzon meg vele bennünket.”¹⁹

¹⁹ Calwer III. 197. o. Luther 1529. máj. 16. pünkösd vasárnapján tartott prédikációjából.

6. kép. Luther: An die Ratherrn... c. művének címlapja a Luther-rózsával.

A kereszthordozó szív fehér rózsán.

„A hit örömmel, vigasztalással és békeséggel ajándékoz meg.”

„Ne azon örüljétek, ami jelen van, amit megtapasztaltok és megismerhettek. Ugyanis kétféle öröm van. Lehet örülni a láthatóknak. Ez hiábavaló öröm, mert mulandó. A másik öröm a láthatatlanoknak örül, azoknak, amiket nem lehet ésszel megismerni, csak hitben.

5. kép. Luther-rosza egy 1523-ból való érmen. Felirata: In silencio et spe erit fortitudo vestra. Esa. 30. (Csöndességben és reménységben lesztek erősek. Ésaids 30.)

Ez az igazi, örök, maradandó öröm. Amde reménység nélkül nem lehet örülni a láthatóknak. . . Az apostol azt köti minden keresztyének a lelkére, hogy mindig örüljön, de ne a kézzelfogható dolgokon, hanem reménységben. Mert boldogok, akik szomor-

— 20 —

mátor saját életével pecsételte meg. Minden keresztyén ember számára a legsúlyosabb keresztet saját bűnei jelentik. Ennek a keresztnek a súlya kényszeríti Luthert a szerzetesi életre, majd pedig az emberi teljesítmények csödjének átélése után Isten kegyelmének megragadására. Ezzel a kereszttel harcolja végig az Ember küzdelmeit. Erről a kereszt-

ről írja énekét: „*Bűnösök Hozzad kiáltunk, / A mélységből nagy Isten, / Oh hallgass meg, kérünk, / ne hagyj Elveszni bűneinkben. / Ha Te mindazt számba veszed, / Amit vétettünk ellened: / Ki állhat meg előtted?*”²⁶ Ennek a mérhetetlenül súlyos tehernek a viselésében nem tudja megnyugtanni magát saját jócselekedeteivel és érdemeivel (jóllehet ezekben emberileg gazdag volt), hanem a Krisztus keresztyéhez menekül: „*A jócselekedet, erény / Nem segített énrajtam. / Nem enyhített lelkem sebén, / Bár imát morzsol ajkam. / Jaj! nem leltem vigasztalást, / Enyészet rémes sirja várt, / S a borzalmas Ítélet. / De áldom jó Istenemet, / Ki megkönyörült rajtam / S megengedte, hogy fejemet / Hü kebelére hajtsam. / Atyai szívét mutatá / S megmentésemre azt adá, / Ki néki legdrágább volt.*”²⁷

Luthernek ezenkívül a mérhetetlenül súlyos keresztén kívül még más keresztet is kellett viselnie. Mivel teljes őszinteséggel és komolysággal végigharcolta a keresztyén ember küzdelmeit a bűn és zsoldja, a halál ellen és őszintén megmutatta, hogy minden emberi teljesítmény semmis, ezzel magára vonta a Krisztus keresztye és az Evangélium ellenségeinek, az egyházi hatalmasoknak és a világnak a gyűlöletét. A pápa kiközösítette, a császár birodalmi átokkal sújtotta, bárki megölhette volna anélkül, hogy büntetéstől kellett volna tartania. Luther mindezzel szemben az Isten kezében lévő ember hitével tett bizonyosságot: „*Itt állok, másként nem tehetek!*” Vállalta a keresztet annak a Krisztusnak a keresztyére tekintve, aki így vigasztal: 'E világon nyomorúságotok léssen, de bízzatok, én meggyőztem e világot!' (János 16, 33.)

LÁBJEGYZETEK:

¹ Familienblatt der Lutheridenvereinigung 1928. Mai. 8.
² Leipziger 111. Ztg. 450 Jahre Luther. Luthers Siegel, von Ficker.
³ Familienblatt der Lutheridenvereinigung 1927. 3. sz.
⁴ W. A. Briefwechsel 1602. sz. (W. A. = Luther összes műveinek weimari kiadása.)
⁵ A zöld rózsalevelekről Luther leírásában nincs ugyan szó, de azon a pecsétgyűrűn, mely e levél alapján készült, valamint a Luther korából származó ábrázolásokon, sőt a legrégebb, az 1516-ból reánk maradt pecséten is megtalálhatók (lásd képeinket). A Luther korából származó eredeti ábrázolásoknak tehát csak azok a jelvények felelnek meg, melyeken a zöld levelek is megvannak.
 A zománcozott Luther-rózsá jelvényeknél az egyes színeket határoló aranyvonalak jelvénykészítési, mesterségbeli okok miatt nem hagyhatók el. Ezek a jelvények többeket félvezettek s a Luther-

rózsá egyes részeit (textil) kézimunkával készített ábrázolásokon is aranyszegéllyel látták el, helytelenül. Azok számára, akik a Luther-rózsát oltár-, szószékterítőn, zászlón stb. óhajtják alkalmazni, külön hangsúlyozom, hogy a keresztet, a szívet és a rózsát nem határolja aranyszegély. Kizárólag az egész jelvényt körülfogó gyűrű lehet aranyszínű.
⁶ W. A. Briefwechsel 1628. sz. (Grubok, Koburg anagrammja, melyet Luther több ízben használt. Enders 8, 88.)
⁷ W. A. Briefwechsel 1719. sz.
⁸ Holl: Urchristentum und Religionsgeschichte.
⁹ Loewenich: Luthers Theologia crucis.
¹⁰ M. Luthers Predigten. Ausgewählt von F. Gogarten 290—291. o.
¹¹ 1 W. A. 1. 362. o.
¹² W. A. 34 I. 233—234. o. Luther, 1531. ápr. 7. nagypénteken tartott prédikációjából.
¹³ W. A. 29. 250—251. o. Luther prédikációjából (1529. márc. 27.

nagyhét szombatján).
¹⁴ W. A. 17. I. 185. o. Luther prédikációjából (1525. ápr. 16. húsvét ünnepén).
¹⁵ W. A. 29. 364—365. o. Luther prédikációjából (1629. máj. 17. pünkösd hétfőjén).
¹⁶ Ficker: Luthers Vorlesung über den Römer-brief II. 287. o. 11. skk.
¹⁷ W. A. 29. 362. o.
¹⁸ W. A. 29. 363—364. o. Luther 1529. máj. 17. pünkösd hétfőjén tartott prédikációjából.
¹⁹ Calwer III. 197. o. Luther 1529. máj. 16. pünkösd vasárnapján tartott prédikációjából.
²⁰ W. A. 34. II. 117—118. o.
²¹ Luther 1531. aug. 19-én tartott prédikációjából.
²² W. A. 34. II. 120—122. o.
²³ W. A. 34. II. 135—137. o.
²⁴ Des Christen Herz auf Rosen geht, Wenr. 's mitten unterm Kreuze steht.
²⁵ W. A. Tischreden 3486. sz.
²⁶ W. A. Tischreden 3436. sz.
²⁷ Dunántúli énekeskönyv 349. sz.
²⁸ Dunántúli énekeskönyv 351. sz.

Voltak Luthernek más keresztjei is. Életében sokat nélkülözött, vívódott, betegeskedett, gyászolt, gyilkosokat béreltek fel ellene, állandóan veszélyben volt. A világ felfogása szerint élete igazán nem volt rózsás. Mégis legmélyebb értelme szerint reávonatkozik a Luther-rózsá verse: „Krisztus híve rózsákon jár, / Ha szívében a kereszt áll.” Gazdag vi-

magától Luthertől való-e, de annyi bizonyos, hogy az ő gondolatait fejezi ki.

Luther címere mellett más feliratokat is találunk. Ilyen a következő:

V (erbum) D (omini) M (anet) I (n) E (ternum): Az Ur beszéde megmarad örökké (I. Péter 1, 26.).

A képzéken látható Luther-rózsá Luther házának a főkapujánál, az ú. n. Katalin kapunál kőbevésvé található. Ezt a kaput 1540-ben készítette Luthernek ajándékol felesége. Jobb és bal felől a köből ülőhelyeket képeztek

8. kép. A Luther házában lévő ú. n. »Katalin kapu« Luther-rózsája, kőben a VIVIT felirddal.

— 30 —

gasztalás és erőforrás volt számára a keresztéről szóló Ige. Bűneire megtalálta a gyógyulást Jézus Krisztusnak az Isten Fiának véreben, aki megtisztít minket minden bűntől (I. János 1, 7.).

Békesség és öröm járta át szívét, valahányszor átélte Krisztus megváltói keresztalálának és feltámadásának erejét:

„*Jer, örvendjünk keresztyének. / Jer, énekeljünk vigan. / Gyülekezzünk ifjak, vének, / Az úr szent hajlékiban, / Ki atyai szeretetből, / Megváltott veszedelmünkéből, / Dicsérjük háladással!*”²⁸ Ellenségeivel szemben, betegségeiben és gyászában is a keresztviselő Krisztus vigasztalta és erősítette: „*Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk?*” [...]

Így Luther élete a kereszt alatt bizakodó, örvendező, hitvalló élet. *Az ő lelkületét és életét jellemzi a Luther-rózsá.* Akkor leszünk igazán boldogok, ha szívébe fogadjuk a keresztet. Életünk olyan lesz, mintha fehér rózsákon járnánk. Bár földi életünk, a rózsá szépségéhez hasonlóan mulandó, vár reánk a mennyei boldogság, amely végtelen, amint az egész jelvényt körülhatároló gyűrű végtelen. ♡

Luther Márton végrendelete

Dr. Luther Márton négy évvel a halála előtt, 1542-ben felesége, Katharina von Bora javára végrendeletet készített (magyarul régebben Bóra Katalinnak is mondták). A saját kezűleg írt okmányban Luther arról határozott, hogy felesége legyen halála esetén egyedüli örököse. Vagyis a kor jogszokásával ellentétben nem gyermekeit, hanem feleségét nevezve meg örökösének, ezzel is óvni akarván özvegyét a kiszolgáltatottságtól. Az 1542 vízkeresztjén íródott dokumentum jelentőségét növeli, hogy azt Luther három közvetlen munkatársa, Philipp Melanchthon, Johannes Bugenhagen és Caspar Cruciger hitelesítette. A páratlan művelődéstörténeti értékű, autográf kéziratot jelenleg a Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményében őrzik. E testamentum keletkezésének körülményeit, tartalmát és utóéletét itthon először **Fabiny Tibor** egyháztörténész, az evangélikus teológia professzora írta meg és jelentette meg gyönyörű album formájában – magyar, német és angol nyelven –, a magyar nyelvűt a Corvina Kiadó gondozásában 1983-ban, Luther születésének ötszázadik évfordulója tiszteletére. A reformáció kezdetének 500 éves évfordulója alkalmával 2017-ben pedig a három nyelven megjelent kiadványt a Luther Kiadó új formában adta az olvasók kezébe. Fabiny Tibor: Luther Márton végrendelete című kötetéből idézünk és adunk most közre részleteket.

A prológusból

Luther utolsó napjainak egy kevesek által ismert, magyar vonatkozású epizódja is van. Legközelebbi munkatársa, Philipp Melanchthon ezekben a napokban Wittenbergben tartózkodott. A híressé vált egyetemen három évtizeden keresztül nagy szorgalommal tartotta előadásait. Aggódott atyai barátjáért, aki sűrűn kereste fel őt Eislebenből is leveleivel, Luther neki és feleségének írt leggyakrabban, utoljára február 14-én. Az ekkor kért wittenbergi gyógyszerzt Melanchthon a levél érkezése után mindjárt másnap – február 18-án – adta postára, éspedig egy érdekes melléklettel: „Küldök Neked és barátainknak egy lapocskát a magyarországi eseményekről, amelyet egy olyan ember írt, akinek ismerjük megbízhatóságát és hűségét.”

Az ekkor már ravatalon fekvő reformátor a magyar Gyalui Torda Zsigmondnak a híradását kapta volna kézhez a magyarországi reformáció helyzetéről. [...]

Mire a kért gyógyszerek és a magyarországi hírek Eislebenbe értek, a nagy reformátort – díszes kísérettel – már gyászhintó szállította Hal-lén át Wittenberg felé. A felesége érdekében írott, munkatársai által hitelesített végakarata életbe lépett.

Magyar vevő egy német árverésen

Feltehetőleg Samuel Benedict Carpzw – a szász fejedelem egyházfőtanácsosa és udvari főlelkésze – vagy egyik elődje szerezte meg a Lu-

ther-családtól a végrendelet eredeti példányát mindenesetre 1706 előtt. Azután csaknem száz évig nincs hírünk róla.

A fordulat 1803-ban történt. Ekkor halt meg a család utolsó férfi-tagja, Johann Benedict Carpzw, a teológia doktora és a görög nyelv professzora Helmstedtben. Hatalmas kézirat- és könyvanyagot hagyott maga után. Erről részletesen tudósít a nyomtatásban is megjelent jegyzék, amelyet árverezés céljára veje, H. F. Conrad Henke állított össze.

Ugyanis 1804. február 7-én a németországi Helmstedt városában kalapács alá kerültek a Carpzw család szellemi értékei. Volt közöttük középkori, görög kézirat, több ősnymtatvány és egyedi példány is. Az árverési katalógus XI. oldalán „Libri manu scripti” felirat alatt a harmadik tétel Luther 1542-es végrendelete, hozzátartolva egy ugyancsak eredetinek mondott, 1533-ban kelt, Hesseni Fülöphöz címzett levelével.

E nagy értékű ritkaságot az árverésen – sok más kézirattal és könyvvel együtt – egy magyar műgyűjtő vásárolta meg. A piros bársonyokban lévő végrendeleten ma is olvasható az akkori bejegyzés: „Ex cimeliis librorum J. B. Carpzwii Helmstadii distractorum comparavit N. Jonk. ab aureis 40. a. 1804,” vagyis: „J. B. Carpzw Helmstedben eladott könyveinek gyűjteményéből vásárolta Jankovich Miklós 40 aranyért 1804-ben”. Negyven aranyat fizetett tehát érte a vevő.

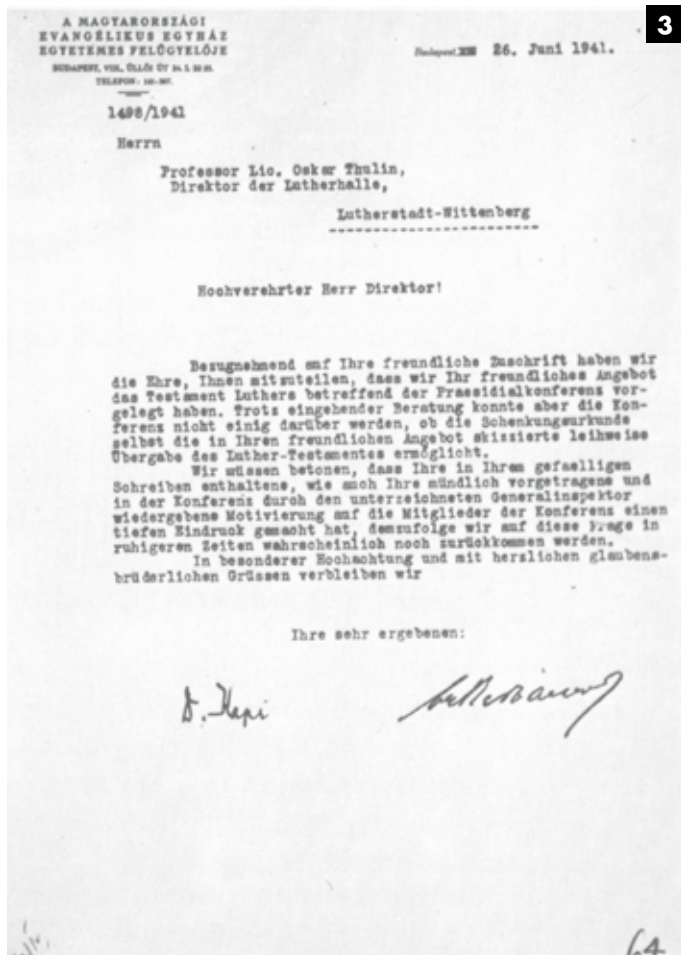
Ki is volt Jankovich Miklós?

A pesti Belváros egykori szép Jankovich-házában 1772-ben született. Piarista diák lett, majd Pozsonyban folytatta történelmi és jogi tanul-

2

1. Luther halotti maszkja és keze, Wittenberg, Lutherhalle
2. Luther végrendeletének magyar megszerzője: Jankovich Miklós
3. A Magyarországi Evangélikus Egyház elnökségének levele O. Thulinnak, 1941. június 26.

3

mányait. Ottani ismeretség révén lett praeceptorává a híres, felvidéki, magyar tudós, Cornides Dániel. Tőle hallott először egy „Bibliotheca Hungarica” gondolatáról. Anyagi körülményei lehetővé tették – mert mind apai ágon, mind anyai őseitől szép öröksége volt –, hogy megszerezze jó néhány nemesi és értelmiségi család, több egykori, neves pedagógus irathagyatékát.

A szenvedélyes műgyűjtő harminckét éves volt, amikor az értékesnek ígérkező helmstedti anyag árverezéséről értesült. A katolikus vallású, de minden felekezet kulturális értékei iránt fogékony tudós biztos érzékkel ismerte fel a hagyaték igazi kincseit. Azzal a céllal vásárolt meg közülük többet is, hogy majd a Széchényi Ferenc gróf által éppen ez idő tájt, 1802-ben alapított nemzeti könyvtárnak ajándékozza vagy adja el némelyiket. Így vett meg egy híres, XII. századi, görög evangéliáriumot is, az egykori, híres Corvinák egyik nyugatra került példányát. Ezt ma is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.

Különös értéként vált ki e hagyaték keretéből Luther végrendelete, több autográf levél tőle és Melancthonról. Ezek megvételéért többen is örömmel üdvözölték őt a neves kortársak közül. Horvát István, a tudós professzor és a nemzeti könyvtár első őrje ezt írta *Mindennapi* című naplójában: „Voltam tekintetes Jankovich Miklós úrnál. Ezen alkalmatossággal ismét láttam Luther Mártonnak eredeti Testamentumát, melyet e szorgalmas bűvár és régiség hajhászó Úr Németországból hoztatott magával.” Kazinczy Ferenc nagy elismeréssel, sőt lelkesedéssel írt erről egy 1808-ban kelt levelében.

Jankovich 1815. február 5-én a végrendeletet, több levelet és a reformáció korából származó okmányt gyűjteményéből „az Augustana Confession lévő Vallásúak Leveles-Tárjának” ajándékozott. A nagy értékű adomány összesen mintegy 80 darab iratot tartalmazott. Abban az időpontban a magyarországi evangélikus egyháznak nem volt még rendezett levéltára – az csak néhány évtized múlva létesült a nádor württembergi származású evangélikus felesége, Mária Dorottya kezdeményezésére. Tehát az egész iratanyag egyelőre az adományozóknál maradt.

A nagy költségei miatt olykor pénzzavarral is küzdő Jankovich többeknek is felajánlotta értékeit megvételre. Így tudjuk, hogy József nádor is érdeklődést mutatott irántuk. Jankovich 1831 őszén végül is a Magyar Nemzeti Múzeummal kötött szerződést: meghatározott összegért átengedi neki gyűjteménye egy részét, amelyet majd a múzeum új, klasszicista épületének az elkészülte után lehet odaszállítani. Ennek a szerződésnek a 3. pontja „megállapítja, hogy Luther Márton eredeti végrendelete, melyet korábban a pesti magyar nyelvű ágostai hitvallású evangélikus egyháznak ajándékolva kötött le... nem tartozik a múzeumnak átengedett gyűjteményekhez”. A pesti egyház alatt itt a pesti Magyar Evangélikus Egyházegyetemet kell értenünk. Jankovich különben több kegytárgyat ajándékozott a református és a rácalmási katolikus egyháznak is.

Mi lett ezután a végrendelettel? Bizony hányatott lett továbbra is a sorsa. Az evangélikusoknak ajándékozott több iratanyaggal együtt előbb a Jankovich-házban, majd a múzeum-kerti öreg múzeum egyik tisztviselői lakásában tartották. Az 1838-as nagy, pesti árvíz idején azonban el kellett menekíteni a vármegyeháza fegyvertárába, majd onnan a távolabbi Ludoviceum épületébe.

A Magyar Evangélikus Egyházegyetem – mai nevén az Evangélikus Országos Egyház – jegyzőkönyveiben többször találunk utalást a végrendelet hányatott sorsára. Jankovich ajándékát az elnökség gondosan számon tartotta. Az 1815. évi ajándékozás mellett jegyzőkönyvben rögzítette az újabb, 1832. november 10-én kelt latin nyelvű adománylevelet is.

Prónay Sándor báró, egyetemes egyházi felügyelő 1836-ban levélben kérte József nádort az okmányok a Magyar Nemzeti Múzeumból való kiadatására. A nádor 1839. őszi levelében azt olvassuk, hogy az

árvíz miatti menekítés a végrendeletet is érintette, s a vármegyeházáról majd az új múzeumi épületbe történő átszállítása után jöhet szóba az átadása. Még több évnél kellett ezután elteltetnie, amíg a testamentum valóban az egyház birtokába juthatott.

Érdeemes végiglapoznunk a jegyzőkönyveket, és felidézünk a végrendeletre vonatkozó bejegyzéseket. Annál is inkább, mert e gyűléseken egyházi küldötteként nem kisebb személyiség is részt vett, mint „Kossuth Lajos táblabíró”.

Íme néhány szemelvény.

Anno 1840. Egyetemes jegyzőkönyv, 10. pont.

„A jegyző jelenti, hogy T. Jankovich Miklós Úr által ajándékozott eredeti végrendelese b. Luther Mártonnak, mind eddig a Nemzeti Múzeum iróványai közül ki nem vétetett. Ennek adandó móddal leendő általvétele s a Gyűlésnek bemutatása, az elnökre bízatik.”

[...] *Anno 1842. Egyetemes jegyzőkönyv, 12. §.*

„Annak idejében a Múzeum épületéből kiveendő...”

[...] *Anno 1844. Egyetemes jegyzőkönyv, 13. §.*

„Luther Márton eredeti végrendeletének kivételére s az egyetemes levéltárba vételére méltóságos elnök úr megkéretik.”

Majd végre jegyzőkönyvbe kerül az örömhír:

Anno 1845. Egyetemes jegyzőkönyv, 17. oldal.

„Bemutattott Kubinyi Ágoston úrnak, a Nemzeti Múzeum igazgatójának a gyűléshez intézett levele, mely mellett id. Schedius Lajos királyi tanácsos úr által ezen végrendeletet eredetiben átküldi, mely most tisztelt k. tanácsos úr jelentése szerint, már az Egyetemes Levéltárba is tétetett.”

Ilyen körülmények között jutott a testamentum a jogos tulajdonos: a magyarországi evangélikus egyház birtokába, az akkori levéltáros, Schedius Lajos egyetemi tanár őrizetébe.

[...] Amikor a faksimile elkészült, annak egy példányát Schedius Lajos indítványára az egyetemes közgyűlés 1846. február 11-én megküldte Luther városának, Eislebennek.

A végrendelet őrzési helyét illetően végül is úgy döntött az egyház-egyetem közgyűlése, hogy az maradjon az egyház levéltárában. Piros bársonyokban, vaskazettába zárva, páncélszekrényben aludta álmát sok hányattatás után hosszú évtizedeken át. De csak addig, amíg ismét az érdeklődés homlokterébe nem került.

A titkos kísérlet

Ismét fél évszázados csend borult a Luther-kéziratra. Gondosan őrizték az evangélikus egyház levéltárosai. Olykor féltve mutatták meg egy-egy szakembernek vagy tekintélyes külföldi vendégnek. A reformáció négyszáz éves jubileumán hagyományokat tisztelő szeretettel emlékeztek meg róla a tudós egyháztörténészek.

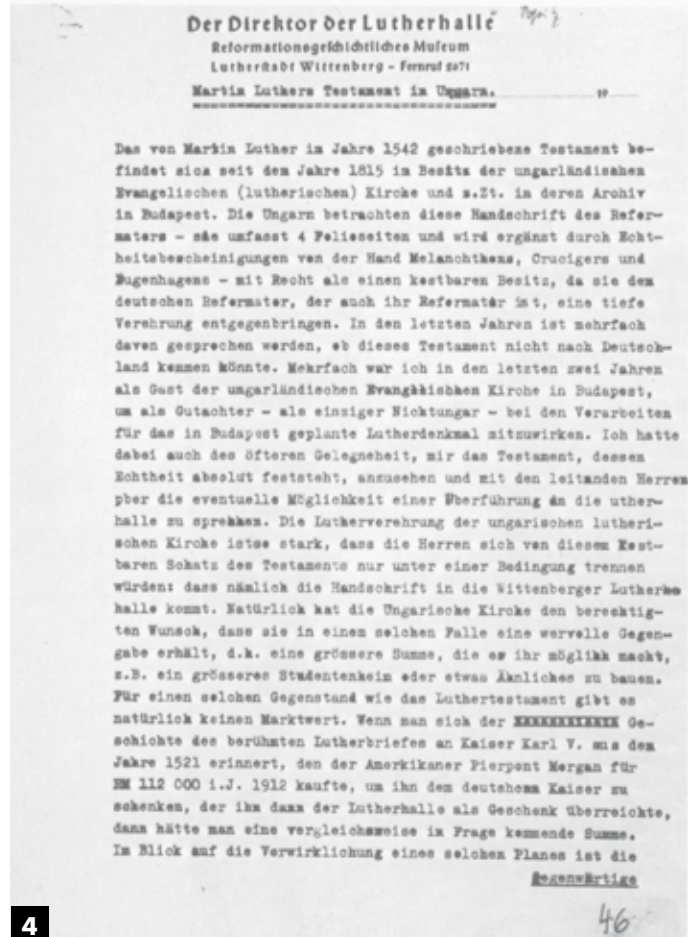
A nagyközönség alig tudott róla valamit.

Egyszer csak, a két világháború között, föld alatti pezsgés indult meg körülötte. Kerek öt éven át hallatszott ez a titkos moraj. Öt éven át folytak levélváltások, utazások, halk tárgyalások, bizalmas utasítások. Egy tucat jobboldali politikust és diplomatát, egy osztrák és egy német szakembert kivéve alig tudott valaki a tervekről.

A bizalmas levélváltás teljes iratanyagát eddig nem ismerte más, mint a wittenbergi Lutherhalle vezetősége. Az ő lekötözött szívésségükből most ismertetjük, mint az izgalmas sorsú végrendelet történetének ez ideig utolsó, záró fejezetét.

1936. augusztus 26-án a Bécs melletti Mária-Enzersdorf-i lakásán *Bizalmas!* jelzettel levélírással kezdett egy hetvenéves, előkelő, osztrák, udvari tanácsos, Hermann von Trenkwald. Apja csehországi német ember volt, Prágában született, Ferenc Józseftől osztrák nemességet kapott, s a bécsi képzőművészeti akadémia professzora lett. Mostohaanyja, aki kis korától nevelte, Thun grófnő volt, unokahúga az egykori híres kultuszminiszternek, Leo von Thunnak.

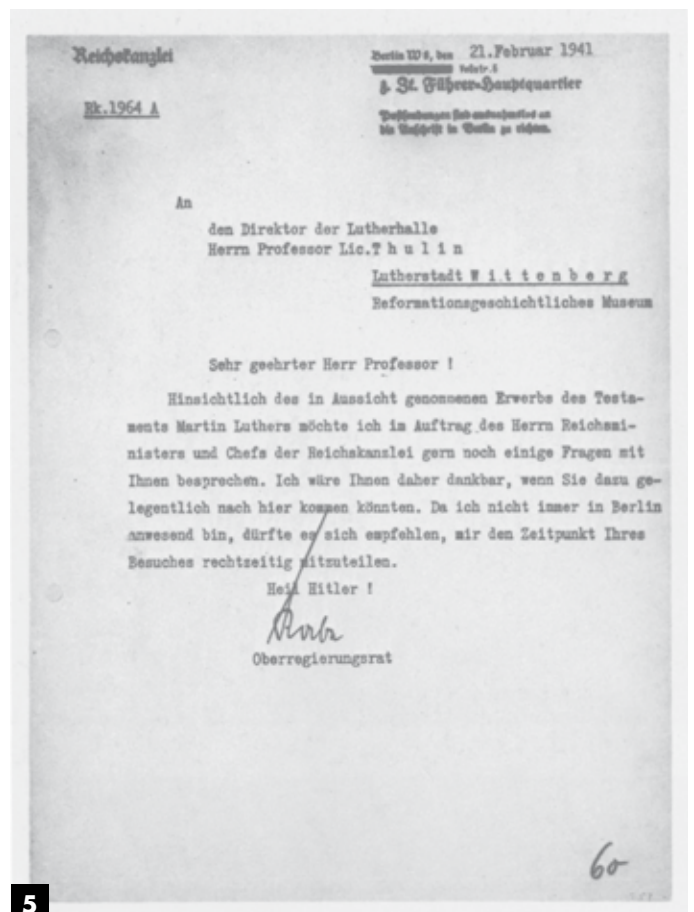
A homályba burkolózó férfi a bécsi, filozófiai karon szerezte meg doktorátusát. Hosszú évtizedeken keresztül azután az egyik bécsi múzeum igazgatója volt. Mint apja műgyűjteményének is örököse, tiszt-

4

4. O. Thulin szakvéleménye a Luther-végrendelet ügyében, részlet, 1941

5. A német Birodalmi Kancellária levele O. Thulinnak, 1941. február 21.

5

sége mellett műértékekkel foglalkozó tanácsadó irodát rendezett be Bécs belvárosában, a Stock Im Eisen szép, patinás terén. „Hofrat Dr. Hermann von Trenkwald, Kunstberatungsstelle” – ez állt legtöbb levélpapírja felzetén. Más, neki címzett levelek bélyegzőjén pedig gyakran lehetett ezt olvasni: „Reichskanzlei, Berlin W 6, Voss Str. 6. z. Zt. Führer-Hauptquartier.”

Mi köze volt ennek a Hitler környezetével is összeköttetésben álló bécsi, udvari tanácsosnak Luther Márton végrendeletéhez?

Mindjárt megtudjuk, amint Wittenbergbe címzett első levelét kezünkbe vesszük. A Lutherhalle akkori igazgatójának, Oskar Thulin professzornak 1936-ban írt sorai az első bekezdésben megadják a kérdésre a választ. Néhány soros bevezetés után így ír: „Magyarországon található Luther végrendelete, amelyről Doleschall S. lelkész 1881-ben egy kis írást jelentetett meg az eredeti okmány fakszimiléjével. Mértékadó köröktől úgy értesültem, hogy ez az okirat most megvásárolható volna. Ez kedvező alkalomnak kínálkoznék arra, hogy az Ön intézménye hozzájusson ehhez a rendkívül fontos szerzeményhez. De szeretném mindjárt hangsúlyozni, hogy az egész ügy még csak a tárgyalások kezdeténél tart, ami a dolgok feltétlen diszkrét kezelését teszi szükségessé...”

Trenkwald ezzel már fel is fedte a dolog lényegét: teljes diszkrécióval el kell intézni a magyar evangélikus egyház vezetőségével, hogy a németországi gyűjteménynek eladják – vagy felajánlják – a tulajdonukban lévő végrendeletet. Ehhez azonban írásos meghatalmazásra is szüksége van a Lutherhalle részéről – írta –, hogy elkezdhesse a tulajdonképpeni tárgyalásokat.

A tanácsos levele elárulta, hogy az általa is idézőjelbe tett „Művészeti Tanácsadó Iroda” útján szabad bejárása van a budapesti német nagykövetséghez, és különösen jó kapcsolat fűzi von Papenhez, a Hitlernek akkor közvetlenül alárendelt bécsi, német nagykövethez.

A „jelenlegi politikai helyzetben”, szerinte, a vártnál is könnyebben lehetne ezt az ügyet elintézni. „Használjuk ki ezt a körülményt, és menjünk egyenesen a cél felé!” – írja merészen, csaknem fiatalos hévvel az idős tanácsos. Hasonló ügyletet már lebonyolított a lengyelek és a németek között teljes sikerrel. Hogy ezen anyagi sikert is kell érteni, bizonyos azokból a soraiból, amelyekben „az árfeltételek és egyéb üzleti részletek” dolgát a későbbi tárgyalásokra halasztja. Ilyen esetben – írja végül – a devizával kapcsolatos nehézségeket is könnyen át lehet hidalni taktikával és diszkrécióval. „Saját kezemben volt az okmány” – fejezi be levelét, bizonyára budapesti útjára visszaemlékezve.

Thulin alig két hét múlva tudatja Roth tanácsossal, s egyben az egyházügyi miniszterrel, hogy Kuthy Dezső főtitkárnak Trenkwald igazgató előtt tett szóbeli közlése szerint nincs lehetőség a végrendelet átadására. A végső döntést azonban a Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége fogja kimondani a nemsokára összeülő egyetemes közgyűlés után.

Kuthy Dezső szóbeli közlésének, úgy látszik, nagy volt a hatása. Trenkwald igazgató nem írt több levelet Thulin professzornak. A magyar egyház negatív választát ezután már csaknem biztosra lehetett venni.

1941. június 26-án megíródott az öt éven át húzódó tervre a diplomatikus, mégis határozottan elutasító válasz. Az ágostai hitvallású Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége, bár Radvánszky Albert egyetemes felügyelő és dr. Kapi Béla rangidős püspök tudatta Thulin professzorral, hogy a kérelmet megvitatta, többen úgy látják: a Jankovich-féle ajándékozási okmány nem teszi lehetővé a végrendeletnek a felkért formában történő kiszolgáltatását. Végül udvarias formában kilátásba helyezték, hogy „nyugalmasabb időkben” visszatérnek majd erre a kérdésre...

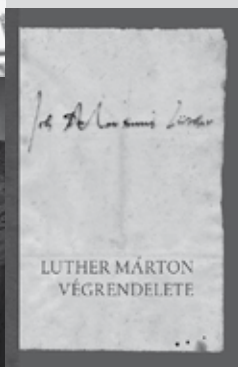
A magyar vezetőség tehát jó fogódzót talált a másfél évszázada írt ajándékozási okiratban: az ugyanis kikötötte, hogy a megajándékozott fél nem idegenítheti el a neki átadott történelmi ereklyét.

A hosszú, titkolózó kísérlet és a rövid, nyílt tárgyalás ezzel véget ért. ♣

LUTHER VÉGRENDELETE WITTENBERGBEN...

Luther végrendelete Wittenbergben a kiállításon

A hazai és a németországi sajtó egyaránt hírül adta ez év nyarán az eseményt: a Magyarországi Evangélikus Egyház kölcsönadta Luther Márton eredeti végrendeletét a *wittenbergi Luther-háznak* nagyszabású kiállításához. Az írást Stefan Rhein, a Luther Emlékhelyek Alapítvány igazgatója és Reiner Haseloff (CDU) szász-anhalti miniszterelnök vették át. Így 2017. augusztus 3-ától a nevezetes dokumentum Wittenbergben látható a *Luther! 95 kincs – 95 ember* című kiállításon. A csaknem ezerötyszáz négyzetméter területű, több mint háromszáz tárgyat kiállító tárlat Luther személyének fejlődéstörténetét mutatja be, de a 16. és a 21. század közötti, ismert emberekre gyakorolt befolyását is tárgyalja.

A kiállításon a látogatók a végrendelet két oldalát tekinthetik meg az egyik vitrinben. Mivel a végrendeletet óvni kell a fénytől és egyéb hatásoktól, ezért egy évben legfeljebb három hónapig állíthatják ki azt.

Az eredeti, kézzel írott végrendeleten kívül a *magdeburgi Kultúrtörténeli Múzeumban* Luther Mártonnak még három kéziratát is láthatja a közönség, köztük azt is, amelyben Luther az életművét, a gondolatait foglalja össze. ♣

Az ecclesia reformanda könyvkötéseken*

Mint a képzőművészetben, úgy az alkalmazott művészetben, például a korabeli díszített bőrkötéseken is, a gótika internacionális. Ránézésre alig megkülönböztethető egy német vagy magyar gótikus könyvkötés. A reneszánsz stílusú könyvkötéseken annál szembevetőbb a nemzeti jelleg. Egészen más az itáliai, a francia, a magyar vagy a német reneszánsz könyvkötés. Az itáliai, a francia vagy a spanyol kötés díszítése nonfiguratív. A német könyvkötők görgetőkkel díszítik a könyvkötés kereteit, s feliratos lemezdísszel a kötéstábla közepét. A németek már a könyv külsejével, a kötéssel is jóra buzdítani és tanítani akarnak. A kötés keretdíszét alkotó görgetőkön képecskék láthatók, gyakran a megszemélyesített erények: Justitia, Prudentia, Fortitudo, Temperantia, néha Patientia (változó sorrendben), vagyis Igazságosság, Okosság, Erősség/Erélyesség és Mértékletesség, Türelem. Ugyancsak gyakori a Fides, Spes, Caritas (Hit, Remény, Szeretet), s negyedikként itt is Justitia-ábrázolás. De hamarosan megjelennek a görgetőkön a reformátorok: Luther, Melanchthon, Erasmus és Hus János, olykor társul hozzájuk egy-két száz választófejedelem is, esetleg Hus helyett (1. kép).

Még érdekesebbek a 80-100 × 50-60 milliméter nagyságú lemezdíszek, a Bibliából vett jelenetek: a bűnbeesés, Izsák feláldozása, Utolsó ítélet, Salamon ítélete (előtte a két asszony, közöttük a csecsemő), vagy híres asszonyok, a bibliai Judit és Jael, az ókori Lucretia, amint törét szívébe döfve mossa le a rajta esett gyalázatot. Az Újszövetségből az Utolsó vacsora, a Keresztre feszítés, Jézus és a samáriai asszony a kútnál stb. Ha valaki nem tudná, kiről-miről van szó, utánanézz, rákérdezz, s máris sokat tanult vele – gondolhatták az akkori könyvkötők. (Ha valamely híres képtár régi festményeit látogatjuk meg, ugyanezekkel a jelenetekkel találkozunk legtöbbször.

Lényegesen kisebb a művészeti élmény, ha nem értjük, hogy miről van szó.)

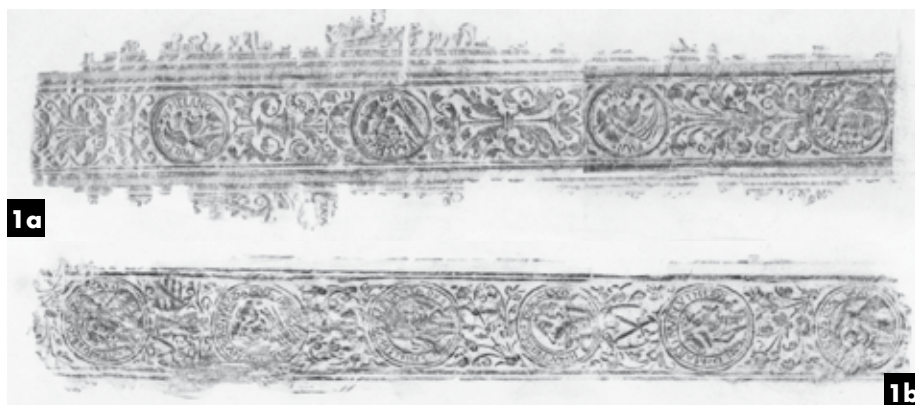
A reformáció, az ecclesia reformanda és a Sola Scriptura (egyedül a Szentírás), Sola fide, Sola gratia, Solus Christus (egyedül a hit által, egyedül a kegyelem, egyedül Krisztus) elvei ezeket a törekvéseket még felerősítették. A reneszánsz, sok szép dolog mellett, a külföldről, például a Magyar Királyságból Itáliába igyekvő, s éveket a híres, olasz egyetemeken töltő diákokat, fiatal szerzeteseket is a világi szépségek felé fordította. Az embert állította a központba. Kétségtelen, hogy az elvilágiasodás ekkor indult meg, a felvilágosodással teljesebbé vált, s a liberalizmussal mára végleg elhatalmasodott. Mindinkább hátat fordítunk Istennek. De térjünk vissza a 16. századba!

Az MTA Könyvtárában** az 1544-ben Lipszében megjelent *Biblia* (jelzete: Ant. 889) bőrkötése előtáblájának közepén Luther, a háttáblán Melanchthon portréja látható (2. kép), mindkét lemez datált 1556-ból, s a könyvkötő is ismert, a wittenbergi Nikolaus Müller. (Nem ritka, hogy egy-egy könyvet sok évvel a megjelenése után kötnek be, vagy át.) A másik könyv, amelyen szintén Luther portré van (3. kép), Melanchthonnak a különleges teológiai szakaszokra vonatkozó fejtegetése (*Loci praecipui theologici...* Wittenberg 1563 = MTA Könyvtára: 543.078). Egy újabb wittenbergi könyvkötő, Thomas Kruger műhelyében készült kötésben Luther és Melanchthon portróját egy másik művész metszette a lemezbe. A könyv latin és görög nyelven az Újszövetség, Béza magyarázataival, *Novum Testamentum* (Genf 1567 = MTA Könyvtára: 542.338) (4. kép). Minden régi könyvvel rendelkező könyvtárban akad több ilyen és hasonló kötésben levő 16. századi könyv. Az Országos Széchényi Könyvtárban (Rk 55) a Lipszében 1580-ban újra kiadott ágostai hitvallás, Augustana Confessio (*Concordia, pia et unanimes consensu repetita confessio fidei et doctrinae*) kötésén Luther és Melanchthon egész alakos képe van az elő-, illetve a háttáblán színezve (5. kép).

Luthernek a hit általi megigazulás dogmáját Lucas Cranach többször is, több formában is megfestette. Az egyik legszebb kép az ifj. Cranachtól 1544-ből való (6. kép). A képet kettesztő fa a jobb oldalon élő, zöld lombos, a bal

tenbergi könyvkötő, Thomas Kruger műhelyében készült kötésben Luther és Melanchthon portróját egy másik művész metszette a lemezbe. A könyv latin és görög nyelven az Újszövetség, Béza magyarázataival, *Novum Testamentum* (Genf 1567 = MTA Könyvtára: 542.338) (4. kép). Minden régi könyvvel rendelkező könyvtárban akad több ilyen és hasonló kötésben levő 16. századi könyv. Az Országos Széchényi Könyvtárban (Rk 55) a Lipszében 1580-ban újra kiadott ágostai hitvallás, Augustana Confessio (*Concordia, pia et unanimes consensu repetita confessio fidei et doctrinae*) kötésén Luther és Melanchthon egész alakos képe van az elő-, illetve a háttáblán színezve (5. kép).

Luthernek a hit általi megigazulás dogmáját Lucas Cranach többször is, több formában is megfestette. Az egyik legszebb kép az ifj. Cranachtól 1544-ből való (6. kép). A képet kettesztő fa a jobb oldalon élő, zöld lombos, a bal

5

7

6

oldalon elszáradt. A bal felső részben látjuk is a fa alatt Ádámot és a neki almát nyújtó Évát, az alsó részben a pokoli tüzre ítélt embert, s az ószövegségi alakok között Luther arcával Mózes, amint a Törvényekre mutat. A kép jobb oldalának központjában a Feszület, alatta az egyik oldalon Keresztelő János, amint az Ember (= Jederman, Akárki) mellett állva a hit zálogát és a megváltást szimbolizáló Keresztre mutat. A Kereszt másik oldalán a Halált legyőző, feltámadt Krisztus áll, messze a távolban a keresztfára szegezett Ércbíró – párhuzamként. És ugyanezt láthatjuk egy könyvkötés elő- és háttáblája közepét díszítő

1a. MTA KIK: 542.724: Lombdíszek között medallionban: Phili-Melanc, Erasms-Ro***, Ioan-Hvs, Martin-Lvt

1b. MTA KIK: Ráth F 1739: Lombdíszek között medallionban öt fej: H. Frideri. Dvx Saxo, s a kör alatt Szászország és Chur címere, D. Erasms Roterodamvs, Philipp Melanthon [!], s az arc két oldalán 15-38, Ioan. Frideri. Dvx Saxo, D. Martinvs Luthervs
2. MTA KIK: Ant. 889: Luther 1556 és Melanthon 1556 két soros felirattal

3. MTA KIK: 543.078: Natúrshínű bőrkötés aranyozott Luther-lemezzel

4. MTA KIK: 542.338: Luther és Melanthon háromsoros felirattal, felettük az ívben a könyvkötő neve

5. OSZK: Rk 55: Luther és Melanthon egész alakos képe, a könyvkötő: Paul Droscher

6. Lucas Cranach d.J.: Dogmakép, vagyis hittétel festménye

7. MTA KIK: 542.080: A hittétel, vagyis a megigazulás két lemeze kétsoros felirattal:

I. Maledictvs qvi non perman//

serit in omnibvs qve scripta svnt. Szó szerint Pál apostol Galácia-beliéhez írt levele 3.10: Átkozott, aki nem marad meg mindazokban, amik [a törvény könyvében] meg vannak írva, s hivatkozik Mózes 5. könyve 27.26-ra. Látjuk a lemezen, hogy Mózes mutat a törvénytáblára

II. A Feszület, alatta Keresztelő János és az Ember=Akárki: Ecce agnvs Dei qvi tollit//peccata mndi. Ioan.1.29, vagyis íme az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit

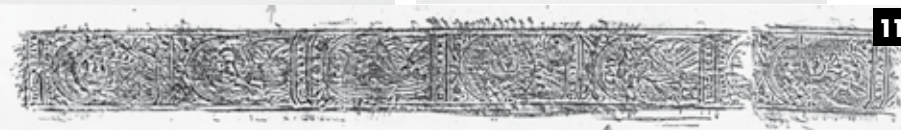
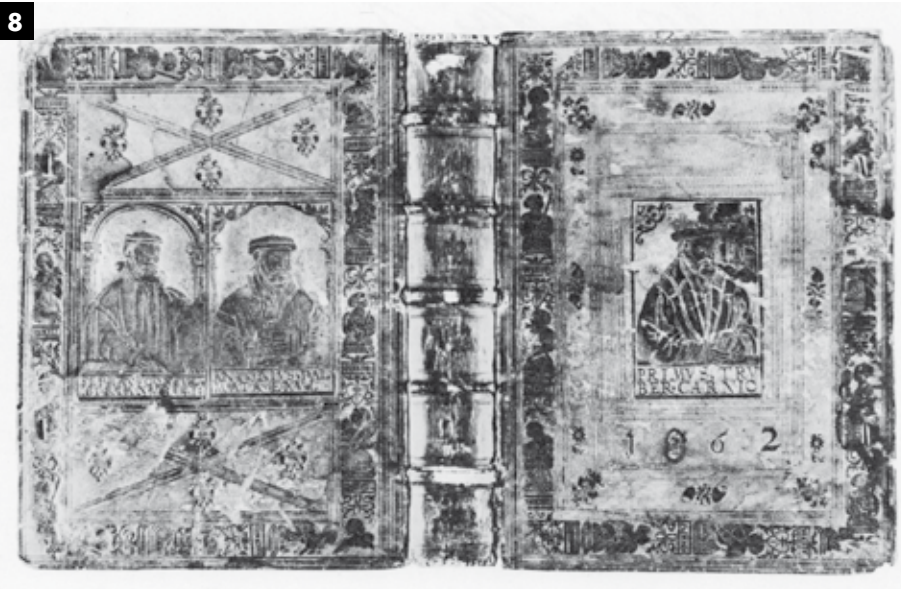
képen, 80 × 52 milliméter nagyságú lemezről a bőrbbe nyomva (7. kép). Benne Kálvin főműve: Calvin, Jean: *Institutio Christianae religionis*. Genf 1561. = MTA Könyvtára: 542.080. Ezt Wittenbergben kötötték be, a kutatások szerint Hans Schreiber 1569-ben. (Genfben biztosan más kötést kapott ez a mű.)

De nem csak a nagy, német reformátor képét tették könyvkötésekre. Alig maradt példány a délszláv reformátorok könyveiből, mert a katolikus, szlovéniai Laibachban (Ljubljana) elégették a Luthert követő Primus Truber (Primož Trubar 1508–1586) könyveit. Truber Tübingenbe menekült. Az Akadémia Könyvtára Ráth-gyűjteményében két műve is megvan, az egyik az Újszövetség...”jetzt zum erstenmal in die Crobatische Sprach verdolmetscht und mit Glagolischen Buchstaben gedruckt”. Tübingen

1562. (Jelzete: Ráth 1771.) A datált kötés előtábláján Primus Truber portréja, a háttáblán két társáé: Stephan Consul Istrianus és Antonius Dalmata, Exul képe (8. kép). Az Országos Széchényi Könyvtárban is őriznek egy könyvet e prédikátorok portréjával (jelzete: Ant. 3316).

Melanchthon haláláig (1560) csaknem hatszáz magyar ment Wittenbergbe, hogy azon az egyetemen tanuljon, ahol az egyház megreformálása elindult. Jó részük még közvetlenül hallgatta a két nagy, német prédikátort. 1555-ben a magyarok coetust, azaz tanuló- és életközösséget hoztak létre, könyvtárat alapítottak, vitákat rendeztek, támogatták egymást. Az evangélikus nyugat-magyarországiak és a felvidéki magyarok meg szlovákok magától értődően mentek Wittenbergbe, de Kálvin és követője, Théodore de Bèze, magyarosan Béza híveit illetően ez némileg meglepő.

8. MTA KIK: Ráth 1771: Primus Truber Carnio a kötés előtábláján, a háttáblán: Stephanus Consul Istrianus. 41 – Antonius Dalmata Exul
9-10. Pápa, Ref. Kollégium: K III 457: Kálvin és Béza a bőrkötés elő- és háttábláján
11. Leipzig, Buchmuseum: Einbandfragmente Bö-V: a kigúnyolt Luther-ellenzők

Valószínűleg azért, mert egyrészt Wittenberg megszokottá, hagyományossá vált, másrészt talán közelebb is volt, mint Genf, s Melanchthon, aki az úrvacsoratanban nem követte Luther nézetét, s kereste az áthidalás lehetőségét a svájci teológusokkal, megkönnyítette ezeknek a magyar diákoknak az otlétet.

Az Akadémia Könyvtárában és a pápai Református Kollégium Könyvtárában is van egy-egy kötés, amelyet Kálvin és Béza portréja díszít. Az Akadémia Könyvtárában őrzött könyv Philippe de Mornay: *De veritate religionis Christianae*. Leiden 1587. című műve (jelzete: 542.609), a pápai kötet Kálvin alapvető művét, az *Institutio Christianae religionis* 1585-ös, genfi kiadását tartalmazza (9-10. kép). A két kötés ugyanabban a wittenbergi műhelyben készült. Mindkét könyvben magyar tulajdonosok bejegyzése van, az Akadémia Könyvtárának példánya éppen a negyven prédikátor egyikéé, Körmenyi Györgyé volt. Helybeli wittenbergiek nem rendeltek volna Kálvin- és Béza-portrés lemezt, de a magyar diákokat nem riasztotta vissza semmi attól, hogy a maguk szellemi hőseit jelenítsék meg saját könyvük tábláján, ha már ott olyan gyakran jelenik meg a könyvkötéseken Luther és Melanchthon. Magyar diákok vitték tehát Kálvin és Béza Wittenbergbe.

Wittenbergben két alkalommal is tettelegességgel fajult a vallási szembenállás, 1574-ben és 1592-ben. Akkor a Kálvin-követő magyarok csapatostól hagyták el a várost a szállásadók legnagyobb sajnálatára. (A fenti két könyv és bekötése a két időpont közé esik.) De a szellemi harc más módon is megmutatkozik a kötésekben.

A lipcsei Könyvmúzeumban talákoztam egy olyan kötéstördellel, amelynek görgetője képcskéi Luther ellenfeleit gúnyolták ki. Őt kép, őt állat feje feliratokkal. Oroszlán: Leo pápa tiarával; disznó: Doc. Eckius; kutya: Doc. Lemt; kandúr: D. Murnar; bakkecske: D. Bock Ems. Kikről van szó? A disznó, dr. Johann von Eck Luther egyik legnagyobb ellenfele. A kutya, dr. Simon Lemnius, évekig élt Wittenbergben, jó kapcsolatot ápolt Melanchthonnal, viszont kiadott egy epigrammagyűjteményt, amelyben sok wittenbergi tudóst kigúnyolt. Menekülnie kellett. A kandúr dr. Thomas Murner éles hangon mutatott rá a reformáció gyengéire. A bakkecske, mint D. Bock Ems: Hieronymus Emser a lipcsei vallásvita után fordult Luther ellen, aki el is égette Emser iratait (11. kép).

Milyen jó, hogy a keresztény felekezeteken belül manapság egyre inkább a közösré, a lényegesre helyeződik a hangsúly, arra, ami összeköt, s erősödik az ökumené. Napjainkban ez egyre fontosabb lesz. ♦♦

* Ecclesia reformanda: az egyház megújítása, azaz a reformáció.

** MTA Könyvtár és Információs Központ.

*** A fémgörgetőkön és lemezeken a metsző az u betűk helyett v betűket metszett, érthetően, hiszen ez sokkal egyszerűbb volt.

Tizennégy vigasztaló kép

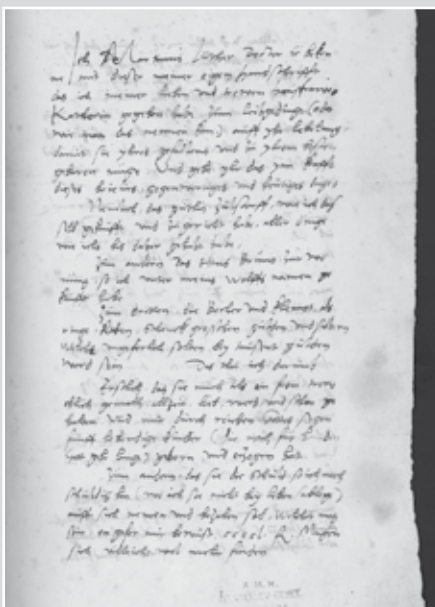
Dr. Luther Márton Bölcs Frigyes választófejedeleme részére 1519 őszén írta ezt a művét. A fejedelem 1519 nyarán, a császárválasztás izgalmai következtében súlyosan megbetegedett. Udvari lelkésze, dr. Spalatin György felkérte Luthert, hogy készítsen vigasztaló iratot a fejedelemnek.

A reformátor tizennégy pontba foglalta össze mondanivalóit. A középkor szentjei közül ugyanis különösen tizennégyet szoktak segítségül hívni a bajba jutott emberek. Ezeket a szenteket képeken és domborműveken ábrázolták, s rendszerint két sorban helyezték el őket úgy, hogy a felső sorban is hét, s az alsóban is hét szent képe volt látható. Luther e könyvében azért ad *kétszer hét vigasztaló, lelki képet*, hogy ez a *tizennégy evangéliumi vigasztalás* kiszorítsa a tizennégy „segítő szentet, akiket minden rossz elűzőinek tart, és segítségül hív a babona”.

A könyv eredetileg latin nyelven íródott, Spalatin fordította németre, s 1520 februárjában már elhagyta a nyomdát mind a latin, mind a német nyelvű kiadás. Rendkívüli hatása volt, egymást érték az újabb és újabb kiadások. A megjelenés évében, 1520-ban kinyomtatták Lipcsében, Ágostában, Kölnben és Torgauban. Német nyelven 1525-ig hét kiadást ért meg. Angolul is megjelent 1580-ban. Még az ellenkező tábor is szívesen fogadta. A Luther-ellenes tudósok véleményét találóan fejezi ki a humanista Rotterdami Erasmus, aki ezt írja Kristóf baseli püspöknek: „Itt küldöm Luther könyvét a Tizennégy Képről. Ezt igen nagyra becsülik még azok is, akik az ő tanításával mindenképpen szembehegyezkednek.”

Luther ajánlólevelet írt kötete elé:

„FENSÉGES FEJEDELEMNEK ÉS URAL-

Luther végrendeletének első oldala, autográf

KODÓNAK, FRIGYES SZÁSZ HERCEG ÚRNAK, A SZENT RÓMAI BIRODALOM FŐHADVEZÉRÉNEK ÉS VÁLASZTÓFEJEDELMÉNEK, THÜRINGIA TARTOMÁNY GRÓFJÁNAK, MEISSEN ÖRGRÓFJÁNAK, LEGKEGYELMESEBB URAMNAK.

Fogadja Fenséged ezt a munkámat jóindulattal, és úgy használja, hogy szorgalmas olvasásában és e képek vizsgálatásában némi megnyugvást találjon.”

A könyvecske befejezésében Luther így fogalmaz:

„ÉN MINDENKOR ADÓSA LESZEK FELEBARÁTOMNAK, DE KIVÁLTKÉPPEN FEJEDELMI FENSÉGEDNEK, AKIT KEGYES JÓSÁGÁBAN SZÁMUNKRA MÉG SOKÁIG EGÉSZSÉGBEN TARTSON, ÉS

VÉGÜL BOLDOG ELMŰLÁSBAN VEGYEN MAGÁHOZ A MI URUNK, A JÉZUS KRISZTUS. ÁMEN! FEJEDELMI FENSÉGEDNEK ALÁZATOS SZOLGÁJA: DR. LUTHER MÁRTON.”

Az 1536. évi kiadáshoz pedig Luther az alábbi megjegyzést fűzte:

„Ezt a könyvet küzdelmem elején írtam Őfensége Frigyes szász herceg részére, amikor súlyos betegségben feküdt. Az irat azonban sokaknak tetszett, úgyhogy kinyomtatták. Közben azonban a szöveget a sokszor való újranyomás által lassanként annyira megromlottak és megcsonkították, hogy sok rész hiányzik, s magam sem tudom már kitalálni, eredetileg mi volt ott. Az elmékedéseket valahogyan mégis csak helyreállítottam úgy, amint véleményem szerint eredetileg lehetek. Nem akartam se megváltoztatni, se feldíszíteni, jöllehet megtehetném. Ezzel a könyvvel ugyanis bizonyítékát akarom adni ügyem haladásának, és szívességet akarok tenni az antilogistáknak, hogy legyen nekik is amin gonoszságukat gyakorolhatják. Nekem elegendő, ha az én Uramnak, a Krisztusnak és az Ő szentjeinek tetszem. Azon pedig szívből örülök és hálát adok érte Istenemnek, hogy az ördög és követői gyűlölnék engem.”

A *Tizennégy vigasztaló kép* című kötetet, akárcsak Luther annyi fontos munkáját, *Virág Jenő** fordította latinból magyarra, s jelentette meg 1942-ben. ♦

* A Reformáció Emlékének tiszteletére megjelenő, mostani Lyukasóra-különszámunkban a *Virág Jenő* Luther-fordításaiból és más munkáiból közreadott részleteket Sághy Ildikó szerkesztő válogatta és állította össze.

SOLA...

SOLA SCRIPTURA Jelentése: *egyedül a Szentírás*. A reformátorok elve alapján a Szentírás Istennek egyedüli ihletett és hiteles szava, a keresztény tanítás egyetlen forrása, amely elv a reformáció korában még nagyon határozottan szemben állt a római katolikus tanítás hagyományai-val. Ez az isteni szó a Bibliában mindenki számára hozzáférhető, mindenki számára érthető.

SOLA FIDE Jelentése: *egyedül*

hit által. Ezt a tételt a reformáció alapjának is nevezik, mivel ez állt Luther és reformátortársai tanításának középpontjában. Luther így fogalmazott: „a tanítás, melyen áll vagy bukik az Egyház” (articulus stantis et cadentis ecclesiae). A hit általi megigazulás és a Krisztusban való hit általi üdvözülés, ma is a protestáns kereszténység központi tana. A *sola fide* megfogalmazást Luther használta a rómaiakhoz írt levélből kiindulva.

SOLA GRATIA Jelentése: *egyedül kegyelemből*. Vagyis az

üdvözülés egyedül kegyelem által lehetséges, tekintet nélkül az ember jó cselekedeteire vagy érdemeire. Amint ez megtalálható az efézusbeliekhez írt levélben: „A kiben van a mi váltságunk az Ő vére által, a bűnöknek bocsánata az Ő kegyelmének gazdagsága szerint.” Ez azt jelenti, hogy a megváltás Isten ajándéka Jézus Krisztus szeretete által. **SOLUS CHRISTUS** Jelentése: *egyedül Krisztus*. Azt jelenti, hogy egyedül Krisztus a közvetítő Isten és az ember között, s így senki másan keresztül nem lehet

séges a megváltás. A kifejezést néha határozói esetben idézik: *solo Christo*, „egyedül Krisztus által”, de az eredeti tanítás nem a módról, hanem Jézus személyéről, mint egyedüli közvetítőről szól.

SOLI DEO GLORIA Jelentése: *egyedül Istené a dicsőség*. Vagyis minden dicsőség egyedül Istené, mivel a megváltás kizárólag az ő akarata által ment végbe: Jézus mindenre elégséges bűnhődése a mi bűneinkért a kereszten az ő munkája. És a hitet az ember szívében a Szentlélek hozza létre.

Insula lutherana

Hozzám hasonlóan bizonyára sokan elrohantak már a Deák téri Evangélikus Országos Múzeum előtt. Holott a múzeum a maga szerény, türelmes módján még a záróra után is arra próbál minket készíteni: álljunk meg egy pillanatra, vegyük észre az orrunk előtt lévő üzeneteket! A spalettákon folyamatos írással feltüntetett idézeteket olvashatunk Luther Mártontól kezdve Szentágotthai Jánoson át egészen Weöres Sándorig bezárólag. A személyes hitvallomások a hétköznapi gondjaiban és örömeiben hömpölygő tömegnek szólnak, ahhoz azonban, hogy az írást elolvashassuk, meg kell állnunk, le kell lassítanunk. Akit megszólítanak ezek az üzenetek, s belép az Evangélikus Országos Múzeumba, igen különleges órákat tölthet el ott. A múzeum egyszerre progresszív és hagyományörző. Nem véletlen, hogy az idén három díjat elnyert az International Council of Museums (ICOM) múzeumi filmekkel és digitális alkalmazásokkal foglalkozó szakbizottságától.

Harmati Béla, Papp János és Ablonczy Balázs beszélgetése az EOM-ban

Középen az ország legrégebbi szószéke

Insula lutherana – lutheránus sziget. Így nevezték egykor ezt az épület-együttest, amely evangélikus iskolának, majd gimnáziumnak, templomnak, paplaknak és kántorlakásnak adott helyet. A város centrumában levő Országos Evangélikus Múzeum felújítását egy éve fejezték be. Az intézet vezetője, dr. Harmati Béla készséggel vezetett körbe a még nyitás előtt levő kiállítóterekben.

A földszinten levő, három egybenyíló helyiségben látható az állandó kiállítás, amelynek címe *Luther öröksége*. A múzeum nemcsak szellemi örököse Luther Mártonnak, hanem valódi értelemben is, hiszen a Magyarországi Evangélikus Egyház őrzi *Luther Márton végrendeletét*. Nem véletlen, hogy a múzeum központi helyén áll ez a dokumentum, pontosabban annak egy nemesmásolata látható különféle izgalmas, digitális eszközökkel kiegészítve. Arra a kérdésemre, hogy hogyan jutott a múzeum egy ilyen különleges irat birtokába, a múzeum igazgatója elmondta, hogy a 18-19. század egyik legjelentősebb műgyűjtőjének köszönhetően került hazánkba az irat. A végrendelet utolsó őrzője fiú utód nélkül halt meg, s abban a korban nők még nem örökölhettek, ezért elárverezték a végrendelet utolsó őrzőjének vagyonát. Ekkor csapott le rá Jankovics Miklós, aki csődbe menetele idején átadta vagyonát a magyar államnak, de ezt a dokumentumot felajánlotta a Magyar Evangélikus Egyháznak, szép példáját mutatva az ökumenizmusnak. Luther Márton, beteges alkata miatt, élete során kétszer is végrendeletet írt. Az első végrendelete inkább szellemi javainak útjáról gondoskodik, míg az utóbbi inkább a materiális vagyonról. A kor szokásaival ellentétben azonban nem gyermekeit tette meg örököséivé, hanem a feleségét, a volt apácát, Katharina von Borát. Az akkori kánonjog és a szász törvények szerint viszont nem járhatott volna el ily módon, ezért Luther nem jogászok közbenjárásával írta meg a végrendeletét. Az akkoriban ismert és használt római jog szerinti ajándékozás formulájával ajándékozta feleségének a vagyonát, amelyet a reformátortársai hitelesítettek, és szentesített később maga a választófejedelem is. Így került meg a korabeli jogrendszer. A

dokumentum történetében majdnem újabb nagy fordulatot hozott a második világháború, amikor is egy osztrák műgyűjtő megpróbált visszaszerezni minden fontos iratot a Német Birodalom számára. Csak makacs késleltetés és rejtegetés útján lehetett megőrizni hazánkban a végrendeletet.

– Nagyon sokat gondolkodtunk kollégáimmal azon, hogy hogyan lehetne bemutatni a reformáció történetét úgy, hogy az ne legyen unalmas. Ezért szakítottunk a hagyományos, kronológiai bemutatással, s inkább tematizáltunk. Úgy is mondhatnám, hogy különféle metaforák köré építettük fel a kiállítást.

Enteriőr az Evangélikus Országos Múzeumban

Mózes-szobor a türelmi rendelet korából

Pröhle Gergely (Harmati Bélával) megnyitja a Gustav König időszaki kiállítást

Három nagy csomópont van, amely köré csoportosulnak a tárgyak. Annak érdekében azonban, hogy ezt a kis teret megnöveljük, számos digitális eszközt alkalmaztunk, ügyelve arra, hogy azok ne elnyomják, hanem kiegészítsék a tárgyakat. Ez a központi hely, az úgynevezett főtér. Jobb helyeken a világi hatalom és az egyház, a polgármesteri hivatal és a templom is egy helyen volt: a főtéren. Ezek a tárgyak azt szimbolizálják, hogy milyen volt az állam és az egyház kapcsolata a történelemben. Együttműködésre, üldöztetésre és a kettő különös egybefonódására utaló tárgyakat láthatunk ebben a teremben – mondta a múzeum igazgatója. Kossuth Lajos torinói száműzetésének növénygyűjteménye, vagy épp a nyárs, amelyre Radvánszky báró fejét húzták a Thököly-féle szabadságharc leverése után, békésen megférnek egymás mellett. Az evangélikus nőket bemutató vitrinről, ahol Veres Pálné főkötője, Mária Dorottya mecénás, vagy épp Telekiné Roth Johanna, az első női szerkesztő arcképe látható, már nem is beszélve. A templomtérben az evangélikus templom tipikus tárgyait, így például a protestánsok ezüstjének is nevezett különféle ónedényeket láthatunk az ország legrégebbi szószéke mellett. A harmadik egységben pedig a család és az oktatás tárgyai jelennek meg, ahol például a Selmezbányai Evangélikus Iskola önképzőkörének füzetében egy bizonyos Petrovics Sándor első versét is olvashatjuk.

A gyönyörűen felújított pincében rendezték be a nyomasztó hangulatú *Sztehlo–Keken-émlékszobát*, amely a vészkorszakban valóban óvőhelyként működött. Két másik, nagyobb teremben pedig az az időszak kiállítás látható, amely *Gustav König metszeteit* mutatja be. A Luther Márton életét bemutató rézmetszetsorozata a német romantika fénykorában született. Az első világháború végéig a legtöbb fiatal, amikor konfirmált, ezekkel az illusztrációkkal díszített Luther-életművet kapott ajándékba, ennek köszönhetően roppant közismertek ezek a művek. A legkiemeltebb helyen pedig egy Albert Dürer-rézmetszet áll. A kiállítás anyaga az erdélyi, szász

Gustav König metszete, részlet

A keresztelőkút, amelynél Petőfi Sándort megkeresztelték

AZ EVANGÉLIKUS ORSZÁGOS MÚZEUM SZÜLETÉSTÖRTÉNETE

A Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége, Káldy Zoltán püspök és Mihályfi Ernő országos felügyelő javaslatára 1972 decemberében az Országos Presbitérium határozatot hozott arról, hogy a már működő két gyűjteményi ág – a levéltár (a XVIII. század közepétől létezik) és a könyvtár (1957-ben önállósult a levéltártól) – mellett létre kell hozni a múzeumot is. A szervezéssel dr. Fabiny Tibor egyháztörténészt bízták meg, s a munka a határozat értelmében 1973. január 1-jén kezdődött.

Anyagi fedezet hiányában Fabiny Tibor felvette a kapcsolatot a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályán az egyházi műtárgyak referensével, dr. Dávid Katalinnal.

A levéltár és a könyvtár vezetőivel Fabiny Tibor megalakította az Evangélikus Gyűjteményi Tanácsot, s megszervezték az egyházmegyei, gyűjteményi előadók hálózatát. Az egyházi – gyülekezeti – gyűjtemények felmérését az Evangélikus Teológiai Akadémia néhány lelkes hallgatójával kezdte el a professzor. Országos utakra indultak, ahol számba vették a kiállításra szoba jöhető tárgyakat, s felmérték állapotukat.

Nem volt egyszerű egyházi intézményt létrehozni a hetvenes években. Egy hazai, egyháztörténeti jubileum volt az ügy segítségére. Négyszázötven évvel a múzeum „születése” előtt, 1523-ban mondta ki a budai

országgyűlés a lutheránusok fej- és jószágvesztésének törvényét. Fabiny Tibor azt javasolta, hogy erről országosan megemlékezve látható jelét kell adni annak, hogy „élnek még a magyar lutheránusok”. Az Országos Presbitérium pedig a törvénycikk emlékére mondja ki az Evangélikus Országos Múzeum megalapítását.

Az állami szervek kénytelenek voltak tudomásul venni az evangélikus egyház legfelső grémiumának határozatát. Sem anyagi fedezetről, sem kiállításra alkalmas helyről nem volt azonban semmiféle döntés. Káldy püspök a szakmai támogatás minisztériumtól kapott ígéretével így határozta meg a múzeum jellegét: „A Magyarországi Evangélikus Egyház gyűlekezeteinek és egyházi intézményeinek tulajdonában levő egyházi műtárgyak és műkincsek, továbbá egyházi műemlékek nyilvántartása, a műtárgyak és a műkincsek feldolgozása és bemutatása.” A gyűjtőtevékenység területét pedig így határozta meg: „evangélikus egyház-, iskola- és gyülekezettörténet, egyházi néprajz.” A felügyeleti szerv az egyház Gyűjteményi Tanácsa.

Fabiny professzor választása a Deák téri evangélikus épületegyüttesre, az „ország templomának” közvetlen közelére esett. Az épület akkor is a pesti (Deák téri) gyülekezet tulajdonában volt, de a kiszemelt földszinten

származású Thomas Emmerling saját gyűjteménye, amelyet az emlékévképekből így módon tett közkinccsé. A képeken feltűnik Luther Márton idealizált ábrázolásmódja, amelyre dr. Harmati Béla szerint a 19. századi spleen, a korra jellemző elvagyódás ad magyarázatot. Nemcsak az emberek, hanem az egyházi emberek és a művészek is visszavágyódtak a középkorba. Ezért ez a sok gótikus motívum a képeken. Azt gondolták, hogy ez volt még a hívő embernek az a korszaka, amikor Istenre tudott nézni, ezért ezt jelölték követendő példának. Luther életének is a pozitív vonulatait hangsúlyozták, hiszen követendő példaként gondoltak rá. Ebben az is közrejátszott, hogy akkoriban a felekezeti különbségek továbbra is fent maradtak, ezért szükség volt a protestantizmus ilyen jellegű megerősítésére.

Az ICOM kitüntetése óriási elismerés a múzeum számára, mondta dr. Harmati Béla, mivel összesen tíz országból harmincnégy pályázat érkezett a megmérettetésre, ahol a legjobb új, múzeumi, prezentációs megoldásokat és innovatív, digitális tartalmakat értékelték. Mások mellett olyan jelentős intézmények is pályáztak, mint a Brazil Nemzeti Bank gyűjteménye vagy a moszkvai Tretyakov Képtár. A múzeumokat és a közgyűjteményeket tömörítő nemzetközi, szakmai szervezet múzeumi filmekkel és digitális alkalmazásokkal foglalkozó bizottsága ezüstéremmel tüntette ki az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításán látható, virtuális templomot bemutató alkalmazást. A múzeum egyéb digitális tartalmait különdíjjal jutalmazták, s mindezeket túl az evangélikus múzeumnak ítelték az ICOM szakbizottságának idei fődíját is. A fődíj a szerezcsen király a „Luther végrendelete” alkalmazással. A díjátadó különlegessége, hogy az idén nyáron a csehországi Uhersky Brodiban, Magyarfalva városában volt az ICOM idei konferenciája. A fődíjat a mindenkori helyszín szolgáltatja egy olyan tárggyal, amely valamilyen formában utal a városra. A fődíjon levő néger fej a város egy jelentős, történelmi eseményének állít emléket. 1704-ben ugyanis kuruc csapatok támadták meg és zárták körül a várost. Az ostrom elhúzódott, ezért az egyik kuruc katona kitalálta, hogy arcát feketére keni, hogy a sötétségbe beolvadva felmászhatson a falon, s belülről beengedje a többieket. Amikor le akart ereszkedni a városfal túloldalán, nagy öröme tált egy kötelet, megfogta, hogy lecsússon rajta. Ez azonban a harangkötél volt: a harang megszólalt, a katonát elfogták és kivégezték. Ebből a legendából alakult ki Fekete Jankó figurája, aki a városház órája alatt áll, s ő húzza meg a harangot minden órában. ♣

– az épületet felszabdalva – számos, bérleti helyiség volt kialakítva. Itt „lakott” egy virágüzlet, a Kézműipari Vállalat és a Munkásörtség. Hosszas huzavona után sikerült minden érintettel dűlőre jutni. A Művelődési Minisztérium 1975 decemberében már az V. ker. Deák tér 4. címet megjelölve adta ki a múzeumi, működési engedélyt. Az Állami Egyházügyi Hivatal végül 1978-ban hagyta jóvá, hogy múzeum céljaira alakítsák át a Deák téri épület földszintjét.

Az építési és átalakítási munkálatokat az Országos Műemléki Felügyelőség építész, Havassy Pál, valamint Gryllus Vilmos, a kivitelezést felügyelő építész irányította. Eközben elkezdődtek a gyűjtőutak is. Összesen kb. hetven gyűlekezetből mintegy százötven műtárgy érkezett: ötvös- és óntárgyak, textilek, könyvek, kéziratok, néhány szobor, festmény és berendezési tárgy.

Az állandó kiállítást Fabiny Tibor és Péter Márta rendezte Havassy Pál belsőépítészeti terveivel. Címe: *Evangélikusság a magyar kultúrában*. A múzeum és az állandó kiállítás ünnepélyes megnyitójára 1979. július 27-én került sor.

Felújításra és bővítésre készülve a múzeum állandó kiállítását 2011-ben bontottuk le, s adtuk át a teret időszakos kiállítások számára. 2014. február 28-án bezárt a múzeum, hogy elkezdődhessen az építkezés. 2016. november 12-étől látogatható újra az *Insula Lutherana* kulturális központ részeként kibővült alapterületen, a *Luther öröksége* című állandó kiállítással és a pincészinon időszakos kiállítási, valamint többfunkciós rendezvényterrel. ♣ (dr. HB)

GUSTAV KÖNIG ÉS A PROTESTÁNS ROMANTIKA

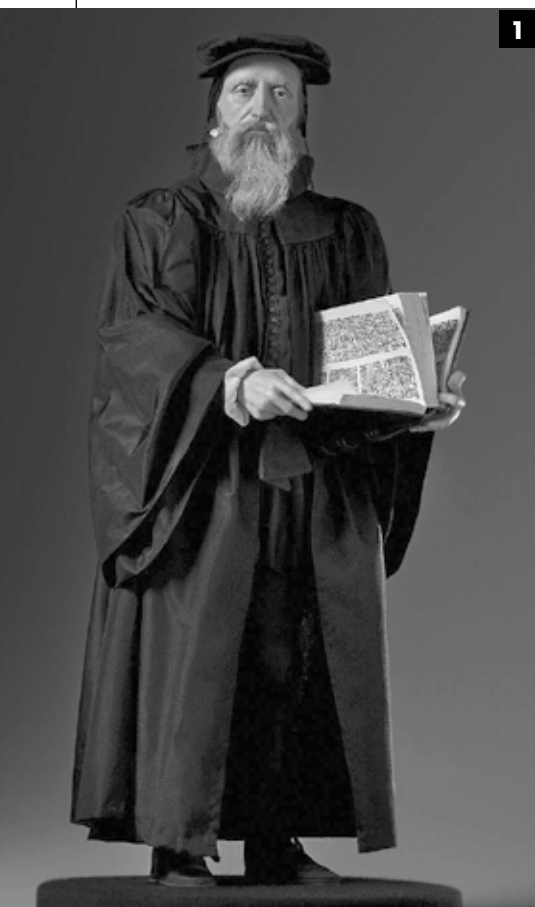
Az Evangélikus Országos Múzeumban (EOM) 2017. szeptember 22-e és október 31-e között látogathatták az érdeklődők a *Gustav König és a protestáns romantika* című, időszakos kiállítást. A tárlatot *Pröhle Gergely*, a Magyarországi Evangélikus Egyház országos felügyelője, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója nyitotta meg, aki megállapította, hogy a Luther Márton életének fontos epizódjait ábrázoló rézmetszeteket szemlélve visszatérhetünk a reformációval és magával a reformátorral kapcsolatos romantikus sztereotípiáink forrásához. *Harmati Béla László*, az EOM vezetője pedig beszámolt arról, hogy az időszakos kiállításon látható eredeti műveket *Thomas Eberling*, erdélyi szász származású, jelenleg Nürnbergben élő műgyűjtő bocsátotta a múzeum rendelkezésére. Az időszakos kiállításon látható metszetek egykori sikerét bizonyítja, hogy *Julius Köstling* teológus és történész az 1874-ben megjelent Luther-biográfiájának illusztrálására használta fel a képsorozatot, amely a század végén túl is jelentős hatást gyakorolt az egyházművészetre. Külön öröm – tette hozzá –, hogy egy eredeti, Szentháromságot ábrázoló *Dürer-fametszetet* is megcsodálhatnak a kiállítás látogatói.

Pröhle Gergely megnyitójában beszélt arról is, hogy a nemrégiben lezajlott *Wittenbergi Magyar Napokon* a város nevezetes helyszíneit, köztük *Lucas Cranach* festő egykori műhelyét bejárva vált

számára nyilvánvalóvá, hogy a reformáció szembesítette a kor embereit a képek erejével. A romantikus művészek újra felfedezték a felvilágosodás során elfeledett, a reformációnak teret adó korszakot, s a nemzeti öntudatra ébredő németek újra kezdték felfedezni maguknak Luthert. A ma embere jobbara csak a parókiák falairól ismert, klasszikus Luther-ábrázolásokat ismeri, amelyeknek vajmi kevés közül van a reformátor valódi életéhez és jelleméhez. Ugyanígy állíthatjuk azt is, hogy az EOM kiállításán látható, remekbe szabott rézmetszetek is részei annak a romantikus történelemhamisításnak, amely maig meghatározza a reformátorral kapcsolatos gondolkodásunkat. Ezek a sztereotípiák valójában elfedik a reformáció lényegét – tette hozzá Pröhle Gergely –, nem ábrázolják híven azt a szigorú határozottságot, ahogyan Luther az öt körülvevő világhoz viszonyult. Mégis, fontosak és rendkívül értékesek ezek a művek, mert teret nyitnak a képzelőerőnek, s a fantázia uralta, megszentelt pillanatokat meg kell köszönnünk. ♣

Kálvin reformációja

A wittenbergi vártemplom kapujára a Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes által 1517. október 31-én kiszögeezett, a katolikus egyházat megreformálandó vitairata – amely később 95 tételként vált közismertté – indította el a reformáció máig ható folyamatát. Hét évvel később, 1524-ben a svájci Zwingli vallotta meg reformgondolatait. Kálvin János pedig, az ugyancsak katolikusból akkor már lutheránussá lett teológus 1536-ban megírta az *Christianae Religionis Institutio*-t, a keresztény vallás rendszerét, amelyet a francia királynak ajánlott, de az, úgy tudjuk, el sem olvasta.

Régebben is voltak már törekvések, a 15. században Husz János fellépése (a husziták mozgalma) vagy a konstanzi zsinat 1414-ben, ahol reformok szükségességét szorgalmazták. A királyságokkal és a fejedelemségekkel összefonódott anyaszentegyház világi hatalommá erősödése, a mohácsi csata és a török hódoltság után megtört népek között elégedetlenkedések támadtak a papi és az uralkodói túlkapások ellen. Egyre elterjedtebbé vált a klérus bírálata a sok tekintetben a Biblia tanításától eltérő dogmák és liturgiák, az isteni kinyilatkozás önkényes magyarázata, a krisztusi szegénységgel szembeni egyházi pompa és az üdvözülést a búcsúcédulák révén áruba bocsátó

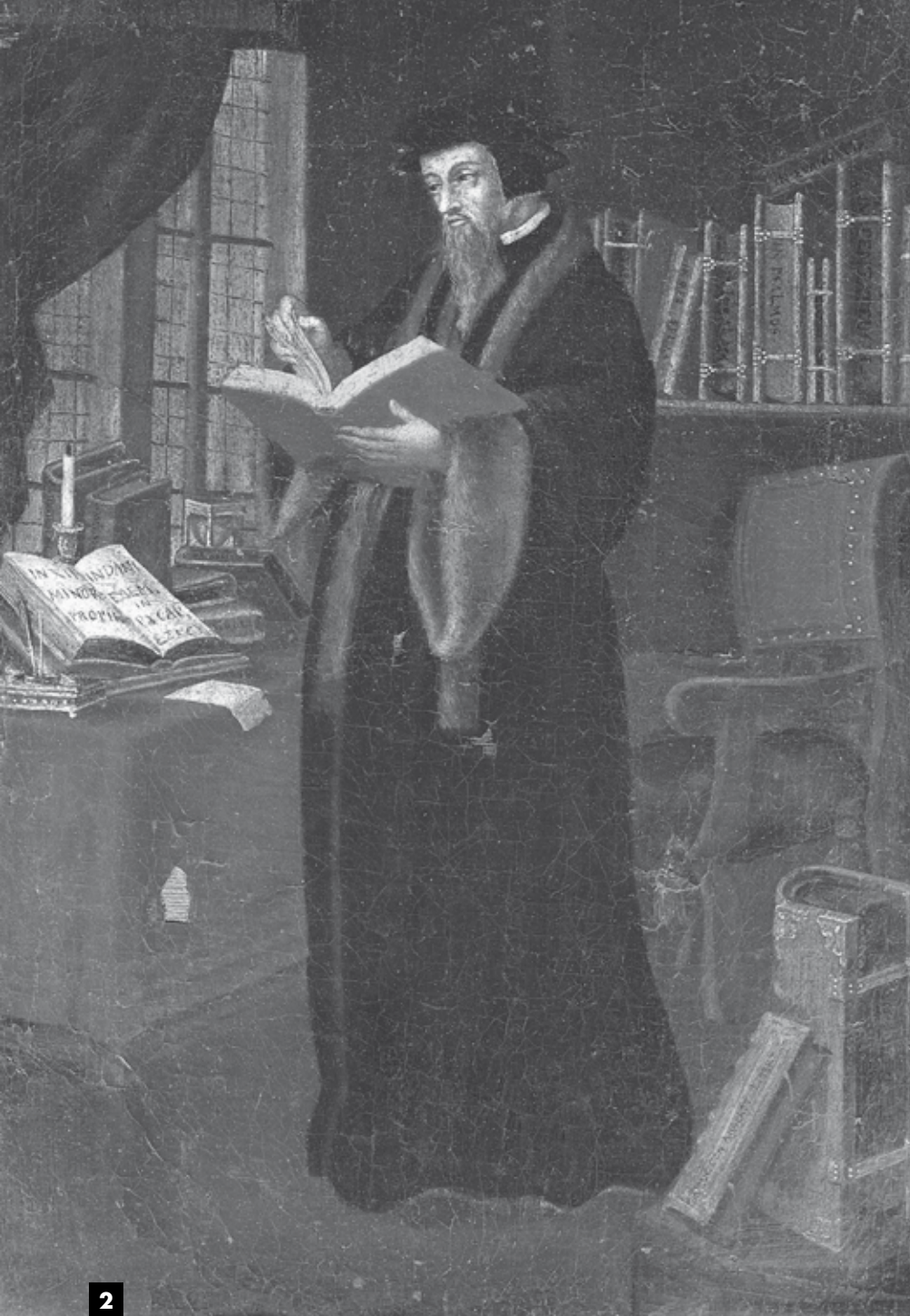
magatartása miatt. De Luther wittenbergi megjelenése, a vártemplom ajtajára kiszögeezett 95 pontja indította el igazán azt a folyamatot, amely rövid évtizedek alatt elterjedt, különösen nálunk. A három részre szakadt országban, Erdélyben és a Felvidéken hódított leginkább, és az akkori lakosság nyolcvan-kilencven százaléka tért át a lutheránus, illetve a református hitre, amely utóbbi a Luther-féle reformációtól lényeges kérdésekben eltérő, Ulrich Zwingli és Kálvin János képviselte *helvét* hitvallás lett.

Kálvin (Jean Cauvin, Caulvin) János a franciaországi Noyon városában született 1509-ben. Apja a helyi egyház káptalanjának szolgálatában állott, mint jószágkományszó, jogot végzett ember volt és példás családapa, négy gyermeke született, de hamar megözvegyült. Kálvin fiatalemberként, 1527-ben Párizsba került, apja vitte el egyik fivéréhez, aki örömmel fogadta, és meghitt családi körülményeket teremtett a teológiára beiratkozott unokaöccsének. Már itt sokat hallott a lutheránusokról, de amikor innen Orleansba ment jogot és görög nyelvet tanulni, alaposabban megismerkedett a reformáció tanaival. 1532-ben doktorált. A noyoni püspöki székhelyen, apja és a papok közelében alaposan megismerte a katolikus egyház minden olyan kifogásolható természetét, amelynek kritikáját a lutheri tanításból elfogadta és tovább gondolta, s csakhamar szószólója is lett ezeknek a tanoknak. 1534-ben visszatért Párizsba, beiratkozott a Fortet kollégiumba tudását tökéletesíteni. Pártfogója, a rektor Nicolas Cop, támogatta és biztatta hivatástudatában a protestáns lelkésznek készülő fiatalembert. Az eretnekségnek ítélt tanok prédikátorai sokszor kerültek veszedelembé, evangéliumi tanításai miatt Kálvinnak is menekülnie kellett. Párizsban komoly üldözést szenvedtek a reformáció hívei, ugyanis letartóztatás és bebörtönzés várt rájuk. I. Ferenc király nővére, Navarrai Margit rokonszenvezett az új tanokkal, s udvarába fogadta az ifjú prédikátort. Néracban Kálvin Margueritte de Navarre és férje, d'Albert király védelmében békességben dolgozhatott, s hasznos ismeretsegekre és hittársakra tett szert. Párizsban tovább forrtak az indulatok, a protestánsok a katolikus templomok falára becsmerlő szavakat festettek, Ferenc király intézkedései folytán egyre nagyobb méreteket öltöttek a megtorlások egészen a máglyahalálba küldésig. Amikor Bazelben győzött a reformáció, Nicolas Cop a reá váró veszedelmek elől ott talált menedéket, s Kálvin is nála lelt otthonra és nyugalomra. Itt fordította a zsoltárokat, Pál apostol leveleit, s dolgozott az *Institutió*n.

Prédikatori híre eljutott Genfben, s lektorak hívták a Szent Péter-bazilikába. Szentírás-magyarázatai és teológiai előadásai révén 1537-ben a város lelkészévé nevezték ki. Hivatását és hivatalát komolyan véve 21 cikkelyes hitvallást szerkesztett, amelyre minden polgárnak fel kellett esküdni, csak így lehetett Genf lakója, ám ha megtagadta az engedelmességet, el kellett hagynia a várost. Kálvin szigorú, egyházi fegyelmet tartott, de ezzel nemigen nyerte meg az egyszerűbb polgárokat, hiszen megtiltotta a szerencsjátékokat (a kártyát), a hangos szórakozásokat és a táncot. Súlyos szabálysértések és bűnök elkövetőinek pedig nem szolgáltathatták ki az úrvacsorát. Szokatlan volt ez a szigor, így azután az engedékenyebb Ulrich Zwingli hívei fellázadoztak ellene, emiatt elhagyta Genfét, Strasbourgba ment, ahol házasságot kötött Idelette de Bure-val. 1539-ben az egyházszakadást megszüntetni akaró tárgyalásokon már mint nagy híru prédikátor és tudós a református irányzatot képviselte. Noha Genfből szinte elűzték, 1541-ben a város újra hívta, mert nélküle nem bírtak ellenállni Jacopo Saldotele bíboros erőszakosságának, amellyel a genfieket a katolikus egyház kebelére akarta visszatéríteni. Ettől kezdve Genfben élt, tanított az Akadémián, prédikált, a világ protestáns vallásainak egyesítésére Zürichben úrvacsoraegyezményt kötött, s az *Christianae Religionis Institutio*, a Keresztény vallás rendszere, valamint a genfi egyházszervezet a világ református egyházainak példájává lett. Ebben az időben bukkant fel Genfben Michel Servet (*Szervét Mihály*), aki képzett természettudós és orvos volt, de járatos a teológiában is, s eretnek tanainak alapja a Szentháromság tagadása volt, amelyről Kálvinnal már sokszor váltottak polemikus levelet. Szervét a Szent Inkvizíció elől bujkált, de azért érkezett Genfben, hogy kihívja hitvitára Kálvint. Amint a városba ért, elfogták és bebörtönözték. Szinte ellenkezés nélkül adta meg magát, mert inkább állt ki a városi bírák elé, mintsem hogy átadják az őt kereső inkvizíciónak. Perében makacsul kitartott hitelveihez, ezért 1553-ban a genfi tanács máglyahalálra ítélte. A hiedelemmel ellentétben Kálvin az ítéletben nem szavazott, nem is szavazhatott, mivel nem volt született genfi. 1558-ban beteg lett, de az 1559-ei, párizsi, nemzeti zsinaton a Francia hitvallás, a *Confessio Gallicana* kihirdetését még megélte. 1564-ben halt meg, jeltelen sírba hantolták el barátai és tisztelői a genfi Királyok utcája temetőben. ♣

CHRISTIA

NAE RELIGIONIS INSTITUTIO, totam ferè pietatis summã, & quicquid est in doctrina salutis cognitione necessarium, complectens: omnibus pietatis studiosis lectu dignissimum opus, ac recens editum.

PRAEFATIO AD CHRISTIANISSIMUM REGEM FRANCIAE, qua hic ei liber pro confessione fidei offertur.

IOANNE CALVINO
Noviodunensi autore.

BASILEAE,
M. D. XXXVI.

3

4

2

1. Kálvin János:
George S. Stuart szobra

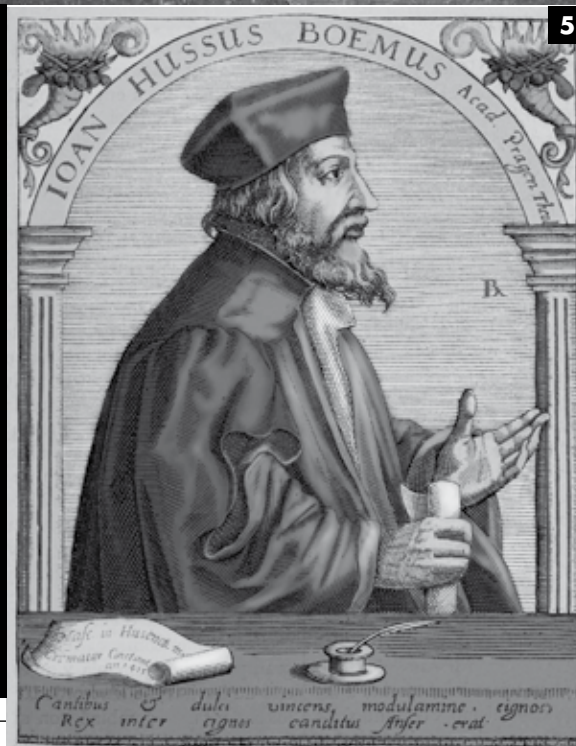
2. Kálvin János,
francia iskola jelzéssel

3. A Christianae religionis
institutio címlapja

4. Szervét Mihály

5. Husz János

6. Ulrich Zwingli

5

6

AZ INSTITUTIO SZERZŐJE

(A PALLAS NAGY LEXIKONA számára írt szócikkből, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár a honlapján is közreadott. A szócikket a korabeli helyesírási mód érintetlenül hagyása mellett közöljük. A szerk.)

János (tkp. Jean Caulvin v. Cauvin), francia reformátor, szül. Noyonban 1509. jul. 10., megh. Genfben 1564. máj. 27. Ősei tengerészek voltak. Atyja, Gérard, Noyonba (Picardiában) települt le, városi jegyző és káptalani ügyvéd volt. Egy vagyonos polgárnak leányát, Le Franc Jankát, vette nőül, e házasságból született fia János. Az ifjú Kálvin 1523 óta Párisban, 1528-30. Bourges és Orleans egyetemén tanult; atyja halála után végezte be Orleansban a jogi tudományokat 1532-33., aztán Párisban bölcsészeti és irodalmi tanulmányoknak élt. Tömör és szabatos irálya mindenkit meglepett. Rokona Olivetan Róbert, aki Strassburgban tanulása alatt Bucer által vonzott át a reformáció zászlaja alá, levelezése által 1532-ben ingatta meg Kálvin régi hitét. Részt vett Párisban honfitársának, De La Forge Istvánnak házában a reformációt pártoló titkos összejövetelein. Barátja Copp Miklós, a párisi egyetem rektora, 1533. nov. 1. tartotta rektori székfoglaló beszédét, ezt neki Kálvin készítette. E beszéd tartalmáért futni kellett Coppnak hazájából, hogy az elfogatást kikerülje; Kálvin is menekült. Megfordult barátjánál, Du Tillet angouleme-i kanonoknál, hol gazdag könyvtárt találván, egyházi tanulmányoknak élt; kis társaság alakult körüle a görög nyelv művelésére. Majd Néracban jelent meg, Margit királyi hercegnő kastélyában, hová az üldözött menekültek vonultak.

Szülőföldre 1534. térhetett vissza, ott a felszentelést be sem várva, lemondott jövedelmező papi állásáról, mit még atyja eszközölt volt ki neki. Több ifjával ő indította a székes templomban 1534. május 26. a családja iránt ellenséges papság ellen a zajos tüntetést, mire azonnal elfogatott és 8 napig elzárattott. Ősre Párisba költözött, tudományszomját oltogatni; új vihar zavarta meg, október 19-én éjjel falragaszok tüzetek szerte ki, a király kastélyára is, a mise ellen. I. Ferenc elrendelte az üldözést az eretnekek ellen, az elfogottak közül 7 egyént megégetetett. Kálvin menekült Du Tillet-vel Baselbe, ott Coppal találkozott, aki Grinüssal ismertette meg. *Lucamus* (Calvinus névből idomított) álnév alatt maradt Baselben, ott fejezte be 1535. aug. 20. az *Institutio Religionis*

Christianae világhírű művét, mely őt a francia reformáció fejévé tette. Ajánló levelét a francia királyhoz intézte, védi abban az evangéliumért üldözött hívő társait s a királyt jobb véleményre óhajtotta megnyerni. Olaszországban tett utazása után utóljára megfordult Noyonban, anyagi ügyeit rendezve, magával hozta Antal és Mária testvéreit s hazájától örökre búcsút vett.

Ez alatt Baselben megjelent az *Institutio*, a kálvini rendszer alaprajza 1536. márc., 6 fejezetben, a végleges kiadás 1559-ben 80 fejezetben. Életében a latin szöveg 14, a francia szöveg 10 kiadást ért. Magyarra fordította *Szenczi Molnár Albert* (Hanau 1624). Baselbe visszatérő, útja Genfben át vezette, hol 1536. jul. Farellel találkozott, aki Genf reformációját sikerrel keresztül vitte, az ő erős kérésére ott maradt segítő társul, vallásánitói, majd lelkészi alkalmazást fogadott el. Itt írta kátéját franciául (1537), majd latinul (1538), mely magyarul 1695. Kolozsvárt jelent meg. A Genfben általuk életbeléptetni kívánt szigorú egyházfegyelem visszatetszett a genfi öslakosoknak, kik függetlenségüket nem akarták a „jövvények” igájába hajtani, s ellenpárttá (libertinek) tömörültek Farel és Kálvin ellen. Az összeütközés a lelkészi kar és városi tanács közt elkerülhetetlenné vált. A tanács, a lelkészek előleges megkérdezése nélkül, elrendelte (1538. márc. 11.) az úrvacsorának a berni egyház szokása szerint, azaz ostyával, kiszolgáltatását. Kálvin nem engedett, a tanács száműzte. Bucer Márton hívására Strassburgban települt meg (1538. szept.), ott a menekültekből alakult gyülekezet lelki tanítójává lett. Itt nősült meg (1540), neje 9 év múlva

meghalt. Az V. Károly császár által egybehívott wormsi (1540) és regensburgi (1541) vallásügyi értekezleteken ő képviselte a református irányt. A katolikus és prot. fél ezen egyeztetési kísérletét a pápa követe meghíusította.

Ez alatt Sadolet bibornok visza akarta hódítani Genfet a római egyháznak. A távolból Kálvin adott neki hatalmas választ (1539. szept. 1.). A reformáció ügyének fenyegetett állapota miatt oly fordulat állt be, hogy a libertinek kisebbségben maradván, a tanács visszahívta (1540. szept.) Kálvint, aki hosszas fontolgatás után tért vissza Genfbe (1541. szept. 13.). Azonnal benyújtotta az általa készített egyházi rendszabályzatot, a tanács azt jóváhagyta (1542. jan. 2.). Ebben állapított meg Genf egyházi alkotmánya: nevezetesen felállított a konzisztorium, felerészben egyházi, felerészben világi tagokból; ez gyakorolta az egyházi fegyelmet, igazgatást. A tanács magának tartotta fenn a testi vagy pénzbeli büntetések alkalmazhatási jogát, a döntések végrehajtását. A kinyomatandó könyvek bírálata a polgári hatóság jogkörébe tartozott. A hitvallás dolgában a főhatóság az egyháztanács (konzisztorium) volt. Azon időben a genfi polgári bíróság sok oly bünt és vétséget büntetett halállal, ami később és most halálos büntetés alá nem esik, ezt tudni kell a Kálvin korabeli nagyszámu elítéltetések elbírálásánál. E szempont az irányadó Servet Mihály szomorú történetében. Rilliet Albert genfi tanár fedezte fel a híres per egykoru hivatalos okmányait a városi levéltárban s részrehajlatlan megvilágítással adta ki 1844.; maga az eredeti okmány feltalálható Kálvin összes műveinek

Szent Bertalan-éji mézszárlás, François Dubois képe

Kálvin János,
rézkarc

Husz János
a máglyán,
Spiezer
Krónika, 1485

braunschweigi kiadásában a VII. és VIII. kötetben.

Kálvin végső tusája titkos és nyilvános elleneivel 1555. ért véget, midőn a libertinek főnökétől, Berthelertől, hősileg megtagadta az úrvacsorát a nagy tanács döntése ellen. E tisztán lelki és fegyelmi ügyben a többi helvét hatóságok – hová felebbetett a kérdés – Kálvin mellett nyilatkoztak; hozzájárulván Berthelier és szövetséges társai összeesküvésének felfedezése, a Genfben letelepült idegenek lemészárlása s futással menekülése: ekkor a nagy tanács visszaállította a békét és összhangot az egyház és polgárság közt, s ennek öröme nagy vendégséget rendezett. A libertinizmus elnémult s Kálvin megszabadult az «égő üszköktől» s nyugodt napokat élvezhetett. Diadalmaskodott a kálvini elv is, hogy sem az egyház a világi ügyek felett, sem az állam a tisztán lelki (vallási) ügyek felett halalommal nem bír, lévén mindenik egymástól különálló

hatalom, noha szoros viszonyban áll egymással (Institutio IV. 20.).

Kálvin reformálta az énekügyet, első emlékiratában a tanácshoz (1538) a templomi használatra a zsoltárok behozatalát ajánlta. Marat Kelemen francia költő zsoltárfordítását megragadta, Strassburgban 1539., 18 zsoltárének kész levén, kinyomatta az első ref. énekkönyvet s Genfben is küldött 100 példányt. Midőn a száműzött Marot maga is Genfben érkezett (1542), Kálvin kérésére új fordításokkal bővítette az eddigieket, a 2-ik kiadás már 60 zsoltárból állt (1543). Marot; halála után (1544) Béza Tódorral végeztette be a zsoltárkönyv teljes fordítását, az egész zsoltárkönyv 1561. Genfben megjelent. Azon században az 100 kiadást ért. Lefordított 18 nyelvre, magyarra Szenczi Molnár Albert által 1607. K. személyes gyűjtéssel is fáradozván, állította fel a tanácscsal a genfi akadémiát 3

fakultással 1559. jan. 5., vezértanárul híván oda meg hű tanítványát és barátját, Béza Tódort. Ide gyűltek Európa messze tájairól a hallgatók s itt képződtek több nemzet számára a reformátorok. Ez akadémia ma mint egyetem virágzik. Ő állította fel (1542) a «lelkészek testületét» (La vénérable compagnie des pasteurs) mint hatóságot, a tanbeli összhang és tisztaság fentartása végett a lelkészek közt. Oly irodalmi tevékenység központja lett alatta Genf, hogy az ő korában 30 könyvsajtó működött, és Michelet szerint «nagy eszme fővárosává» lett.

Kálvin hatása kifelé, Európára még nagyobb volt. Franciaországba az első 9 év alatt 150 lelkészt küldött, a hugenotta egyház 2000 gyülekezettel 1559. az első zsinaton a kálvini hit- és egyházigazgatási elveket fogadta el. Anglia, Skócia, Hollandia, É.-Amerika, Cseh-, Morva-, Lengyel- és Magyarország ref. egyházai a kálvini elvek szerint alakultak. Kálvin életmódja a

legegyszerűbb volt, munkássága óriási; lelkési szolgálatáról biznyságot tesz máig fenmaradt 2045 egyházi beszéde, két kötetet tevő levelezése kora legnevezetesebb előkelőivel, hölgyeivel, testületekkel, és irodalmi munkájának sorozata. Művei egybegyűjtve 12 kötetben először Genfben (1617), aztán (9 ívrétű kötetben) Amsterdamban (1671) jelentek meg.

Kálvin halála 3 százados évfordulatakor indította meg 3 strassburgi hittudós, Reuss, Baum és Cunitz, K. összes műveinek (Opera omnia) legteljesebb kiadását; az első kötet 1863-ban, az 50-ik 4-rét kötet 1894-ben jelent meg. Megjelent, egy külön társaság alakulásával, angol fordításban is 53 kötetben 8-adrétben. Halála 3 százados évfordulatán emlékére Genfben építették közadakozásból (358,000 frank) a «reformáció csarnokát» felolvasások és könyvtár számára; felavattatt 1867 szept. 26. ♦♦

AZ ELSŐ MAGYAR REGÉNY KÁLVINRÓL

Tóth-Máthé Miklós író, protestáns prédikátorok leszármazottja, a reformáció 500. évfordulójára megírta Kálvin Jánosról az első magyar regényt, aminthogy írt már Méliusz Juhász Péterről, Károli Gáspárról, Szenczi Molnár Albeiről és Ráday Pálról is. A könyvben Kálvin az élettörténetét írja hittársa, Theodore de Béze, a genfi Akadémia rektorának biztatására. Sorról sorra idézi fel útját a franciaországi Noyon városától, ahol 1509-ben születet, gyermekkorát, majd a párizsi teológiai éveket, az orleansi egyetemen a jog és a görög nyelv tanulmányozását, a jogi diploma megszerzését, az 1533-ban a reformáció hívei előtt megtartott beszédét, amely miatt menekülésre kényszerülve Navarrai Margit udvarában talált menedéket, a Christianae Religionis Institutio megírását és kiadását, a letelepedést Genf városában, küzdelmeit 1564-ig, az utolsó órákig. Kálvin életének egyik drámai szakasza volt a spanyol orvos és teológus, a Szentháromságot tagadó, eretnek, francia nevén Michel Servet genfi pere és elítélése. Ezt közöljük a regényből. (Szakonyi Károly)

TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS

Számadással Istennek tartozom

(Részlet a Kálvin Jánosról szóló regényből)

Nem tehettem mást, Uram, mint szóltam Perrinnek, és általa a kistanácsnak Servet állítólagos genfi tartózkodásáról. Kértem, hogy addig ne tegyenek semmit, amíg nyilvánosan nem mutatkozik. Akár úgy is, hogy megjelenik a Szent Péter-templomban egyik prédikációt meghallgatni. Mivel meggyőződésem – hiszen levelek által ismertem őt –, hogy velem szeretne találkozni, és ezért még a rá váró veszélyt is képes semmibe venni.

Perrinnek megígérték, ha kelletlenül is, hogy figyelni fognak, és amennyiben Servet feltűnik a városban, letartóztatják. Nyilván ebben az is benne volt, hátha csak „vakláрма” az egész, és akkor megint gúnyolódhatnak rajtam. No, ez a Calvin ismét fantomokkal áldott, és közülük az egyiket Servetnek nézte.

Ezért ugyancsak meglephette őket, amikor kiderült, hogy az a „fantom” nagyon is valóságos. A következő vasárnap Michel Servet valóban bejött a Szent Péter-templomba, beült egy hátsó padba, és meghallgatta a prédikációt.

Ahogy az istentisztelet véget ért, és Servet kilépett a templomból, már várta őt de Trie, a kistanács két tagja és három poroszló. Nem próbált ellenállni, mosolyogva előre nyújtotta a kezét, és hagyta, hogy rátegyék a bilincset. Utána átkísérték a templomhoz közeli régi fogházba. Azonban a genfi alaptörvények szerint, ha valaki ellen vádat emelnek, akkor szükséges ahhoz egy vádló is, akit éppen úgy letartóztatnak. Amennyiben a vád nem igazolódik be, rajta foganatosítják azt a büntetést, amelyet a megvádoltra róttak volna ki. Másnap Perrin behívott ebben az ügyben a hivatalába.

– A kistanács úgy döntött – közölte velem –, a törvényszéki bíró és az ügyész egyetértésével, hogy a titkárod, Nicolas de la Fontaine legyen a fővádló. Ő kerüljön be Servet mellé a fogházba,

mert neked éppen elég tennivalód lesz a per folyamán. Mivel Servet súlyos bűne eretnokség, mely leginkább az egyházakat érinti, többet is, nem csak a reformáltat, még akkor is, ha az ítéletet a világi bíróság hozza. Ez a testület azonban a mi városunkban sem nélkülözheti a konzisztórium együttműködését. Különösen nehézé teszi ennek a pernek a kimenetelét az a tény is, hogy Vienneben már máglyára ítélték ugyanezért Servetet.

– Tehát már erről is tudtok?

– Természetesen igen, de ez az itteni bíróságot nem befolyásolhatja. Arra kérünk hát, Jean, hogy foglalj pontokba Servet eretnek nézeteit. Ő pedig lehetőséget kap azok megcáfolására. Később majd úgyis Yves Jouvet veszi át a törvényes vádló szerepét, de te akkor is megmaradsz teológiai szakértőnek.

– Rendben van – egyeztem bele –, de javasolnék valamit, amit már a konzisztóriumban is megtárgyaltunk.

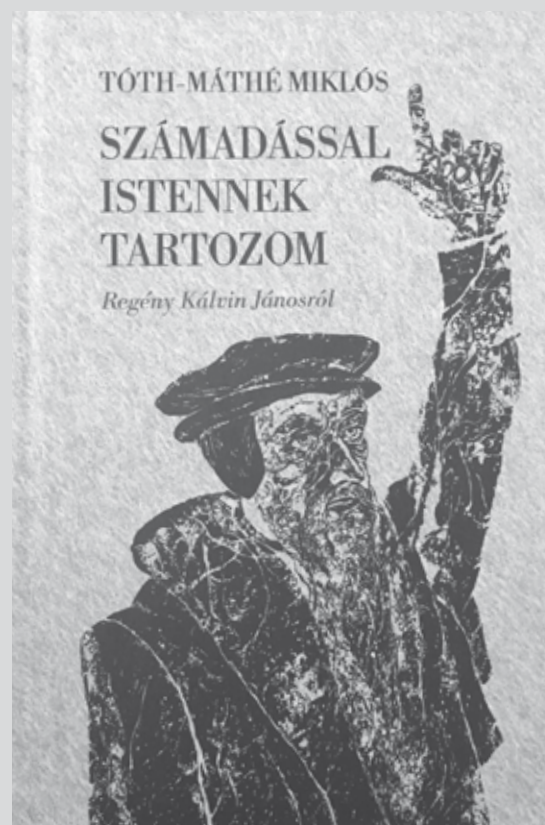
– Mi lenne az?

– Szívesebben vennénk, ha ez a per nem a bíróság egyik termében zajlana le, hanem a Magdolna-templomban, a gyülekezet előtt. Talán tanulságos lehetne a hívek számára is.

– A templomi helyszínt felajánlottuk Servetnek – mondta Perrin –, de elzárkózott tőle. Nem lesz bolond, jelentette ki, hogy az általad elbűvölt reformáltak előtt próbálja az igazát védeni. Maradjunk meg hát, Jean, a törvényszéki körülmények mellett!

– Megmaradtunk, és így a genfi bíróság nagytermében kezdődött el a per, zsúfolásig megtöltve hallgatósággal. Összetételében meglehetősen vegyesen voltak ott reformáltak, pápisták, libertinusok, anabaptisták, de olyanok is, akik sehová sem tartoztak, csak a kíváncsiság hozta oda őket.

Alig sikerült prédikátortársaimmal átfurakodnunk a tömegben, hogy elérjük a számunkra

fenntartott székeket. Éppen csak leültünk, amikor a bírói pulpitushoz közeli ajtón két foglár már kísérté is be Servetet a titkárom társaságában. „Szegény Nicolas – jutott eszembe –, alig egy esztendeje áll a szolgálatomban, és máris bezárják ezért.”

Amikor leültek a vádlottak padjára, arra gondoltam, hogy testi valójában most látom először Servetet. Eddig erre nem adódott alkalom. Termetre olyan lehetett, mint én. Eredetileg barna, inkább már őszes haj keretezte fejét, lecsüngő bajuszt, hegyes kis szakállt viselt. Ültében is kihúzta magát, fejét felszelve, mintha így akarná kissé magasabb-

nak mutatni az alakját. Neki is ilyesféle gondolatai lehettek velem kapcsolatban, mert erősen nézett. Biccentettem felé, és ő is ezt tette irányomba.

Bejött Roger Rigot bíró, Yves Jouvet főügyész, és más tagjai a törvénykező testületnek. Megérkezett Ami Perrin is, de tőlük távolabb ült le. Mintha jelezni akarta volna, hogy ő itt elfogulatlan megfigyelőként lesz jelen. A bíró megnyitotta a tárgyalást Michel Servet ügyében. Alig fejezte be néhány mondatos bevezetőjét, a vádlott máris szólásra jelentkezett.

– Tessék – intett neki Roger Rigot –, de csak ha valami fontosat akar közölni velünk.

– Számomra fontosat – állt fel Servet –, mert megalázónak tartom, hogy fővádlóként nem Jean Calvint csukták be velem együtt, csak a titkárárt. Intelligens fiatalember, kellemes modorú, de vele csupán a börtönkosztról tudok beszélgetni. Ebből arra következtetek, hogy Calvin úr meghátrált egy négyszemközti hitvitától, amelyet a börtönben nyugodtan lefolytathattunk volna.

– Érdekes felvetés – mondta Roger Rigot –, és mit gondol Servet úr, ebben a szűk körű vitában, ki lett volna a bíró?

– Isten – vágta rá Servet –, de megnyugodhat uram, ebben a perben is ő bíraskodik majd ügyemben.

– Akkor nincs semmi baj – mondta a bíró –, mert nyilván Calvin úr is benne bízik, amikor kész itt vitába szállni önrel. A tömlöcbeli állapotok pedig maradnak. Egyébként mi is feltételezhetnénk, hogy ön meg a nyilvánosságtól tart Calvin úrral véleményét cserélni.

– Hogy képzeled?! – emelte meg a hangját Servet. – Vele én bárhol, bármikor! Nekem ő még egy sodródó falevélnél is könnyebb ellenfél.

Elkezdődött hát, Istenem, Michel Servet pere Genfben, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal két és fél hónapig tartott. Beszámolómban csak azokat az eseményeket emelem ki, amelyek lényegesnek tekintetem. Már csak azért is, mivel erről a perről nem sokkal lezárása után sokan, sokféleképpen beszéltek, írtak, és nem kell ahhoz jósnak lennem, hogy teszik ezt még a távoli jövőben is. Azonban ez a vallomásom kizárólag neked szól, Uram, ezért még a magam hibáit sem elhallgatva nem kerülhetem meg az igazságot.

Eleinte nyugodtan, csaknem udvariasan válaszolgtattam Servet a kérdéseimre, amelyeket harmincnégy pontban rendszereztem. A levele-

zésünkben ezeket már mind megvitattuk. Belőlük választottam ki olyanokat, amiket a törvénykezők és a nyilvánosság számára fontosnak gondoltam.

Servet meglepett azzal is, hogy nem tagadta könyveit, főleg a legutóbbi *Christianismi restitutio* szerzőségét. Erről a művéről még azt is elismerte, hogy az én Institutióm ellenpárjának szánta. Elfogadta azt is, ha néhányszor bibliai szövegek téves értelmezésére hívtam fel a figyelmét. Mint mondta, számára sincs szentebb forrás a Bibliánál, és ha néhol tévedett, azt belátja.

– Calvin úr – szólt közbe egy idő után Roger Rigot –, úgy érzem magam, mintha ókeresztény bibliamagyarázatot hallgatnék. Azért odáig ne menjünk már vissza, hanem térjen a tárgyra, mivel ez egy tárgyalás. Mégpedig egy olyan vádlott ügyében, akit már egyszer főbenjáró eretnokség vétségében Vienne-ben halálra ítélték. Egyébként már irtunk az ottani törvényszékeknek, és elkértük tőlük a vádiratot.

– Értem, tisztelt bíró úr – jelentettem ki –, de most Genfben vizsgáljuk Michel Servet tevékenységét. Mit kíván akkor tőlem?

– Azt, amivel, mint fővádló, ön is tisztában van – mondta Roger Rigot –, hogy miben nyilvánul meg leginkább Servet úr és könyveiben leírt nézeteinek eretnoksége?

– Több ilyen is van – néztem Servetre –, és sort kerítettem volna ezekre is. A legsúlyosabb kétség-telenül a Szentháromság következetes tagadása. Ami azért is érthetetlen, mert a hármasság fogalmát már Krisztus után 325-ben elfogadták a nikaiai zsinaton. Azóta ez vitathatatlan alappillére a nyugati kereszténységnek.

– De a Bibliából ez nem bizonyítható! – ugrott fel Servet. – Azt miért nem teszed hozzá?

– Azért, mert nem igaz – válaszoltam higgadtan. – Emlékezz, hány levelemben igyekeztem meggyőzni erről! Téged azonban egyszerűen nem lehetett. Ki vagy te, hogy kétségbe vonod a nikaiai zsinat döntését?

– Azok is csak emberek voltak – legyintett Servet –, nekem ne hivatkozz rájuk! Hány örökbecsű tanorok már el azóta a hirdetőivel együtt. Mi a bűnöm? Talán az, hogy merem a számomra elfogadhatatlan három Isten fogalmát kétségbe vonni? Neked éppen az a bajod, Jean Calvin, hogy az innen-onnan beszajkózott dogmák, miként a páncél tapadnak rád, és elfedik a gondolataidat is.

– És rád meg mi tapadt, Michel Servet? Egyetlen felekezetben sem tudtál magadnak helyet találni. Abban tetszelegsz talán, hogy válszalapító vagy? Vigyázz, mert ezzel már sokan próbálkoztak előtted is!

– Ez rágalom, Jean Calvin! De megszoktam már tőled. A leveleiddel is igyekeztél valótlannak állítani minden meglátásomat, melyek nem egyeztek a felfogásoddal. Most is erre törekedsz. Figyelmen kívül hagyod, hogy nem az orvossal, hanem a teológussal állsz szemben. Hidd el, hogy legalább úgy ismerem a Bibliát, mint te!

– Ha úgy ismeréd, Servet hittudós úr, akkor nem ülnél ott a vádlottak padján. Bizony, inkább egy orvossal állok szemben, mely foglalkozás

Kálvin Servetnél a börtönben, részlet, Theodor Pixis képből

sokak szerint jól művelted. Kár, hogy éppen magadat nem tudtad kigyógyítani az istenkáromlásig merészkedő tévképzeteidből.

– Bíró úr – fordult Roger Rigot felé Servet –, kérem jegyzőkönyvbe venni Jean Calvin szavait. Azzal, hogy orvosi mivoltomra hivatkozott, kétségbe vonta hozzám méltó vitapartnerségemet a hit dolgaiban. Holott ő sem más, mint egy elvetélt jogász, aki az én teológiai tudásomat meg sem közelíti. Tudod, mi vagy te, Jean Calvin? Egy nagy senki, aki igyekszel valakinek erőltetni magad, most meg különösen, hogy módodban áll felettem ítélni.

Moraj futott végig a termen. Berthelier, Nitzen és libertinus társaik nevettek, a híveim közül valaki ezt kiáltotta: – Pimaszság! Ha a mi Calvinunk egy nagy senki, akkor te nem is látszol.

– Elég legyen! – rázta meg az asztalán lévő csengőt Roger Rigot. – A tárgyalást mára berekesztem. Akkor folytatjuk, ha megkaptuk Vienneből is a kért iratokat. Távozzanak!

*

A tárgyalás több mint két hét múltán folytatódott, de Servet azért addig is hallgott magáról. Beadvánnyal fordult a tanácshoz a szörnyű börtönállapotok miatt, ahol a koszt ehetetlen, a férgék ellepik a testét, és a ruhája már szétszakadóban. Ingben, nadrágban kénytelen bent tartózkodni, és kéri, hogy legalább egy váltás fehérneműt meg egy öltönyt küldjenek neki. A tanács teljesítette a kívánságát. Nem sokkal ezután Nicolas titkáromat kiengedték, elegendőnek találván törvényszerinti benn létét.

– Nem bírtam volna tovább, mester – panaszkolta Nicolas –, hiszen állandóan csak önt szidta. A beadványát is, amelyet felolvasott nekem, azzal fejezte be, hogy Calvin nyilván azt szeretné, ha elevenen rohadna el a tömlöcben.

– Érthető az elkeseredése, Nicolas, de annyira azért mégsem, hogy ez a helyzet, amelybe került, okulásául szolgáljon.

– Ez valóban így van – helyeselt a titkárom –, mert még engem is meg akart győzni az igazáról. Idézeteket citált a műveiből, és azt hangoztatta, hogy a mesternek kellene a vádlottak padján ülnie, és nem neki.

Ezt különben elmondta az újra beindult tárgyaláson is, ahol már az új ruhájában jelent meg. Azzal állt elő, hogy mindazokat a vétkeket, amelyeket neki tulajdonítanak szóban vagy írásban, Jean Calvin sugalmazására követte el.

– Ne csodálkozzanak ezen, uraim – indokolta állítását –, mert ő hasonló a bibliabeli Simon

Kálvin a genfi tanács ülésén, részlet, Theodor Pixis

mágushoz, és delejes erővel bír! Távolról is képes megbüvílni, akár levelek által is. Már egészen fiatalon kiszemelt magának, és azóta is a veszemre tör. És most érkezett el az ő ideje, hogy a Sátán segítségével elérje célját. Higgyék el, nem a képzeletem szüleménye mindez. Mint orvos is találkoztam már olyan emberekkel, akik hipnotizálásra képesek. Ártatlanul vagyok itt, Calvin helyét foglalom el, mert neki kellene a vádlottak padján ülnie a legsúlyosabb büntetésre várva. A vagyont pedig nekem ítélni a meghurcoltatásomért.

Elégedettség tükröződött az arcán, amikor leült. Mint aki jól megmondta a magát. Magabiztossága csak fokozódott, amikor a libertinusok felől kiáltás hallatszott: „Úgy van! Pereljék csak be Calvin mágust is! Mit tud felhozni a menségére?”

Felálltam, velem együtt a tisztársaim is. Elindultunk kifelé.

– Várjanak, uraim! – szólt utánunk Rigot bíró. – Önnek, Jean Calvin, különben is mondanivalóm lenne.

Visszamentünk hát, és ismét elfoglaltuk helyünket.

– Előbb azonban – folytatta a bíró –, válaszolnom kell Servet úr felszólására, amelyhez hasonlóra nem emlékszem bírói gyakorlatomból. A vádlottak védekezni szoktak a tárgyaláson, nem misztikus történetekkel szórakoztatni a jelenlévőket. Tekintsünk is el ettől, és térjünk vissza a valóságba! Ugyanis megkaptam a vienne-i törvényszéktől a vádiratot, és egyben kérésüket Servet úr kiadatására.

– Azt ne, csak azt ne! – kiáltotta kétségbeesetten Servet. – Nagyon kérem, hogy ne szolgáltassanak ki az inkvizíciónak!

– Miért ne? – kérdezte Roger Rigot. – Éppen az előbb fejtegette, hogy minden vétké, eretnksége Calvin úr lelkén szárad. Nem bízunk benne, hogy ezzel beérnek ott is?

– Nem bízom, bíró úr, nem bízom! Ítékezzenek most már felettem Genfben!

– Ezt mi is így gondoltuk – mondta Rigot –, és nyugodjon meg, már el is ment Vienne-be a válaszuk, amelyben megtagadtuk a kiadatását! Hozzá tettük azonban azt is, hogy a reformált Genfben sem tűrjük el az istentagadást, az eretnkséget. Ezért az ön ügyében is ennek megfelelő ítéletet fogunk hozni.

– Nem bánom! Hozzanak csak! – kiabálta Servet. – De azoknak a szörnyetegeknek, akik már egyszer távollétemben megégették, ne lökjenek oda prédaul!

– Azonkívül jó, ha tudja – nézte Servetet a bíró –, mielőtt a végső ítéletre kerül sor az ön esetében, ki kell kérnünk a reformált városok véleményét is. Mert azáltal, hogy tanait könyvekben is kinyomtatta, már túlnőtt Vienne-en vagy Genfen. Az egyetemes egyházat veszélyezteti. Tisztában van ezzel, Servet úr?

– Kezdetől tisztában vagyok – felelte Servet –, ha nem így lenne, magam hánytam volna szemétre a könyveimet.

– Jean Calvin – szólított meg ezután a bíró

–, mivel ön túlságosan érintett a perben, tovább nem lehet fővádló. De mint teológus szakértőre, ezután is számítunk önre. A vádat ettől kezdve hivatalosan is Yves Jovet képviseli. Remélem, ezzel a vádlott is egyetért, mivel a főügyész úr személyében nincs semmi mágikus, csupán mániákusan a törvényt képviseli.

*

Attól kezdve a tárgyalásokon én és prédikátortársaim már csak megfigyelőként vettünk részt. Talán, ha kétszer-háromszor szóltam hozzá teológus szakértőként, de nem jelentős kérdésekben. Servet legeretnekebb tanait már a vienne-i iratok is tartalmazták, ottani elítélése is ezekre épült. A Szentháromság tagadására, a gyermekkeresztség elvetésére és Krisztus örökkévalóságának megkérdőjelezésére.

A főügyész is ezekről faggatta, és Servet azzal utasította vissza, hogy ilyesmiről beszélni hitvitáknak lenne a feladata. Nem világi bíróságnak, mert itt csak profanizálják ezeket a kérdéseket.

– Téved, Servet úr – jelentette ki Yves Jovet –, mert az ön eretnek nézetei már kimentek a világba a könyvei által. Kötelességünk eldönteni, hogy milyen kárt okoztak ezek az emberek lelkében. Nekünk feladatunk éppen ennek a megítélése.

– Akkor ítéljék meg – mondta Servet –, de ne úgy, mint Vienne-ben!

– Csak úgy, mint Genfben – nézett rá a főügyész –, de azért jó, ha tudja, az Istent káromló eszmékkel mi sem vagyunk elnézőbbek.

A tárgyalások folytatódtak, de valójában nem vezettek sehová. Servet önmaga ügyvédjeként védekezett, és mint a börtönben a titkáromnak, a műveiből citálgatott. Míg azután a főügyész leállította.

– Minden másról van véleménye – szólt rá ingerülten –, csak éppen a legfőbb vádpontokat kerüli ki következetesen. Ragaszkodik-e a Szentháromságot tagadó elképzeléséhez, vagy nem?

– Az Isten a legfőbb lény, főügyész úr, aki megismerhetetlen. Az ember szinte semmit sem tudhat róla, csak amit kinyilatkoztat létéről. Ezt kétféleképpen nyilvánítja ki: Isten-igeként és Isten-lélekként. Ezek nem tekinthetők személyeknek, mert ezt a fogalmat nem használja a Szentírás...

– Nem válaszolt a kérdésemre – vágott közbe a főügyész –, amit megtehet egyetlen szóval. Igen, vagy nem?

– Ezt nem lehet egyetlen szóval elintézni – kezdte ismét Servet –, nekem is hosszú évekbe telt, amíg a könyveimben próbáltam kifejezni...

– Ezek szerint – szólt bele ismét Yves Jovet – marad annál, amit kifejtett. Kár is erre az időt vesztegetni. Térjünk rá a következő vádpontokra!

Ez így ment tovább. Servet egyetlen eretneknek vélt tanítását sem vontta vissza, még a kevésbé jelentősebbek közül sem, a legeretnekebből, a Szentháromság tagadásáról nem is szólva. Számomra olyan volt ez az egész, mintha Servet nem is a vádlottak padján, hanem a katedrán ült volna. Előadást tartva igaznak vélt hitelveiről,

amelyekhez mindenkivel dacolva makacs következetességgel ragaszkodott.

Azután megérkeztek a reformált városok véleményét tartalmazó levelek is a genfi törvényszék-re. Bázalból, Bernből, Zürichből, Schaffhausenből és máshonnan, amelyek mindegyike elítélte Servet eretnkségét és a legsúlyosabb büntetést kérték rá. Azt, hogy milyen, nem közölték, a genfi törvényszékre bízták. Rigot bíró lemásoltatta a leveleket, elküldte a konzisztóriumnak, és más meghatározó testületeknek Genfben. Úgy gondolta, hogy mielőtt Servet ítéletére sor kerül, legyen ismert más városok véleménye is.

Máig megóvtam ezeket a leveleket, Istenem, és bizonyára jól tettem a további események miatt is. Csak két levélből idézek, mivel a többiek is hasonlatosak ezekhez. A berniek ezt írták: „Kérjük a Mindenhatót, hogy titeket az okosság, a rendíthetetlen hit és erő lelkével ruházzon fel, hogy egyházatokat és a többi egyházat is ezen dögvészről megmentsetek.” A bázeli prédikátorok örömeiket nyilvánították ki, hogy Servet a genfi hatóság kezébe került: „Legyen is bennetek anynyi indulat Istentől kapott hatalmatoknál fogva, akként büntetni meg Servetet, hogy többé már Krisztus egyházát ne háborgassa!”

Természetesen konzisztóriumunk is beadta levélbeli véleményét a törvényszéknek, amely-

Szervét a máglyán, korabeli metszet

ben Servetre a legsúlyosabb büntetést kértük. Tekintettel arra, hogy istentagadó, eretneknézeteiből semmit sem vont vissza, sőt, azokat kérkedve inkább igaznak vélte.

Az ítéletet 1553. október 26-án délelőtt hirdette ki Roger Rigot bíró Servet jelenlétében, zárt ajtók mögött. A teremben a bíróságon kívül csak tanácsnokok voltak a kis- és nagytanácsból, köztük libertinusok is, Berthelier-vel az élen. Perrin polgármester betegségére hivatkozva távol maradt. Mi azonban, Genf reformált prédikátorai teljes létszámában jelen voltunk. Kiegészülve Farellel is, aki eljött Neuchâtelből erre az alkalomra. A városi bíróság épülete előtt meg szinte ellepték a teret az ítéletre várakozó genfi polgárok. Pontban tizenegy órakor állt fel Roger Rigot bíró felolvasnia Servet perében meghozott ítéletet.

– Mi, Genf városának törvényszéke az előttünk lefolytatott Michel Servet perében a vádlott által elmondottak alapján és az elibénk terjesztett vádiratokból a következőkről bizonyosodtunk meg. Először is arról, hogy nevezett személy minden figyelmeztetés és intés ellenére hamis és eretnek tanokat hirdetett. Nem csupán szóban, de könyveiben is a keresztény vallás legszentebb hitelvei ellen lázított. Ily módon Isten egyházában, a jámbor hívekben kétségeket ébresztve arra törekedett, hogy lelkükben is megrázkódtatást

szenvedjenek. Borzalmas és ragályos nézeteknek vált örökös szószólójává, és önhittségében nem szégyenlette önmagát felemelni az Isteni felség és Szentháromság bizonyossága ellen.

Mindezen és más igaz okok alapján, hogy Isten egyházát ezen szörnyű eretnekség terjesztőjétől megszabadítsuk, a következő határozatot hoztuk: Michel Servetet a Szentháromság Isten nevében arra ítéljük, hogy vitessék Champel mezejére és ott egy karóhoz kötözve könyvével együtt elevenen megégettesen. Így legyen vége életének, hogy például szolgáltatassék mindazoknak, akik ilyen bűnöket akarnának elkövetni. Híven régi szokásunkhoz, döntésünket véglegesítve, pálcát török ezen megátalkodott eretnek, Michel Servet felett.

Az asztalról vékony pálcát emelt fel, körbe-mutatta, és lassan kettétörte.

– Irgalom! Kegyelem! – üvöltötte Servet, és indult volna a bíróhoz, de a mellette ülő két foglár megakadályozta. – Ezt nem lehet! Ez Isten ellen való véték! Megölettek pusztán azért, mert én másként imádom az Örökkévalót?

– Vigyék! – szolt Rigot bíró, mire a foglárak megragadták a foglyot, és vonszolták kifelé. Servet az ajtófélfába kapaszkodva még megállt, hátranézett Berthelier-k felé, majd ezt ordította: – Nem ezt ígértétek! Nem ezt! Verjen meg az Isten benneteket!

A foglárak kilökdösték, a teremben csend lett, olyan, mintha nem lenne bent senki.

*

Még ott helyben megírtunk egy beadványt a törvényszéknek, jeleztük benne, hogy nem a halálos ítélet ellen van kifogásunk, csak annak végrehajtásával. Kértük, hogy a máglyát bárd által való fejvesztésre változtassák át. Minden prédikátor társam aláírta velem együtt, és Farel is. Sajnos, hiába. Rigot bíró közölte velünk, hogy erre már nincs lehetőség. Az külön eljárást igényelne. Ezért az ítéletet másnap, az elhatározott módon hajtják végre.

Kijöttünk az épületből, az emberek nagy része már elment a térről, de egy kisebb csoport még ott várakozott. Berthelier, Proust, Rolland, Nitzen és más libertinusok.

– Elégedettek vagytok? Különösen te, Calvin! – kiáltott oda nekünk Berthelier.

Tovább akartunk menni, de Farel megállt és válaszolt.

– Akkor lennének elégedettek, ha Servettel együtt titeket is megégetnének!

– Hagyd, Farel bátyám, nem méltó hozzád! – szoltam rá.

– Na, arra várhattok! – kiáltotta Nitzen. – Előbb gyűjtják meg a tüzet Jean Calvin alatt! Hamarosan beérheti még az áldozatát!

– Miről sziszegsz, te mérges kígyó? – dörgött ismét Farel. – Kinek az áldozata Servet? Calviné? A tiétek, alávaló népség! És ezt tudjuk mi is. Ha nem csaljátok ide Genfbe, most nyugodtan borozhatna valahol.

– Ne rágalmazz, vén bajkeverő! – kiáltotta Berthelier. – Ezzel nem véded meg Calvinodat. Köztudott, hogy ő akarta Servet elveszejtését. Nemhiába, hogy Kain a ragadványneve.

– Menjünk, barátaim – szóltam indulattól remegő hangon –, nekünk ezekkel nincs beszél-nivalónk! Soha nem is volt!

Sietve igyekeztünk minél messzebb tőlük, és nem törődünk azzal, miket ordítanak még utánunk. Otthon lerogytam egy székre, és szerettem volna minden gondolatot kizavarni a fejemből. Idelette-em, mindig hiányoztál, amióta magamra hagytál, de akkor, ott, elviselhetetlenül. Iszonyúan egyedül voltam a történet nyomása alatt, és mellettem senki, hogy együtt érző szavaival, tekintetével kicsit enyhítse ezt.

Délután egy törvénytörő jött el hozzám. Kérte, hogy menjek be a fogházba, mert Michel Servet beszélni szeretne velem. Kívánsága felzaklatott, nem tudtam mire vélni. Talán azt hiszi, befolyással lehetek a bíróságra, és megmenthetem az életét?

Amikor beléptem a fogházba, a beszélgetőszobába irányított a főfoglár. Középen hosszabb faasztal, két végénél nehezen mozdítható, súlyos faszékekkel. Néhány darab ezekből a fal mellett is sorakozott. Kis ablakok vasrácsokkal védve. Leültem az asztal egyik végénél álló székre. A főfoglár magamra hagyott. „Istenem – sóhajtottam fel hozzád –, erősíts lélekben ehhez a találkozáshoz!”

Servetet bilincsel a kezén kísérte be egy foglár. A velem szemközt lévő székre ültette le a foglyot. Servet rám nézett, majd fejével őrzője felé intett.

– Foglár úr – vettem a néma jelbeszédet –, megkérhetném, hogy hagyjon magunkra bennünket?

– Csak saját felelősségére, prédikátor úr, és nem hosszú időre.

– Rendben van – egyeztem bele, mire a foglár sapkájához emelve kezét, eltávozott.

– Neked még tiszteletet is – szólalt meg Servet –, de hát ez így van rendjén. Most már nagy különbség van kettőnk között. Meglepődöttél azon, hogy találkozni akartam veled?

– Bevallom, igen. Ha netán az készített erre, hogy nekem esetleg lehetőségem lenne...

– Ne folytasd – szólt közbe Servet –, csak halálraítélt vagyok, de naiv nem! Eszembe sem jutott, hogy éppen téged kérjelek erre. Ha még tudnál, sem segíthetnél. Azt veszélyeztetnéd, amit már sikerült itt elérned Genfben.

– Ez igaz. Akkor mégis mi volt a célod ezzel a találkozással?

– Először is, Jean Calvin, bocsánatot kérn mindazért, amit ellened elkövettem. Nem csupán a leveleimben előforduló sűrű szitkozódásaimért, az Institutiód összefirkált, rajzolt példányáért, de még azokért a gondolataimért is, amelyekben a veszedet kívántam.

– Ezt megtette a tárgyaláson is. Nem gondolatban, de nagyon is valóságosan. Még nyomorúságos vagyonomat is követelted.

– Az más – mondta Servet –, ott én védekezésre kényszerültem. És ha az ember az életét akarja menteni, megpróbálkozik mindennel. Ezt azért tudomásul kell venned utólag is.

– Jól van, ettől akkor eltekinthetünk. De én azért ezt is megbocsátom neked, és mindazt, amiért előzőleg is erre kértél. Viszonzásul én is kérem a bocsánatodat, mert a leveleidet kiadtam a kezemből, de főleg azért, hogy sokszor én is gyűlölködő szívvel voltam irántad. De értsd meg, hogy a reformációt láttam veszélyeztetve romboló nézeteidtől. Mit gondolsz, miért akartam már fiatalon is találkozni veled Párizsban? Mert szerettem volna kiüzni belőled eretnek elképzeléseidet.

– Nem tudtad volna, Jean Calvin, akkor már elköteleztem magam mindannak, amiért holnap megégetnek.

– Nem történe meg – emeltem fel a hangomat –, ha te legalább a legförtelmesebb víziódat, a Szentháromság tagadását visszavonod.

– Tudom – mondta Servet –, és azt is, hogy ezt még most is megtehetném. Csupán oda kellene csúszni elébük, és minden tanomat visszavonni. Megtehetném, de éppen magam előtt válnék árulóvá, megtagadva mindazt, amit hiszek és vallok. Ami bennem formálódott igazsággá, mert volt merszem továbbgondolni a megcsontosodott dogmákat.

– Volt merszed, ez igaz, de biztos vagy abban, hogy ezt helyesen tetted?

– Látod, Jean Calvin, ez az, amiért még szembe akartam nézni veled. Az egyetlen, aki legalább úgy ragaszkodik a maga igazságához, mint én az enyémhez. Állhatatosan mind a ketten, de ehhez már semmi köze a földi ítélezőknek. Csak a legfőbb bírónak, Istennek, aki már tudja mindkettőnk igazságát. Beleegyezel abba, hogy hozzá fellebbezzünk?

– Beleegyezem – hajtottam meg a fejem –, és

reménység szerint azt kívánom, hogy találkozzunk majd azon a mennyei tárgyaláson.

– Ezt vártam tőled, Jean Calvin – mondta Servet –, és én holnap minden bizonnyal előremegyek. Ne siesd el, mikor jössz utánam, odaát már úgyszincs határidő!

A foglár jött be, és közölte, hogy a foglyot vissza kell vinnie a zárkájába.

– Tegye a dolgát! – mondtam, mire Servet felállt, bilincses kezét emelve ujjával felfelé mutatott.

– Folytatjuk – nézett rám elszántan –, de addig is őrizzen meg téged az egyedül való Isten.

– Folytatjuk – álltam fel én is –, neked pedig irgalmazzon a Szentháromság Úristen!

Servet halványan elmosolyodott, majd odament a várakozó foglárhoz, és kimentek az ajtón.

*

Farel vállalta, hogy ő kíséri ki Servetet a kivégzőhelyre másnap, október 27-én délután.

– Mindnyájatoknál idősebb vagyok, sok borzalmat láttam, megedződtem rendesen. Azonkívül nem lenne jó, ha különösen Calvin, de ti, genfi prédikátortársaim is megjelenétek ott. Ki tudja, a tömeg mire képes? Ti ezalatt üljete be a Szent Péter-templomba, és imádkozzatok annak a szerencsétlen megtévedt embernek a lelki üdvéért. Ahogy az a szörnyű esemény végbement, én is csatlakozom hozzátok, és beszámolok mindéről.

Úgy cselekedtünk, ahogy Farel bátyánk javasolta. Beültünk a templomba, imádkoztunk magunkban, vagy csak figyeltünk a csendre. Miről is beszélünk volna, mi prédikátorok, amikor nem is olyan távol egy ember haláltusája zajlott?

Késő este volt már, gyertyák fénye oszlatta a sötétséget, amikor megérkezett Farel. Leült közéink az egyik padba, és kis ideig nem szólalt meg.

– Tudjátok, barátaim – kezdte el végre –, lehetek én bármilyen tapasztalt, koromat tekintve, de egy embert a tűzben látni, nincs annál borzalmasabb. Eszembe ötlött az is, hogy hány reformált hittestvérünk végezte így. Nem is olyan régen, öt fiatal prédikátor testvérünk is Lyonban. Rájuk is gondoltam, amikor egy szekéren a Champel mezejére tartottunk. Azon álltunk ott, középen Servet meg én, az ítéletvégrehajtó meg három poroszló. Servet egész idő alatt egy szót sem szólt. A könyvét a melléhez szorítva az eget nézte. Próbáltam beszélni hozzá, valami vigasztalót mondani, de rám se figyelt. A tömeg sem érdekelte, pedig nagyon sokan voltak, és amikor leszálltunk a szekérről, úgy indult el a vesztőhelyre, mintha templomba menne, és a könyve lenne a Bibliája. Hagyta, hogy a fahasábokkal körülvezt vastag karóhoz kötözzék, és csak akkor szakadt ki belőle a hangját rekedtté torzító rettentő ordítás: Mindenható Isten, irgalmazz énnem! Aztán alágyújtottak a máglyának, és a lángok rövidesen nyújtózkodni kezdtek, mintha Servet kezét akarnák nyaldosni, miként teszik ezt a gazdájuknak hízogó kutyák. Közben a tömegeből sokan vizes faágakat dobáltak a tűzre, tompítani annak erejét, hogy a vég minél előbb következzen be.

Hallgattunk, egyikünk sem szólalt meg. Csak a gyertyák kis lángocskái világítottak a tartókban. ♦

PROTESTÁNS HITVALLÁSOK ÉS HITTÉTELEK

(A PALLAS NAGY LEXIKONA számára írt szócikkekből, a korabeli helyesírási mód érintetlenül hagyása mellett. A szerk.)

Ágostai hitvallás

(Confessio Augustana). Ez a Luther híveinek (lutheránusok, evangélikusok) „alaphitvallása”, legfőbb szimbolikus könyve. Mint a címe is mutatja, az Augsburgban (Ágostában) tartott német birodalmi gyűlésen nyújtották be a császárnak, V. Károlynak, mint a Lutherféle reformáció híveinek evangéliumi hitvallását. Története a következő: A császár megparancsolta, hogy az összehívott birodalmi gyűlésre az új vallás hívei rövid, világos fogalmazásban tartoznak benyújtani az evangéliumi hitre vonatkozó nézeteiket. [...] Luther még 1529 októberben, midőn a svájci reformációhoz szító délnémetországi városok is bevételni óhajtották magokat a protestáns szövetségbe, összeállította a főbb dogmákat az u. n. schwabachi 17 cikkben; most a szász teológusok a mondott célra ezeket dolgozták át s ezekből készítették az u. n. torgau-i cikkeket. Minthogy azonban e munka kissé kemény tollal volt írva s a gyűlés elé való terjesztésre nem látszott alkalmasnak, a fejedelem Melanchtonnak adta át átdolgozás céljából. Melanchton pedig rövid, pár nap alatt május 2-től május 10-ig megírta Ágostában a fentebbi két rendbeli cikkek alapján a hitvallást, melynek *Apologia* címet adott. Természetesen Luther volt az első, kivel a hitvallást közölték. János szász választófejedelem küldte meg neki május 11-én, felszólítván őt, mondja meg: mit tart róla. Luther május 15-én küldte azt vissza, többek közt ezt

írván: „Olvastam Melanchton Fülöp Apológiáját. Nekem majdnem tetszik és nem tudok rajta semmit sem javítani, sem változtatni.” [...] Melanchton azután ezt az apológiáját a Confutatio egy írott példánya alapján újra átdolgozta, s ez mint az *Ágostai hitvallás Apológiája* a lutheránus egyház szimbolikus könyve lett. [...] Magyarországon, hol Luther tanai korán ismeretesek lettek (*Luther 95 tételét négy héttel kiszégeztetésük után már Bárfán is olvasták*), az ágostai hitvallás is eredeti 1530-iki kiadásában terjedett el. Ezt fogadták el az erdélyi szászok 1545-ben Medgyesen tartott szervezkedő zsinatukon; ez alapon szervezkedtek a magyarországi evangélikusok 1546-ban Eperjesen és Erdődön tartott zsinataikon, ahol a jelenlevők általánosan az ágostai 1530-iki hitvallást ismerték el és irták alá.

Helvét hitvallás

néven két hitvallási irata is van a *református* egyháznak. A korábbi eredetű első helvéciai vagy más néven második Baseli hitvallás. Ennél a ma már kevésbé ismert hitvallásnál sokkal nagyobb tekintélyben tartják a reformátusok a 2-ik Helvét hitvallást, melyet *Bullinger Henrik* zürichi lelpásztor irt meg 1562. a zürichi egyház részére. Midőn pedig III. Frigyes pfalzi választófejedelem Bullingert (1565 nov.) felszólította, hogy a református egyház tanát a szentírással egyezőleg olyan hitvallási okmányban mutassa fel, amelyből az 1566 márc. 23. egybehívott augsburgi birodalmi gyűlésen az egész világ meg-

hallhassa a reformátusok igazait: ekkor Bullinger ezt már megszövegezett kész iratot küldött el a fejedelemhez, aki azt elfogadta s magáévá tette. Erre kész szívvvel elfogadták azt Genf, Bern s több helvét kanton, úgy hogy 1566 márciusban Zürichben nyomtatásban is megjelent: *Confessio et expositio simplex orthodoxae*.

Unitárius vallás

a reformáció korában Erdélyben bevett és törvényes joggal felruházott négy vallás közül a negyedik. Alapelve: az Isten lélek és akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. [...] Az *unitáriusok* történelme a reformációval kezdődik, ám-bár a IV. és V. sz.-ban a Sabellius és Arius nevéhez fűzött vallási áramlatok ugyanily jellegűek voltak. Magyarországon a Tisza partján, a felvidéken, a Dunán túl több helyen s főleg Nagyvárad, Debrecen, Békés, Makó, Hódmező-Vásárhely, Temesvár, Pécs városokban és környékén voltak unitáriusok. [...] A magyarországi unitárizmusnak értékes maradványa a Pécsi disputatio magyar nyelven. Erdélyben az országgyűléseken folyt hitviták alatt érlelődött meg az unitárius eszme. Először 1566. kezdette hirdetni *Dávid Ferenc* kolozsvári pap és első püspök. A külföldről ide menekült kitünő tudósok: Blandrata György, Palaiologos Jakab, Sommer János stb. és János Zsigmond fejedelem támogatása mellett oly gyorsan terjedt, hogy 1568. törvényesen bevétellett. A terjesztés munkájában fő része volt *Dávid Ferencnek* a szószék, a sajtó és a nyilvános hitviták útján; 1571., midőn János Zsigmond az alig 31 éves fejedelem meghalt, Erdély magyarsága nagy részben, Kolozsvár, Brassó, Szeben városok német lakosságának nagy száma követője volt, de a katolikus Báthoryak alatt jogaik megrövidítése, gyulafehérvári nyomdájuk elvétele, a cenzura behozatala következtében terjedésük megakadályoztatott és *Dávid Ferenc* elítélésével (1579) erejük megtörtett. ♦

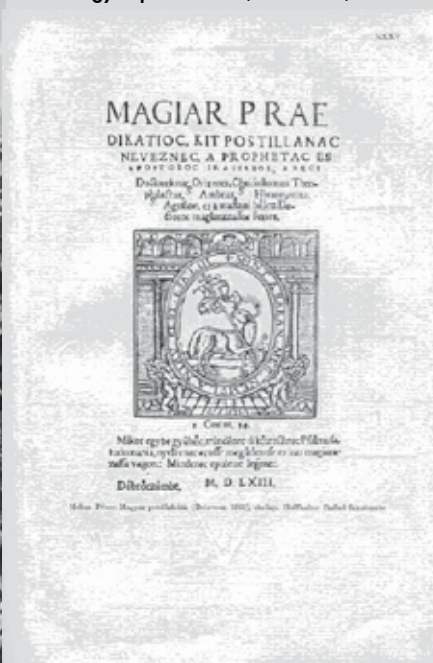
SZAKONYI KÁROLY

A REFORMÁCIÓ ERDELYBEN

Méliusz Juhász Péter,
Füredi Richárd
alkotása, Debrecen

Méliusz Juhász Péter:
Magyar prédikációk, Debrecen, 1553

Huszár Gál
nyomdászjegyei

Wittenbergből érkezett magiszterként Nagyszombatra, ifjú, lutheránus tudós volt, *eretnek* tanaiért, a katolikus egyház érseke, Oláh Miklós börtönbe csukatta, s kívánta ott fogva tartani, míg fel nem hagy hite hangoztatásával, az anyaszentegyház szapulásával. Országbíró Báthori András ugyan maga is a protestantizmus oldalán állt, de csak Ferdinánd király parancsára engedték szabadon *Méliusz Juhász Pétert*, s távolították is mindjárt Erdődre, Báthori Györgyhöz. 1558-at írtak. Itt érte a megtisztelő meghívás Debrecenbe lelképásztornak. A városnak akkor tizenötezer lakosa volt, majdnem teljes létszámában lutheránus. Szegedi Gergely prédikátor mellé került, tisztét nagy odaadással látta el, heves természeténél fogva prédikációiban ostorozott minden bűnös elhajlást. Megismervén a *helvét* irányt, követte, s amikor 1561-ben Debrecen püspöke lett, következetes elszántsággal teremtette meg a kálvinista hit alapjait, rendelkezett a templom puritán berendezése felől, még orgonát sem engedélyezett, s nem tűrt meg semmi cifraságot sem a papi ruhában, sem a szertartásban. *Huszár Gál vándornyomdászt* letelepítette, s létrehozta azt a nyomdát, amely lényegében ma is működik Alföldi Nyomda néven. Itt adatta ki írásait, Pál apostol leveleinek magyarázatát és a prédikációit meg a vitairatait a radikális irányzatok ellen. Harcban állt az antitrinitáriusokkal, a Szentháromság-tagadókkal, több ízben vitázott *Dávid Ferenc*cel, az akkor már az unitárius hitet valló püspökkel. Dávid Ferenc Wittenbergben tanult, hazatérve katolikus plébános lett, majd lutheránus lelkész, sőt, püspök, de tovább lépett a református vallás felé, s mint ilyen, Kolozsvár főlelkésze, később János Zsigmond fejedelem udvari prédikátora lett. Unitárius nézeteivel a fejedelem védelme alatt állt. Meliusz Juhász Péter protestáns testvériességgel kész volt a disputára, egy ízben, 1569-ben éppen a fejedelem előtt.

Mindezek mellett Erdélyt a vallási türelem példaképeként tekinthetjük. 1568-ban Tordán, az országgyűlésen kimondták, hogy mindenki szabadon gyakorolhatja vallását, senkit sem érhet bántódás a hitéért, mert a hit Isten ajándéka. De 1571-ben a nyírbátori zsinat mégis fellépett az unitáriusok ellen, s habár 1572-ben megerősítették a vallási törvényt, záradékában leszögezték, hogy több új vallást már nem lehet alapítani. Dávid Ferencet ez a záradék súlyosan érintette. Egészen addig valóban szabadon hirdethette, vallhatta és gyakorolhatta hitét, ám Báthory István fejedelem bezáratta a nyomdájukat, Dávid Ferencet perbe fogták, s éppen hite miatt életfogytiglani börtönre ítélték. Úgy vélték, hogy vallása az iszlám szálláscsinálója. Hatvanévesen halt meg a Dévai várbörtönben. Az unitárius vallás azonban addigra már elterjedt és meghonosodott Erdélyben. Dávid Ferencet, a hitalapítót a protestantizmus létrehozói között tisztelik.

Méliusz Juhász Péter, a magyar, kálvinista egyház megeremtője nemcsak követte Kálvint, hanem a magyar viszonyra is alakította a *helvét* hitet. A reformáció elterjedésében része volt annak, hogy a hívek anyanyelvükön ismerhették meg a Bibliát, ekképp a vallás misztériuma közelebb került hozzájuk, mint a katolikus liturgiában. A lutheránus (*evangélikus*), a *református* és az *unitárius* vallások, annak ellenére, hogy némely vonatkozásban különböznek egymástól, például szertartásaikban, a predesztináció megítélésében, az úrvacsora vagy a Szentháromság kérdésében, mára mégis az egységet *vallják, a protestantizmus egységét*. Erdélyben és a Tiszántúl javarészt református Debrecenjében, ahol Meliusz megalkotta a reformáció törvénykönyvét, ahol ima- és zsoltároskönyveket adott ki meg a teljes Szentírást, önálló kötetben az Újszövetséget – Debrecen a kálvinista Rómának nevezte el az utókor –, meggyökeredett Kálvin hite. ♣

A reformáció hatása a magyar nyelvre

(A szerzőnek, dr. Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanárnak a nagyváradi, magyar nyelv heten elhangzott előadásából, az Irodalmi Jelen internetes fóruma által megjelentetett írásból.)

Ha Kálvin nem lett volna, lehet, hogy most nem magyarul beszélénk. Gyakran hallottam ezt a tömör véleményt. Van ebben igazság, ám némi kiegészítést hozzá kell tennem: ha *Luther és Kálvin* nem lett volna, most nem magyarul beszélénk. Akkor talán ma Magyarország a latin nyelvnek lenne egyik utolsó bástyája, esetleg egy latinizált magyart vagy éppen a németet beszélénk. Persze, az anyanyelvűség külső hatóerői mellett ott fáradozott száz és ezer magyar prédikátor, író, költő, s a reformáció hatására elkezdett folyamat olyan jelesek vitték sikerre, mint Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Petőfi Sándor és Arany János... A 16. században elkezdődött folyamat a 19. században, a reformkorban csúcspontot ért el.

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen hatással volt a reformáció a magyar nyelvi kultúra megerősítésére, terjedésére, milyen eszközöket tudott e célból felhasználni? Induljunk ki abból, hogy milyen volt a magyar nyelv állapota a 16. század elején, amikor 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára egy Ágoston-rendi szerzetes, Luther Márton kiszögezte 95 hittételét!

Először is Magyarország politikai egysége megszűnt, a török szinte feltartóztathatatlanul terjeszkedik, Mohács után elfoglalja Budát, majd 1552-ig az ország középső harmadát. Ki tudja, mi lett volna, ha a magukra maradt végvárok (Szigetvár, Kőszeg, Eger) nem próbáltak volna ellenállni, s ezzel mégiscsak megtorpanásra készítették a törököt. Százhatvan évre, Buda 1686-os felszabadításáig az ország három része szakadt, egységes politikai vezetés és katonai erő nélkül maradt, hatalmi vákuum keletkezett. Az ország középső részén az őshonos magyar lakosság szinte teljesen elpusztult, és fennállt a lehetőség, hogy az önálló Magyarország többé nem áll talpra. Talán a magyar kulturális élet viszonylagos folyamatossága tudta átmenteni a magyarságot ezen a két nehéz századon. A reformáció

1. Luther és Kálvin üvegablakon

2. Szenci Informatio-fordításának címlapja, 1624

terjedésének a politikai előzményeken, katonai kudarcokon túl nyilván oka volt valamilyen új összetartó erő keresése. A reformáció vonzerőt, reményt jelentett az emberközpon-tú, az autonómiát figyelembe vevő és olcsóbb egyház képében.

A reformáció vonzerejét főként az anyanyelvűség jelentette: a Biblia jusson el mindenkihez a saját anyanyelvén, s az istentiszteletek legyenek anyanyelvűek. Forradalmi

hatása volt ennek a nagyon természetes gondolatnak. A világ befogadásának és megértésének legfőbb eszköze az anyanyelv. Ezt vitte át a reformáció a vallási tanításokra. A magyar reformáció első évszázadában öt *Újszövetség-* és egy teljes *Ó- és Újszövetség-fordítás* született. Az öt *Újszövetség* közül kettő, *Pesti Gáboré* és *Sylvester Jánosé* erasmista jellegű, ezt követte *Heltai Gáspár*, *Melius Juhász Péter* és *Félegyházi János* protestáns *Újszövetség*. A teljes protestáns *Biblia Károli Gáspár* és munkatársainak a fordítása, az 1590-ben megjelent *Vizsolyi-biblia*.

Ez a Biblia mindenképpen fordulópont a magyar nyelv történetében, mert kiegyenlített nyelvhasználatra meghatározó hatású lett az irodalmi nyelv alakulására (hasonlóan a Luther által fordított német Bibliához), valamint a népnyelv alakulására is. De nemcsak a bibliafordítások érdemelnek figyelmet, hanem a zsoltárfordítások is. A Luther által írt himnuszok Németország mellett Magyarországon is terjedtek. Ezt szolgálta *Gálszécsi*

István 1536-ban Krakkóban megjelent – hazánkban első protestáns – énekeskönyve: *Kegyes énekekről és keresztyén hitről való rövid könyvecske*. Ebben több szép Luther-ének is van, de régebbiek is megtalálhatók benne. A 16. században további énekeskönyvek is megjelennek például *Huszár Gáltól* és *Gönczi Kovács Györgytől*, a legkiemelkedőbb protestáns énekeskönyv azonban *Szenczi Molnár Albert zsoldároskönyve*. A genfi zsoldárok átültetésével addig ismeretlen formákkal gazdagította a magyar verselést, egyúttal a szakszerű műfordítás mintaképe lett. Egyébként Károli és Szenczi munkássága összekapcsolódik. Szenczi Molnár Albert Károli Gáspár környezetében tanúja volt a Vizsolyi-biblia fordításának és kinyomtatásának, nevéhez fűződik a Károli-biblia javított kiadása. A Károli- vagy Vizsolyi-biblia nyelvre gyakorolt hatását mindenki elismeri, *Csűry Bálint* református szülőfalujának, a trianoni döntés után Romániához került Egrinek a nyelvében csaknem százötven bibliai eredetű szót, nevet, szólást és közmondást dokumentált.

A reformáció az elindítója a magyar nyelv sztenderdizációjának, azaz az irodalmi és a köznyelv egyesülésének. A 16. századig ugyanis nem volt egységes irodalmi nyelvünk. A magyar sztenderdért két nagyobb nyelvjárási terület versengett: a keleti és a nyugati. A keleti győzött, s ennek legfőbb oka az a széles ívet kirajzoló, északkeleti nyelvjárásban született *Károli-féle Vizsolyi-biblia nyelve* volt, amely évszázadokra meghatározta a magyar nyelv fejlődését. A Vizsolyi-biblia nyelvét terjesztették a sárospataki, a debreceni és a kolozsvári iskolák. Az egyszerű, abaúji falu, Vizsoly a Biblia miatt vált turistalátványossággá, s ezzel a szlogennel fogadja a látogatót: „református Betlehem”... A későbbiekben Kazinczy Ferenc nyelvújító munkássága is ehhez a tájhoz kötődik. Tehát *Károli és Kazinczy* a mai, magyar irodalmi és köznyelvünk megalapozói.

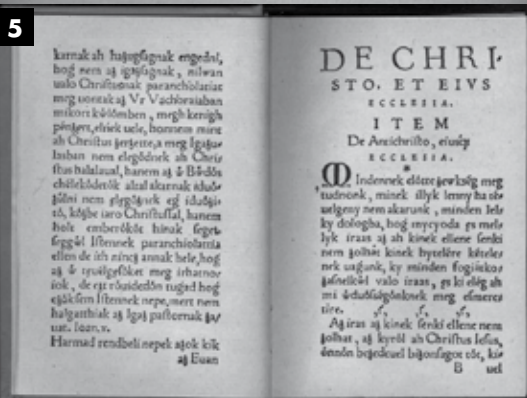
A magyar stílus történetében a 16. századi biblia- és zsoldárfordítások önálló protestáns biblikus-zsoldáros stílust alakítanak ki Szabó Zoltán (1986) szerint. A Károli-biblia nyomán terjedt el például az olyan fősvény, mint a hét szűk esztendő, úgy áll, mint a Sion hegye. A stílus sajátosságai: bibliai képek, zsoldáros, bűnbánati hangnem, zord erejű, komor, ószövegségi tónus. Nagy hatással volt a következő évszázadok íróinak stílusára egészen a 18. század végéig. A 20. században, például Ady verseiben a stílusújítás forrásává vált. A protestáns bibliának nyelvi-stílusbeli hatása azért volt, mint a katolikusokénak (Káldi György 1626-os Bibliája), mert a protestánsoknál a bibliaolvasásnak nagyobb volt a szerepe, mint a katolikusoknál. Hallottam olyan véleményt, hogy a protestáns országokban ma is kimutatható jobb szövegértés egyik oka a rendszeres bibliaolvasásban rejlik.

Az anyanyelvűség programja mellett nem lett, nem lehetett volna sikeres a reformáció, ha nem állt volna rendelkezésére néhány fontos pragmatikai lehetőség. Ezek a következők voltak: a) *könyvnyomtatás*, b) *retorika*, c) *vándorprédikátor*, d) *gyülekezeti éneklés*, e) *iskolák*. A reformáció abban a pillanatban érkezett, amikor egy, a kommunikációs világot éppen átformálni induló jelenség, a Gutenberg-galaxis terjedni kezdett. A reformáció első évszázada egybeesik a kéziratos kultúra visszaszorulásával és a könyvnyomtatás fokozatos elterjedésével. *Kiss Jenő* egyenesen azt mondja: „a reformáció kezdettől fogva kommunikációtechnológiai fölénybe került a katolicizmussal szemben.”

A reformáció érkezése egybeesik az ókori retorika újra felfedezésével. Az ókori retorikusok tudományos alapon feldolgozták, leírták a meggyőzést, amelynek gyakorlatát a mai napig alkalmazzuk. Az ókori retorikát a reneszánsz és a humanizmus éleszti fel, s elsőként a reformáció kezdi használni. Az első, hazai retorika szerzője *Pécseli Király Imre* (1591 k. – 1641 k.) református prédikátor, a 17. század első felének legjobb protestáns költője. Az első, magyar nyelvű retorika szerzője, *Medgyesi Pál* református, egyházi író 1650-ben Bártfán adta ki *Doce praedicare* (Tanítás-prédikálni) című munkáját, amely a prédikáció-írás szabályait táblázatba foglalja. Az efféle gyakorlati prédikációs szabályok forrása vagy mintája – az ókori retorikák nyomán – Luther Márton lehetett, aki az *Asztali beszélgetések*ben táblázatban sorolja fel a „világnak tetsző” és az „Istennek kedves” prédikátor ismérveit (Luther, 2015: 15-16). Például ilyesmiket: Legyen nagy tudományú, Legyen szép orgánuma, Legyen ékesszóló, Vegye észre, mikor kell abbahagynia, El kell tűrnie mindenkitől a támadásokat és a bántalmakat.

Tehát ha van újra retorika, akkor új erőre kaphat a prédikáció. A 16. században felbukkan a már névvel ismert vándorénekes (lantos), s mellette a vándorprédikátor. Róluk írja *Szerb Antal*: „ezekben a kimeríthetetlen erejű ígéhirdetőkhöz ölt testet magyar földön az új kor emberideálja, az autonóm személyiség.” Ebben a korban születik meg a magyar, szónoki stílus, s annak választékos, szépen zengő, bibliai képeket és idézeteket használó protestáns, prédikatori változata, amely mindmáig jellemzője a protestáns felekezeteknek. Ilyen vándorprédikátor volt *Sztárai Mihály* és *Skaricza Máté*, akik a török időkben református hitre térítették az Ormánságot. A lakosság csoda módon átvészelte a török megszállást, a későbbi betelepítések nem érintették, s az élet újrakezdésében mély vallásosság is segítette őket. II. József türelmi rendelete után (1781) sorra épültek a festett kazettás bögyekes, vagy sudár tornyú templomaik. Az Ormánság későbbi tragédiája, az egykézés, a pusztulás már más lapra tartozik.

3. Új Testamentum, címlap, Sárvár-Újsziget, 1541
4. Vizsoly, 1590
5. Sylvester János Újszövetségének oldalai
6. Huszár Gál énekeskönyvének borítója

7

A közösségszerveződést a közös felolvasás és éneklés élményével erősíti a reformáció. „Nyelvhazánlatuknak része lett a választékos, ünnepélyes nyelv, az egyházi szertartásban, az istentiszteleteken magyar nyelven olvastak fel a Bibliából, s persze magyarul énekeltek a zsoltárokat is.” Fontos újítás, hogy a kórus helyett bevezetik a gyülekezeti éneklést. A közös éneklés a hit megélésének fontos eszköze lett. A közös éneklést szolgálták a zsoltárfordítások, a magyar nyelvű énekeskönyvek, amelyeknek számos éneke a mai napig használatban van. Végül a reformáció pragmatikai eszközei között szerepel az iskola is. A reformáció széles körű iskolahálózatot hozott létre az elemi iskolától a gimnáziumon át a főiskoláig. Az 1530-as, 1540-es években alapítják a sárospataki, a debreceni, a pápai, később a nagyenyedi református, illetve a pozsonyi, a lőcsei, az eperjesi és a nagyszebeni evangélikus kollégiumokat.

A reformáció nyelvi fordulata két új műfajt hozott magával. Az egyik a *hitvita*, a másik az *iskoladráma*. A reformáció–ellenreformáció,

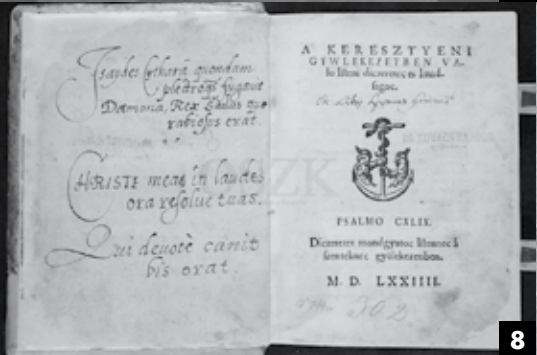
vagyis a vallás- vagy felekezeti háború legfontosabb műfaja a hitvita, amelynek alapját az újjáéledő retorika adja: érvek, ellenérvek, gyenge és erős érvek. A másik műfaj: az iskoladráma, a diákok által előadott, többnyire helyi szerzők, tanárok által írt színjáték. Az iskoladráma a reformáció és a barokk kor jellemzője, protestáns és katolikus formája is van, s részben összekapcsolódik a hitvitával az ún. hitvitázó dráma (Staud 1977). Mindkét műfaj a reformációban virágzik ki igazán, össze is kapcsolódik, eredménye a vita- és érveléskultúra fejlődése, a meggyőző szónoki beszéd és stílus pallérozása.

A reformáció eredményeként két nyelvi jelenség mindmáig fennmaradt. A magyar helyesírás történetében egészen a 19. századig számon tartjuk a nyomdászok által kialakított és képviselt katolikus és protestáns helyesírás közötti különbséget. A c-vel jelölt hangot a katolikusok cz-vel, a protestánsok tz-vel jelölték. A cs hangot a katolikusok ch-val, a protestánsok ts-sel. Régi templomi feliratokon máig tanulmányozható ez az eltérés, például: Ditséret. A különbség a 20. század eleji helyesírás egységesítésben eltűnt, de fennmaradt a családnevekben: Madách, Babits, Rácz ~ Raátz.

A felekezeti különbségek terminológiai különbsége a mai napig fennmaradt. A katolikus terminológia (elszóldozás, mise, litánia, plébános) mellett élnek a protestáns kifejezések (konfirmáció, istentisztelet, zsoltár, lelkész). A katolikusok vízözön összetett szava a protestánsoknál helycserés formában özönvíz. A bibliai nevek esetében kiejtésbeli különbség is kialakult a katolikusok és a protestánsok között: Izaiás és Ézsaiás, Samária és Szamária. A vallási köszöntésekben is megvan a különbség: *Dicsértessék a Jézus Krisztus* (katolikus), *Erős vár a mi Istenünk* (evangélikus), *Áldás, békesség* (református).

Feltűnő, hogy a reformáció nyelvi stílusa mennyire egynemű. Nem fedezhető fel retorikai vagy poétikai különbség az egyes felekezetek megnyilvánulásaiban. „Az ágostai, a helvét reformáció alkotásai, valamint a Szentháromság-tagadók írásai sem különböztethetők meg szövegezésük, nyelvezetük alapján. A bennük feldolgozott műveltséganyag is nagyjából azonosnak mondható” – írja *Acs Pál* (2009). A reformáció gyors terjedése után újra felerősödtek az ellentétes tendenciák. Felbukkant az ellenreformáció, az újrakatolicizálás. Lehet, hogy a reformáció ereje némiképpen csökkent, de azért nem véletlenül nevezik sokan a református vallást „magyar vallásnak”, s nem véletlen, hogy Debrecen a „kálvinista Róma”. A reformáció óriási szellemi, műveltségi és nyelvi hatása a másokkal való vitában, folyamatos diskurzusban alakult, s eredménye az ebből fakadó „türelem”, megértés és elfogadás. Azzal kezdek, hogy Luthernek és Kálvinnak köszönhetjük talán, hogy ma magyarul beszélünk. De azt se feledjük, hogy a katolikusok „adták” Luthert, s a reformátusoknak köszönhetjük a legnagyobb magyar érseket (Pázmány Pétert)!

A reformációnak tehát meghatározó szerepe volt az anyanyelvi kultúrában. Létrejött és terjedni kezdett az anyanyelvi műveltség. Alapjaiban változott meg a magyarság viszonya anyanyelvéhez. Az anyanyelv megteremtette a nemzeti közösségé válás alapjait: irodalomban, költészetben, énekekben, zsoltárokbán, részben a tudományos értekezésekben. Az anyanyelvi gyakorlatot nagymértékben segítették az iskolák, a (vándor)prédikátorok, a hitviták és az iskoladrámák. Elkezdődött a latin holt nyelvű válása, a magyar nyelv emancipációja, valamint a sztenderdizáció, az irodalmi és a köznyelv kialakulása. A 16. századi tragikus, magyarországi, politikai helyzetben, az ország széthullásakor a „nyelv a magyar állam széthullása után átvette a nemzeti egyívé tartozás jelképének szerepét és képviselőjét” – írja *Nemeskürty István* (2003). Ez a példa, sajnos, újra időszerű lett a 20. században. A nyelv ismét kapott és kap is ilyen nemzetmegtartó, identitás erősítő szerepet. ♦

8

11

9

10

7. Károlyi (Károlyi) Göncön felavatott szobra, 1890 8.-9. Huszár Gál énekeskönyvének nyitott oldalai 10. Új Testamentum evangélistaképekkel, Brassó, 1557 11. Gálszécsi: Kegyes énekeskönyv

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ HUSZÁR GÁL KÖNYVSAJTÓJA

(Részlet A magyarországi könyvdíszítés
a XVI. században című kötetéből)
(1558–1577)

A gazdasági és kulturális fejlődés közép- pontjaiban létesült brassói és kolozsvári könyvsajtókkal szemben a mecénások támogatásával működő, s kifejezetten a *hitijítás terjesztésére* állított nyomdák lényegesen kedvezőtlenebb feltételek között dolgoztak. Ezek a könyvsajtók is nyomtatványaik izléses kiállítására törekedtek, s több kivételes gondosságról tanúskodó, szép kiállítású könyvet hoztak forgalomba; könyvdíszkészletük azonban rendszerint külföldről beszerzett iniciálékból és záródíszekből állt, s illusztrációt vagy egyáltalában nem, vagy csak ritkán alkalmaztak. Érdeklődést keltő illusztrációt igénylő népszerű munkák, szórakoztató olvasmányok nem is készültek az ilyen nyomdákban. Gyakran a könyvnyomda tulajdonosa és irányítója – mint például *Bornemisza Péter* – nem képzett nyomdász volt, hanem prédikátor, aki a reformáció terjesztését érezte élethivatásának, s írói és könyvkiadói tevékenységével is ezt a célt szolgálta.

Az első, ilyen típusú könyvsajtót 1558-ban *Huszár Gál* alapította. Életéről és munkásságáról csak mozaikszerű adatok tájékoztatnak. Oláh Miklós esztergomi érsek üldözése elől menekült 1554-ben Miksa főherceg magyarvári birtokára, ahol a lelkészi teendők ellátása mellett iskolát és nyomdát állított fel. Első kiadványának megjelenése után (1558 novemberében) királyi rendelet tiltotta el a könyvnyomtatástól. 1559-ben még Magyaróvárott nyomtatott, majd 1560-ban Kassára költözött. Alig félévi kassai, lelkészi tevékenység után Verancsics Antal egri püspök elfogatta; *Bornemisza Péter* segítségével sikerült nyomdai felszerelésével együtt Debrecenbe menekülnie. Itt ismét üzembe helyezte nyomdáját, de véglegesen vagy hosszabb időre megtelepedni itt sem tudott. 1562-ben elhagyta Debrecen, s egy ideig Révkomáromban prédikátorkodott. Komáromi tartózkodásának 1563 elején Oláh érsek elfogatási parancsa vetett véget. A következő adat 1565-ben szól róla, amikor királyi parancs utasítja Nagyszombat városának tanácsát az eretnek prédikátor elűzésére. 1568-tól a Forgách-család udvari papjaként Komjátiban tartózkodott, ahol – hosszú szüneteltetés után – 1573-ban nyomdáját is újból üzembe helyezte.

E zaklatott életpályán Huszár Gál keveset alkalmazhatott nyomdájára felszerelésére és kiadványai fametszetes díszítésére. Első állomáshelyén, Magyaróvárott készült nyomtatványaiban csupán néhány finom, ornamentális díszítésű iniciálét alkalmazott (*XXXII. tábla*).

Debrecenben már változatosabb kiállításban jelentek meg nyomtatványai. Melius Péter *A Szent Pál apostol levelének... magyarázatja* című munkáját fametszetes nyomdászjeggyel hozta forgalomba (*XXXII. tábla 10*). A nyomdászjegy vallásos szimbólum: a rézkígyó és a horgony

kombinációja, amelybe két oldalról egy-egy kéz kapaszkodik. A Mózes által rúdra tűzött rézkígyó Krisztus ószövetségi előképe, amelynek megpillantása – a bibliai szöveg szerint – a kígyómarta embereket megmenti a haláltól. A horgony a reménység szimbóluma. A jelképes ábrázolás szerint tehát erőt és támogatást nyernek azok a hívők, akik Krisztus keresztségébe és egyúttal a reménység horgonyába kapaszkodnak.

Huszár Gál nyomdászjegye Genfben működő könyvkiadók mesterjegytípusát követi. Jean Crespin genfi nyomdász több hasonló felépítésű

Huszár Gál szobra
a Debreceni Református
Hit tudományi Egyetem előtt

Méliusz nyomdászjegye

nyomdászjegyet használt. Silvestre öt, Heitz pedig Crespin tizenegy nyomdászjegyét tartja nyilván, amelyek közül két-három metszet csak jelentéktelen részletekben tér el Huszár Gál nyomdászjegyétől. Néhány változatnál a horgony mellett Crespin nevének kezdőbetűi, egy metszeten pedig az ANCHORA SACRA felirat olvasható. Azonos típusú és feliratú nyomdászjegyet használt Eustache Vignon genfi nyomdász is. Huszár Gál a genfi könyvkiadók körében kedvelt nyomdászjegytípus választásával bizonyára Debrecenben kialakult felekezeti állásfoglalását, a zwingli–bullingeri tanításhoz való csatlakozását kívánta kifejezésre juttatni.

Huszár Gál debreceni nyomtatványait – a nyomdászjegyen kívül – mindössze néhány inici-

álé és zárómetszet díszíti. Az Eszter és Ahasvérus király találkozását ábrázoló, s a Pyramus és Thisbe jelenetet szemléltető záróleceken a bécsi Singriener-nyomda jellegzetes díszjeinek hatása érezhető. Az első metszet a sárvár-újszigeti nyomda kallódó készletéből került Huszár Gál, később pedig Bornemisza Péter tulajdonába. A másik záródísz előképét a Singriener-nyomda használta 1536-ban Pesti Gábor *Novum Testamentum* fordításában. Később ez a metszet is a Bornemisza-nyomdába került. Valószínűleg bécsi kismester metszette azt a bőségszarukkal díszített kis zárómetszetet (XXXIII. tábla 11) is, amely 1562-ben a *Confessio catholica de praecipuis fidei articulis exhibita* című kötetben jelent meg. Két másik, debreceni zárólec szimmetrikus elrendezésű, stilizált levelekből képzett, reneszánsz díszítmény (XXXIII. tábla 8-9).

Huszár Gál Debrecenből való távozása után csak több mint tíz év múlva, Komjátiban állította fel újra nyomdáját. Bornemisza Péter első postilla-kötetének kinyomatását kezdte meg, a munka azonban megszakadt, mert Bornemisza időközben maga is nyomdát állított, s a postillák kinyomatása már az ő semptei sajtóján fejeződött be. A kötet új könyvdíszait valószínűleg Bornemisza vásárolta; később a semptei sajtó használta őket. Csupán néhány iniciálé és az egyik szalagfonatos dísz maradt Huszár Gál birtokában (XXXIII. tábla 13).

Számtalan új könyvdíszel jelent meg 1574-ben Huszár Gál életének főműve, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok* című énekeskönyve. A kottákkal ellátott, izléses kiállítású könyv az állandó üldöztetésben élő prédikátor-könyvnyomató kimagaslóan legdíszesebb, reprezentatív kiadványa. Az énekeskönyvben csaknem félszáz iniciálé, hét fejléc és három zárómetszet váltakozik; a címlapot Huszár Gál nyomdászjegye díszíti. A fejezetek élén alkalmazott fejlécek reneszánsz stílusú, tetszetős könyvdíszek (XXXIII. tábla 1-7). Méretük, felépítésük és kidolgozásuk hasonló: a díszítés alapmotívuma stilizált levélornamentika, amelyben egymásba kapcsolódó állatfejek, gyümölcsöstálat tartó puttófelek, fantasztikus lények, vagy kosfejű közrefogó puttók húzódnak meg.

Az énekeskönyvben levő iniciálék többsége két készletből (35x35 mm és 20x21 mm) való (XXXIV. tábla). Mindkét típusnál stilizált ornamentika veszi körül a betűtést. Ezek a valószínűleg kliersől készült iniciálék az énekeskönyv nyomtatott szövegét változatosan tagolják, de egymagukban kevésbé művészi és eléggé elhasznált díszek.

Az izlésesen kiállított, kétkötetes énekeskönyv Huszár Gál utolsó nyomtatványa. 1575-ben Pápa bekövetkezett halála után a nyomdát fia, Dávid pápai prédikátor örökölte. Huszár Dávid nyomtatványaiából mindössze hármat ismer a bibliográfia. Ezekben a kisebb munkákban a komjátói énekeskönyv könyvdíszei ismétlődnek. ♦♦

(Részlet a *Protestáns Újságírók Szövetsége médiaműhelyén, 2016 szeptemberében elhangzott előadás szövegéből.*)

Ezzel a témával kapcsolatban már szinte mindent elmondtak. Néhány történelmi adalék és összefüggés felvillantása azonban mélyítheti ismereteinket.

Tudjuk, hogy a 16. század végére Magyarország lakosságának túlnyomó többsége protestánsná vált. Abban viszont, hogy a protestáns egyházak akarva-akaratlanul a nemzetnek tekinthető eszmevilágot erősítő tényezőkké váltak, a Habsburg-uralkodók római egyházhoz fűződő, erős elkötelezettsége komoly szerepet játszott, különös tekintettel az ellenreformáció időszakára.

A török hódoltság alatti országrészek felszabadítása után I. Lipót császár meghódított területeként kezelte a Magyar Királyságot. Állíthatjuk, hogy intézkedéseivel túlment minden határon. A felszabadított földek jelentős részével saját, jobbára nem magyar híveit jutalmazta. A török ellen helytálló magyar, végvári katonaság zömét elbocsátotta, helyükbe a magyarok

egyházi szolgálatukról. Sokan ezt az utat választották, csak hogy mentseék az életüket, de hatvanhét prédikátor kitarított hite mellett.

Negyvenkét prédikátort, akiket a berencsi, a lipótvárosi és a komáromi várbörtönök sem törtek meg, nápolyi gályarabságba küldtek. A megbilincselte prédikátorokat nehéz, hegyi utakon keresztül hajtották Triesztig. A bilincs, a sziklás, hegyes út véresre törte a lábukat, s akadt, aki már útközben belehalt a megpróbáltatásokba. A túlélők csak a bécsi, holland követ áldozatos munkájának és a hollandok összefogásának köszönheték kiszabadulásukat.

1676 februárjában Ruyter holland admirális a hajóhadával ment értük Nápolyba, mire a nápolyi alkirály elrendelte a gályarabok szabadon bocsátását, Ruyter tengernagy sok diadala közül ezt tartotta a legnagyobbnak.

Kuruc zászlók alatt

A pozsonyi vértörvényszékek áldatlan tevékenysége miatt a protestánsok elveszítették csaknem valamennyi püspöküket, lelkészüket és tanítójukat, majd templomaikat és iskoláikat is. A felvidéki evangélikusok számára

Protestáns lelkészek mint gályarabok korabeli metszeten

A REFORMÁCIÓ NEMZETERŐSÍTŐ HATÁSA MAGYARORSZÁGON

adójából fizetett német katonaságot telepített. Mindezt azzal tetézte, hogy drasztikus intézkedéseket léptetett életbe a katolikus egyház pozícióinak visszaszerzése érdekében.

Protestáns gályarabok

1673 februárjában Lipót, a Magyar Királyság alkotmányát semmibe véve, az ország teljhatalmú kormányzójává nevezte ki Johann Caspar Ampringent, a Német Lovagrend nagymesterét. A protestánsokkal szembeni vallási türelmetlenség ezután odáig fajult, hogy szeptemberben Szelepcsényi György esztergomi érsek elnökletével rendkívüli bíróságot állítottak fel Pozsonyban. A bíróság először harminchárom evangélikus lelkészt, majd 1674 tavaszára már mintegy hétszáz evangélikus és református prédikátort és tanítót idézett maga elé. Az ellenük felhozott vád felségsértés és hazárulás volt. Az idézésre háromszáznál többen jelentek meg, többségükben evangélikus lelkészek és tanítók.

Széchenyi György győri püspök ez idő tájt jelentette ki: „Magyarországban az evangélikusoknak olyan kötelet fontunk, melyet ha nyakokba ránthatunk, az evangélikus vallás soha többé lábra nem áll.” A beidézetek fejére három vádpontot olvastak: „Gyalázták a vallást, részt vettek a rebellióban és cimboráltak a törökkel.” Legkeményebb vádlójuk Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök, a magyar királyi kamara elnöke volt.

Payr Sándor írta *A magyar protestáns gályarabok* című tanulmányában (Budapest, 1927): „A vádlottak Szelepcsényi előtt mindig azt sürgették, hogy ne általánosságban ítéljenek el 700 lelkészt, hanem állapítsák meg név szerint, ki, mikor, hol és miben vétkezett. De erre nem került sor, egyenként ki sem hallgatták őket, hanem kimondották a halálos ítéletet jelenlevőkre és távolmaradottakra egyaránt.” A halálbüntetéstől a vádlottak csak úgy menekülhettek meg, ha áttértek a katolikus vallásra, vagy írásban lemondtak

különösen nagy csapás volt az eperjesi, evangélikus kollégium elvétele, majd a debreceni vérengzéseivel is hírhedté vált Antonio Caraffa császári tábornok vértörvényszékének megtorló munkája 1687-ben. Huszonnegy megkínzott és kivégzett áldozata közül húsz evangélikus volt.

Az elképesztően súlyos ítéletekkel főként a protestánsokat, illetőleg a rendeket igyekeztek megfélemlíteni. 1687-ben a bénító félelem légkörében hívták össze azt az országgyűlést, amely – úgymond – önként mondott le a szabad királyválasztás jogáról, s mondta ki a Habsburg-ház örökös fiági trónöröklését.

Mindezek alapján is kijelenthető, hogy Lipót császár, akinek seregei a XI. Ince pápa kezdeményezésére létrejött Szent liga más hadaival szövetségben eredményesen szorították ki Magyarországról a törököket, egyidejűleg kétféle küzdelmet folytatott a magyarság és a protestantizmus ellen. Ezzel a magatartással tulajdonképpen kikényszerítette, hogy a reformáció hívei és a nemzet, ez a két megalázott és megtépzott tényező közelebb kerüljön egymáshoz. Nem véletlen, hogy az evangélikus Thököly Imre és a katolikus, ám a protestánsok sérelmeit is orvosolni kész II. Rákóczi Ferenc zászlai alatt nagy számban harcoltak lutheránusok és kálvinisták. A felvidéki, szabad királyi városok evangélikus polgárai és a lutheránus nemesség már 1703 nyarán üdvözölték a fejedelem hadba szállását.

Persze, túlzás lenne azt állítani, hogy a protestánsok nagy részének nemzeti elkötelezettsége kizárólag a Habsburg-abszolutizmus áldatlan tevékenységének köszönhető, hiszen a reformátorok már addig is előszeretettel használták a nép nyelvét, iskoláiknak kiváló, felkészült tanárokat adtak, s korszerű, oktatási rendszerek kidolgozásával megújították a képzést. A képlet azért nem volt ilyen egyszerű, mert szabadságharcainkat elsősorban nem vallási szempontok motiválták, hanem az a szellemiség, amelyet Rákóczi zászlainak jelmondata így fogalmazott meg: *Cum Deo pro Patria et Libertate (Istennel a hazáért és a szabadságért).*

Udvari nemzettudat-formálás

A 18. században, amikor az ellenreformáció legdurvább formái már eltűnedeztek, s a vallási türelem jelei felerősödtek, a módszerek is kifinomultabbak lettek. Megmutatkozott ez a katolikus szellemű, bécsi udvar és a magyarországi, protestáns egyházak kulturális és oktatási tevékenységében, különös tekintettel a történelemoktatásra, hiszen mindkét fél felmérte a történelemszemlélet és a nemzettudat közötti szoros összefüggést.

A magyar testőrséget is tartó Mária Terézia uralkodása idején az udvar részéről rendkívüli módon felértékelődött a magyar nemzettudat átforgalmazásának igénye. Jól tükrözi ezt Kollár Ádámnak, a királynő bizalmát élvező, cenzori feladatokat is ellátó, amúgy nagy tudású történétírónak a tevékenysége. Ki is volt ez a Kollár Ádám? Róla azért érdemes hangsúlyosan szólni, mert kenyéradó gazdáit, a Habsburgokat kiszolgáló munkássága hatásosan szemlélteti a bécsi udvar magyarokkal kapcsolatos valódi törekvéseit. Dümmerth Dezső történész az *Árástudók küzdelmei* című kötetében (Budapest, 1987) külön fejezetet szentelt Kollár működésének. Ebben idézte a történétírónak a királynőhöz intézett, Bessenyei György egyik művét ajánló sorait: „A szerző... egyike honfitársainknak, és évek óta jól ismerem... Mi magyarok, nemzeti karakterünk szerint, igen kevésbé tudunk hízelegni. Az irigység, az önzés, a féktelen becsvágy és a túlságos szabadságra való erős hajlandóság – ezek a mi nemzeti hibáink.”

Vagyis Kollár Ádám a királynő előtt magyarnak vallotta magát, s ezzel hitelesítette a magyarok nevében gyakorolt önkritikát. Érdemes figyelni erre a körmönfont magatartásra. Korábban, 1763-ban ugyanis egy forráskiadásának apró betűs jegyzetében, meglehetősen elrejtve, a szláv népekről szóló egyik mondatát így kezdte: „Ha valaki, miként én is, szlovák nemzetiségű...”, s a többi...

Nos, a többnemzetiségű Magyarországon sok olyan példát említhetnénk, amelyben idegen származású honfitársaink sorsközösséget vállaltak a magyarsággal. Kollár esetében azonban feltehetjük a kérdést: vajon miféle sorsközösséget vállalhatott a magyarsággal az a művelt udvaronc, aki magas szinten szolgálta a bécsi udvar magyarelles, a magyarokat birodalmi érdekeknek alárendelő törekvéseit? Az ő esetében ugyanis erről beszélhetünk. Csóka J. Lajos levéltáros, bencés szerzetes *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám* című könyvében (Pannonhalma, 1936), valamint több tanulmányában feltárta Kollár Ádám névtelen, titkos működését a Mária Terézia által felállított államtanács mellett. Kollárt, aki valójában nem kedvelte a magyar nemességet, itt magyar szakértőként foglalkoztatták, s ebben a minőségében közreműködött olyan kamarai ügyekben, amelyek magyar, nemesi birtokokat juttattak a király (vagyis a Habsburgok) kezére.

Herderi jóslat

Mária Terézia uralkodása és Anton Wenzel von Kaunitz kancellársága alatt Kollárt kinevezték a kamarai levéltár élére, majd sor került az államtanács és a császári, titkos levéltár felállítására. Kollár Ádám mögé olyan neves tudós is felsorakozott, mint August Ludwig Schlözer német történész, a göttingeni egyetem professzora, aki 1771-ben Halléban megjelent *Allgemeine nordische Geschichte (Általános északi história)* című munkájában (Kollár jegyzeteire hivatkozva) felvázolta a magyarok pusztulásának eszméjét. (Tette ezt abban az esztendőben, amikor Kollárék titokban történeti érveket gyűjtöttek a lengyelek elnyomásához.)

A tetszetős elmélet (Schlözer munkája nyomán) Johann Gottfried von Herder német költőt és filozófust is megragadta. 1791-ben, az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (Eszméek az emberiség történetének filozófiájáról)* című művének negyedik kötetében megjelent a magyarok

kipusztulásáról szóló megállapítás, illetve jóslat, amely így hangzott: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni.”

Ez volt az úgynevezett herderi jóslat, amely nagy port vert fel a magyarok körében. Csak hosszú idő elteltével derült ki, hogy ennek a jóslatnak Kollár Ádám volt a szellemi atyja. Az a Kollár Ádám, akit a jóhiszemű Bessenyei még 1778-ban is a pártfogójának tartott, hiszen őt kérte meg, hogy az első, magyar, tudós társaságra vonatkozó kérelmet eljuttassa a királynőhöz. Dümmerth szavaival: „Bessenyei jobb elintézés céljából pártfogójának: Kollár Ádámnak adta oda a kérvényt, s ez volt az ügy veszte. Kollár nem a Bessenyeit személy szerint kedvelő királynőnek, hanem – szándékos rosszindulattal – II. Józsefnek kezére játszotta a kérvényt, akinek nemzetellenes nézeteit már jól ismerte. S valóban, a magyar, tudós társaság ügye ezzel fél évszázadra elbukott.”

Bessenyei ekkor már évek óta nem volt tagja a testőrségnek (1773-ban kilépett). A magyar protestánsok bécsi ügyvivőjeként tevékenykedett Bécsben, s a tudós társaság megalapításának kudarca után is a császárvárosban akart maradni. Ennek érdekében áttért a katolikus vallásra (ezt a lépését később megbánta), ami feltehetően megkönnyítette számára, hogy állást kapjon. A királynő udvari könyvtárosa, majd egy német nyelvű lap szerkesztője lett. Mária Terézia halála (1780) után két évvel II. József megvonta az évjáradékát, ezért kénytelen volt visszavonulni birtokaira.

Bessenyeit tartjuk a magyar felvilágosodás első, kimagasló alakjának, aki erős alapokat épített az új utakat kereső magyar irodalom számára. A császári rendőrség figyelte a tevékenységét, a cenzúra pedig rendre megakadályozta műveinek megjelenését. 1804-től már nem írt, de kézíratos művei szerencsére fennmaradtak. Felfogásáról sokat elárul ez a tőle származó, ma is megszívlelendő gondolat: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”

Közös szellemi kincsünk

Herder és, persze, Kollár ténykedése honunkban sokakat megrendített, következképpen nem csoda, ha a magyar nyelv használatának és megújításának, valamint a magyar kultúra nevezetes intézményeinek ügye előtérbe került. A 19. században a mai értelemben vett nemzet és nemzettudat alapjait már lerakták (nem csak a magyarság vonatkozásában), s ebben a protestantizmus szerepe vitathatatlan. Miként a reformkor politikai küzdelmeiben és az 1848-as szabadságharc kirobbantásában is. A Habsburg-ellenes, hazafias mozgalom és küzdelem szellemi vezetői között ott találjuk az evangélikus Kossuthot és Petőfit, valamint azokat a márciusi ifjakat, akiknek nagy része, Kossuthhoz hasonlóan, az eperjesi, evangélikus kollégium falai között sajátította el a nemzet iránti elkötelezettséget és áldozatkészséget nagyszerű és tiszteletré méltó képességét.

Magyarországon ma az emberek nemzeti identitása, nemzettudata erősebb, mint sok más népé Európában. A magyaroknak ez a vonása ugyanis kiállta a történelem által támasztott kemény próbákat, s mondjon bárki bármit, a nehéz időköt követően is megmaradt, függetlenül a vallási hovatartozástól. Mondhatjuk, hogy ez az egyik közös, szellemi kincsünk. A másik a keresztyén-keresztény hithez kötődő öntudat, amely az ökumené jegyében jó ideje összekapcsolja történelmi egyházainkat. Legyünk büszkéek ezekre az örökségekre! ♦♦

Széchenyi György
győri püspök

Reformáció 500 – Arany 200

A 2011-es népszámlálás szerint Magyarország lélekszáma megközelíti a tízmillió-kétszázézer főt. Ebből csaknem hétmillió-ötszáznyolcvanötezer ember mondja magát kereszténynek. A protestánsok lélekszáma kevés híján kétféle millióra tehető, ám jókora a különbség a református felekezetük javára: egymillió-hatszázhuszonháromezer vallja magát reformátusnak, az ágostai hitvallású evangélikusok száma pedig mintegy háromszázöt-ezerre tehető. Ha most közelebbről, helyi, nagyvárosi viszonylatban szeretnénk szemlélni honunkban a protestantizmus fejlődését, akkor kézen-fekvő, hogy valamely híres, református nagyvárosunk életének alakulását kell követnünk. 2017-ben nemcsak a reformáció emlékét ünnepeljük, hanem Arany János születésének kétszázadik évfordulóját is. És Nagykőrös, Arany János életének fontos állomása, egyszersmind református városaink közül az egyik kiemelkedő. Az alábbi írásban Oláh Róbert, a Nagykőrösi Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény geográfus-történésze a nagykőrösi reformáció ötszáz évéről ad képet olvasóinknak. (A Szerk.)

OLÁH RÓBERT

A szögelt kuttyától a lőtt kakasig

A NAGYKÖRÖSI REFORMÁCIÓ ÖTSZÁZ ÉVE

Ha csendben, elfogulatlanul szemléljük a történelem viharait, amelyeknek egyike volt a reformáció, akkor hallhatjuk annak előmorajlását is, amely a XIV. századtól John Wyclif teológus egyházellenes fellépésétől hallható. E törekvések szellemében Csehországban Husz János (1369–1415) is a változás mellett foglalt állást, ám forradalmi próbálkozása az új eszmék hirdetésével, mint ismeretes, véres eseményekbe torkollott. A rendi és az egyházi reformmozgalom egy másik szintéren bontakozott ki igazán, hiszen a párizsi egyetem irányításával elindult a XV. századi zsinatkorszak, amelynek lapjai kitörölhetlenné váltak az emberiség történelmében.

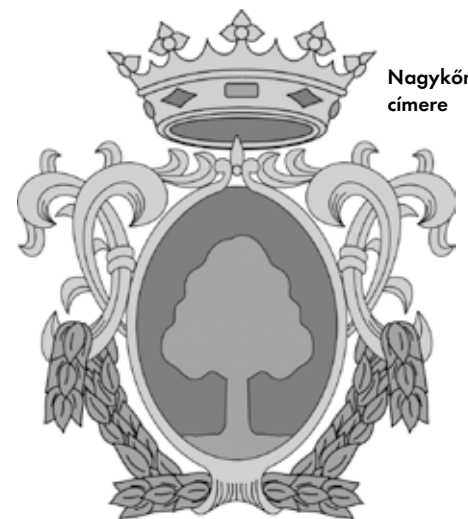
Az 1500-as évek elején Európát az inkvizíció lángba borította. A katolicizmus mindent irányító hatalma (a Szentszék által magát Isten helytartójának tartva) élet és halál ura volt ebben az időszakban. A római egyház alapjainak új teológiai kontextusra való helyezésére volt tehát szükség, amelyet Luther mondott ki, vállalva annak minden kockázatát. *A toll hatalmasabb, mint a kard* – mondotta állítólag Richelieu bíboros. Luther tollat rántott, s ellene karddal vonultak, ez tény. S noha az egyház próbált szembenézni a Luther színre lépése előtti múltjával, a reformáció felforgatta a XVI. század politikai rendjét is, amelyben a protestáns vívmányok nem jöhettek volna létre a háborúk és a gyenge Német-római Császárság nélkül.

Olyan helyzetben kell látnunk a reformáció kezdetét és megelőző időszakát, amelyben e történelmi események hatással voltak hazánkra

is. Hiszen ezen időszakban a Török Birodalom elnyomása alatt szenvedett a Magyar Királyság jelentős része, így a *Három Város*, azaz Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét lakossága is. Nagykőrös kiemelkedő pozícióba került, mint khász város, ahol a török uralom mellett, a vallásszabadság gyakorlása révén, a lakosság szabadon áttért a református vallásra. Ennek történetét és emlékeit megismerve láthatjuk, hogyan zajlott a reformáció, s milyen változásokon ment át az eltelt félezer év alatt, s ennek pillérei a megtérés, a bűnbánat és az evangélium terjesztése voltak, valamint ezek megreformálása.

A nagykőrösi, református egyház születésének kezdeti dátumát igen nehéz megállapítani, hiszen a történelem viharai során a dokumentumaink közül sok elpusztult, így nem maradtak fent az utókorra. Nagykőrösön minden megtörtént, ami a nagy, országos színpadon zajlott, csupán kicsiben, s ennek jelentősége nem csorbítható, hiszen ezer szállal kötődnek minden magyar múltjához.

Bizonyosan állíthatjuk, hogy a mohácsi vérszedejére datálható a nagykőrösi reformáció kezdete, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy Cegléd, mint szomszéd városunk, 1526 és 1530 között vette át az új vallást. *Balla Gergely* (1710–1774) mint nagykőrösi főbíró és krónikáiról vált híressé, aki művében említést tesz *Kálmáncsehi Sánta Mártonról*, aki elhozta Nagykőrösre az új hit szellemét. 1520-ban a nagykőrösi, középfokú tanintézetből indul útnak *Nagykőrösi Péter* Bécsbe, majd őt követően *Kőrösi Csuda Demeter* diák 1531-ben Krakkóba és Wittenbergbe. A fiatal diák itt töltötte az egyetemi tanulmányait, így Nyugat-Európából városunk deli ifjúsága hazahozta tudásának

Nagykőrös címere

erszényét, amelybe sok emlékmorzsát hinthetett Luthertől. 1526, minden magyar számára ismert dátum, az első év, amelyben a katolikus egyház szigora enyhült a török hódoltság alatt. Már ekkor megtette Nagykőrös az első lépést, hogy az új egyház kebelébe térjen. Kálmáncsehi Sánta Mártonról ugyan kevés információnk maradt, de tanulmányainak évei egyeznek a reformáció kezdetével, így elmondhatjuk, hogy Nagykőrös azonnal magáénak tudhatja Luther szellemiségét.

A nagykőrösi, református egyház alapításának évét a gyülekezeti pecsétnyomón található dátumból ismerjük, amely 1545 évét őrzi. Ezt megelőzően is aktív, lelki életet élhettek a kőrösi emberek, így egyházunk országosan is az elsők között szilárdult meg az Alföld szívében. Luther bátor fellépését követően a reformáció további ágakra tagolódott, így Kálvin János genfi lelkész

tanaival a városunk nagyon hamar azonosulni tudott, így a kálvini tanokat magunkénak vallva a város és az egyház vezetése, az egyházi tanács összefonódott egyfajta konzisztórium, majd presbiteri egységbe egészen a XIX. század közepéig. Változás csak 1863-ban történt, amikor is a régi rendszert feledtette a zsinati-presbiteri rend, így a városi és az egyházi tanács különvált, az előbbibe választás útján, az utóbbiba egyházi tisztség betöltésével lehetett bekerülni. Így megnyílt a más felekezetűeknek a kapu a városvezetés kormányzásához, elsősorban a katolikusok előtt. Az erősödő kálvinista egyház egyre nagyobb vagyonnal rendelkezett, amelyhez hozzákapcsolódott a városi erdők hetedének felajánlása, s a famennyiség hatalmas bevételeket hozott a presbitériumnak.

Ezen összegeket az oktatásra fordítva megindult a méltán híres, országunk első református gimnáziumai között számon tartott, később Arany Jánosnak és a nagy tanári karnak otthont adó, patinás iskola működése 1557-ben. Azóta eltelt több mint négy és fél évszázad, de iskolánk mit sem vesztett fényéből. A Magyar Tudományos Akadémia is állást foglalt a gimnázium keltezésének ügyében: az 1550-es évek közepén már biztosan létezett az iskola, olvashatjuk a szakértői-kutatói véleményben. Az 1693. január 3-ai keltezésű törvényelírásában az iskola igaz hitről tesz tanúbizonyosságot, amelyben feljegyzik, hogy a korábbi összeírásnál ez bővebb terjedelmű. A tanulásról például az alábbi intelmeket olvashatjuk: „*A tanuló Istentől arra rendelt személy, hogy az Istenről szóló tudományt, azután a szépművészetet és az*

A barokk szószék a templomban

A reformáció emlékszobra a Hősök terén

egyházakban használandó nyelvet megtanulja”, hiszen „... az Iskola Istennek veteményes kertje: Seminarium Dei.”

Az iskola történetében számos, kiemelkedő pedagógus és később híres, nagy tudásra szert tett tanítványt említhetünk meg. Ennek alapja a nevelési alapelvekben tükröződik, amelyek szerint a nagy múltú intézmény vezérelvei az elkötelezettség, a műveltség és az igényesség. Az iskola és az egyház kapcsolatát jelzi egy korábbi tanulmányban megjelent, az iskola történetét bemutató zárószó is, amelyet a Bibliából idéznek: „Azokra a dolgokra törekedjünk tehát, amelyek a békességet és egymás építését szolgálják.” Napjainkban a református egyház temetőjének gondozásában a gimnázium tanulói aktívan részt vesznek, ápolják az elhunytak emlékeit és sírköveit, így az Arany János által írt sírversek elhunytjai felett is örökdik az utókor, a költőt idézve: „A holtak álmai felett Szépen virul a kegyelet.” A Nemzeti Örökség Intézete a Nemzeti Sírkerteken belül, egyfajta hazai pantheonban öt nagykörösi elhunytat tart számon: *Beretvás Ferenc* (1807–1878) földbirtokost, honvédtisztet, alezredest; *Filó Lajos* (1828–1905) református lelkészt, teológust, egyházi író; *Háló Kovács József* (1761–1830) református lelkészt, író, költőt, műfordítót; *Tanárky Geodeon* (1825–1887) politikust, író, a Magyar Tudományos Akadémia tagját; valamint *Szigeti Wurga János* (1804–1876) pedagógust, filozófust, Arany János tanártársát, a Magyar Tudományos Akadémia tagját.

Kiemelkedő büszkesége Nagykőrösnek, hogy 1830-ban Tanítóképző Líceum nyílt a város szívében, amelynek kapuja 1957-ig nyitva állott, majd azt követő három és fél évtized múltán újra megnyílt a Károli Gáspár Református Egyetem keretein belül a rendszerváltást követően. A reformáció 500. évéhez közeledve, 2016. november 13-án a Nagykőrösi Református Egyházközség a birtokában levő temetői területet, amelyet 1855-től a helyi zsidóságnak használatba adta, de nem mint tulajdonosnak, ezen ünnepélyes alkalomból ajándékozási szerződés keretében átadta a Nagykőrösi Zsidó Hitközségnek. Az utóbbi elismerése jeléül egy csodálatos ezüstharangot ajándékozott az egyházközségnek, hogy az évek múlásával az utókor is láthassa a nagylelkű, református gesztust, így az egyházak közötti megértés, a testvéri támasz jelképeként. A reformáció évében hatalmas megtiszteltetés érte nemcsak városunkat, hanem az Arany János Református Gimnázium, Szakgimnázium és Kollégium intézményét is, hiszen a Nemzeti Tanévnyitó ünnepségét nálunk, Arany János városában rendezték a református templom falai között.

A kálvinista gondolkodásmód igen szigorú, feddhetetlen erkölcsű életet követelt a híveitől, ennek megfelelően az egyház a hívek mindennapi életébe is beleszólt, mint például az öltözködésbe vagy a magaviseletbe. II. József, a kalapos királyunk uralkodásáig (1780–1790) és tiltórendeletéig a nagykőrösi egyháztanács bíraskodási jogot is gyakorolhatott, s büntetés kiszabásában

is eljárhatott. Az eklézsia- vagy egyházkövetés szokása alapján bizony bűnökben, pl. káromkodás vagy házasságtörés során a bűnös személy vállán fekete lepellel az egész egyháztanács és a város lakossága előtt bevallhatta bűnét, majd bocsánatot kérhetett a sértettől, valamint fogadalmat tett, hogy több, Istentől távoli cselekedete nem lesz, így úgymond megúszhatta a komolyabb büntetéseket, vagyis a csonkításokat, a nyelvkivágást, a korbácsolást vagy a városból való kiűzést. Ilyen esetre számos példa volt, mint pl. 1639. január 17-én, amikor is a városi jegyzőkönyvbe bejegyezték: „Feier Pal Felesége az Fekete Szekből az Ecclesiat megh kövesse.”

Mi bizonyíthatná jobban a körösi hitéletet, mint Isten házának monumentális nagysága, amelyet a városunkba érkező vándorok már messziről, a szélrózsa minden irányából megpillanthatnak. A budai mészkőből épült templomot a XIV. század óta többször átépítették, az 1630-as évekig katolikus templomként használták, ezt követően vált a református istentiszteletek színhelyévé. Egy 1933-as írásból merítve, amely Horváth József

magyarság kezdetén rakták le; alapépítményének korai román stílusa a XII. század elejére vall, az 1876-iki tatarozásnál az akkor még meglévő boltozat lebontásakor kikerülő téglák jegyéből Deák József tanár az 1901. évre teszi az építés megkezdését. ... Az ősi torony fejtét is sokszor tépte a harcos idők szele, bár természetkövekből épült teste félezred éven át megmaradt eredeti alapozásával nemzedékek örállójának. A magyar reformáció hajnalán az apostoli keresztet az evangélium csillagával cserélte föl; ércnyelvének zengő szárnyán dicsőséges és szomorú korszakok tűntek az elmúlásba, ablakszemei még látták az ősi Ents és Vántsod tanyai népét, látták a Kun László sátrába osonó Kemecse, Törtel, Árbóz orgyilkos törének villogását, végignézték a szörnyű tatárfutást, örködték a török járomban robotoló nép éjjelén. Várkertje nem egyszer védte sáncaival és sziklafalaival a martalócok elől menekülő hívek asszony- és gyermektáborát; kőválláról 1708-ban ágyúk torka dalolt a rabló rácokra halálos éneket; égbenyújtott, acélkezével kifogta a haragvó menny villámaikat...”

A harangsalád a torony szívében

gimnáziumi vallásánár tollából származik, az alábbi romantikus és egyben hű képet kaphatjuk a körösi, szakrális csodáról: „Karsú sisakját a magasba emeli, gótikus bronzárkádja alól a messze, virágos Tiszahátra tekint, s mint rég letűnt századok büszke öre, mint kőbevésett, szent emlékezés áll kemény sziklakövekből rótt talpán, a város szívében, a nagykőrösi öreg torony! Áll és ködülte, téli estéken a kései utast mérföldre hunyorgó villanszemével barátságosan hívogatja hazafelé; áll és a lábánál piacoló, kavargó életet 71 méter magasban fénylő csillagával fel, az égiek felé parancsolja... Köveibe nyolc évszázad vihara, vése írta be történetét; alapját s vele templomunk falait a keresztény

1708. szeptember 11-én a rácok Kecskemét feldúlása után Nagykőrös falai alá vonultak, s a Zsoltárok szavai a lakosságnak valósággá váltak: „Bizony elrejt engem az ő hajlékába a veszedelem napján...” Az égbe nyúló toronyból nemcsak a rácokat ágyúzták a helyiek, hanem a felhőket is, hogy „elriasszák” a viharokat és a jégesőt, így elmondhatjuk, hogy Benjamin Franklin (1706–1790), aki a villámhárító feltalálója és az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatának egyik fogalmazója és deklarálója, s mint egyben természettudós került be a hallhatatlan feltalálók közé, minthogy „Eripuit coelo fulmen...”, azaz „Aki kiragadta a villámokat az égből...”, így ezen tette előtt a helyiek is próbálkoztak a villámok

A torony
a nagyszabású
átépítés alatt

megfekezésével a templomtoronyból. Bár nincs információnk arról, hogy sikeres „villámhárítás” történt volna, de számos villámcsapás érte a templom tornyát, amely többször meg is sérült. A villámcsapások okozta károkról az alábbi fennmaradt, nagykőrösi ismertetés alapján tudunk, amely 1711-ben keletkezett: „A menykő megütötte a tornyot másodszer, melly is csak egyenesen ment le a tetejét fel szaggatván. ... mihelyt az Isten itéleti meglett, az emberek békfutottak a templomban, olyan nagy bűdös füst volt a kőnek, hogy egymást az emberek alig láthatták és szagolhatták.” Érdekes adat, hogy a város két hordó puskaport is tárolt a toronyban, de szerencsére sem ennek, sem a strázsáló őrnök nem esett semmi baja.

Az 1711-es eset közlöje Balla Gergely volt, mint ahogy a következő eseményé is, ahol tudósítja az utókort az alábbi villámcsapásról, amely újfent a templomtoronyt érte 1741. május 18-án: „... éjszaka 12 óra előtt az ide való tornyot a menykő megütötte, és a tűz a tornyot tartó fa oszlop tövében kapván lángot vetett, azután az ott lévő strásák által hír adatván harangoztak,

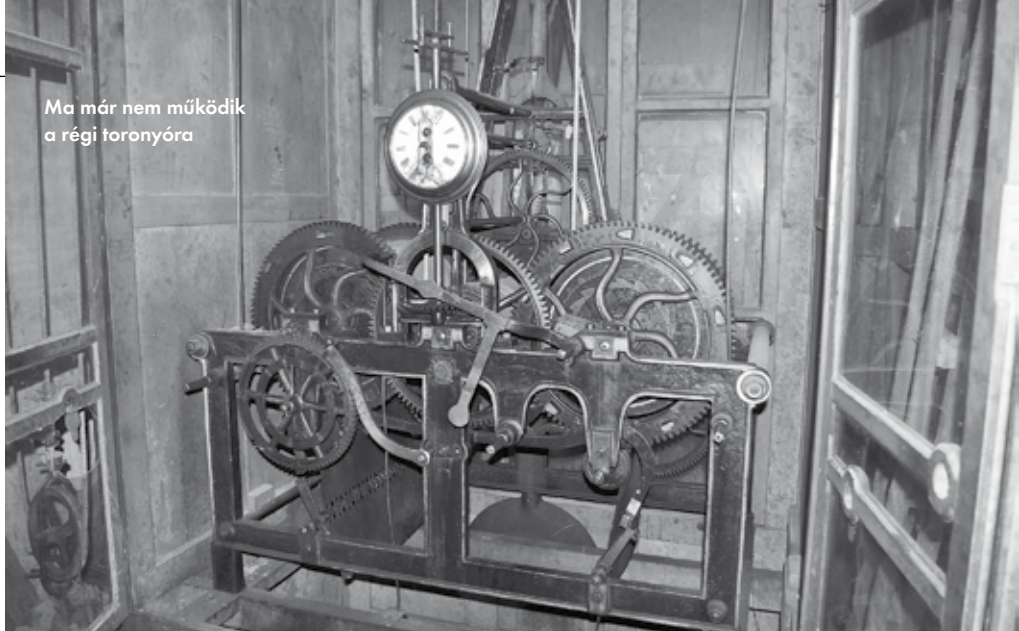
Naplementekor

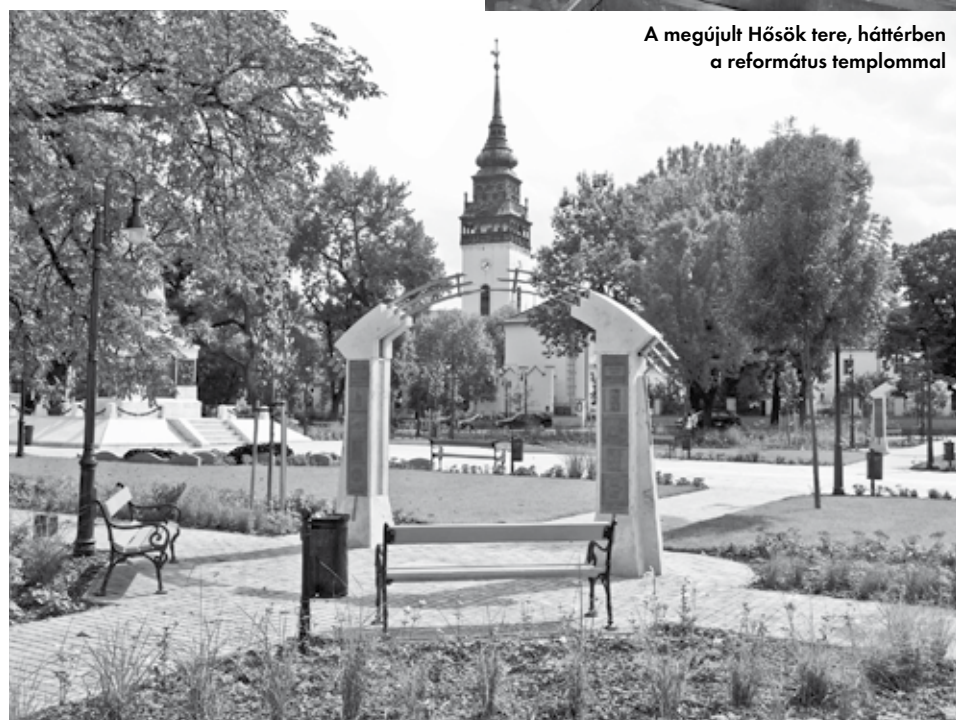
mellyre a nép öszvetődülván tejet és vizet parancsoltak hozni, azonnal annyit hoztanak a lakosok, hogy azon lángozó tűz a téjjel és azután vízzel elolttatott és a torony megmaradott.” Ezt öröközte meg a később lelkipásztorrá lett professor, Medgyesi Pál (1604–1663) is, aki naplójában feljegyezte a hálás utókornak az alábbi feliratot, amely már nem olvasható az egyik ablakon, amely egykoron a Városháza épületére nézett: „Saepe petunt celsas errania fulmina turres, Tu vigeas nostri laeta favore Dei.”, azaz „Gyakran felkeresik a tévelygő villámok a magas tornyokat, Te Istenünk kegyelméből sértetlenül állj.” Bizonyos források szerint a felirat a toronyóra fölé került 1765-ben, elrettentve a mennykövet, amely oly sokszor csapta a reformáció nagykőrösi jelképét. Ezt Medgyesi is megerősítette chronosticonjában (ez általában homlokzaton elhelyezett, latin nyelvű felirat, amelynek betűit összeadva évszámot kapunk). „Fenséges homlokán a történelem árnya ül; tekintete a múltakon mereng és a jövőbe néz...”, olvashatjuk, ha kinyitjuk a XX. század elején keltezett *Nagykőrösi Református Egyház múltja és jelene* című munkát, amelyből kiviláglik, hogy mekkora gonddal féltették és óvták eleink ezt a csodát és azt, amelyet szimbolizált, még akkor is, amikor az első világháború terhét éppen csak túlélte az ország és a város. S amikor újabb gazdasági válság nehezedett Európára, s megállíthatatlanul meneteltünk egy újabb világégés felé, amelynek jeleit akkor még nem tudhattuk, hogy mivé válik majd az emberiség pusztító szándéka és ezen vészterhes időszak.

A többszöri átépítéseket követően 1758-ban új toronysisak készült, de a mai alaprajzát a templom csak az 1876–1877-es évben nyerte el, amikor is addigra a templomtestet megmagasították, új padok és karzatok készültek, valamint az orgonát áthelyezték a jelenlegi helyére. 1887-ben a városi tanács az egyháztanács tagjait kéri, hogy a tűzjelző szolgálatot helyezze át, mivel a növekvő város feletti szolgálatot már nem lehetett biztonságosan ellátni. Így átalakítást kellett véghez vinni, amely 1890-re el is készült, de a torony árbocfája sajnálatos módon elhajlott és megrongálódott, így újabb építkezésbe kellett kezdeni. A kornak megfelelő pályázatot írtak ki, amelyet 1906-ban visszavontak, de később, mintegy három hónap múlva Kakas jelisével Foerk Ernő és Sándy Gyula budapesti építész tanárok elnyerték a pályamunkájuk révén a tervezési és a kivitelezési megbízást. A torony és a templom mostani formájában 1907 óta jelképe Nagykovács városának és a helyi, református vallás szilárdságának. Érdekesképp megemlítené, hogy a torony tetejét díszítő kakas farktollait, ha elég éles a szemünk, vagy távcsövet használunk, láthatóan több, apró sérülés borítja, amelyek eredete máig sem tisztázott, de ismeretes, hogy lövöldözés során céltáblának használták. A második világháború utolsó éveire datálható az ilyen sérülések keletkezése, de a német hadsere-

get illetően azért nem lehet ezt az ő számlájukra írni, mert biztosan maradt volna fent a szovjet bevonulás után visszaemlékezés, amelyben a háborús ellenfél pusztításait veszik számba. A magyar lakosság ilyen profán „szórakozással” nem mert volna élni, hiszen hatalmas tisztelettel adóznak jelenleg is a templom és szimbólumai iránt. Legáltalánosabban elterjedt nézet szerint a szovjet katonák bevonulásakor a szórakozásuknak esett áldozatul a kakasdísz. Ez az eset azért sem maradhatott fent írott vagy fényképes dokumentációban, mert rossz fényt vetett volna az orosz hatalomra az ötvenes évektől a rendszerváltásig. A 90-es évek elején a kivonulás során azért nem lehetett ilyen kárt okozni a toronyban, mert az hatalmas visszhangot váltott volna ki, így gya-

Ma már nem működik a régi toronyóra

A megújult Hősök tere, háttérben a református templommal

A meglőtt kakas a torony tetején

nítható, hogy 1944. február 7-ét követően került erre sor valamikor a háború viharában.

Egy templom történetéhez az orgonájának, a toronyórájának, a harangjának és a szószékének története is szervesen hozzákapcsolódik, kiváltképp, hogy igen érdekes, s a nagykőrösi emberek világára jellemző. A teljesség igénye nélkül e tárgyak történetének megvizsgálásakor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a református vallásban kezdetben nem használtak az istentiszteletek során orgonát annak drágasága és ritkasága miatt, hiszen hazánkban a XVII–XVIII. század során döntően a német származású lakosság igényének megfelelően épült e grandiózus hangszer. A hazai orgonaépítés első, nagy hulláma 1820 és 1830 közé tehető, amelyhez Nagykőrös is csatlakozott, de a munkálatok csak 1856-ra fejeződtek be, s ezen év karácsonyán mutatták be a hangszer a város és a hívek örömeire, amelyet *Patay Sámuel* és *Beretvás Éva* adományából tudtak megvalósítani. A helyi egyháztörténetben kiemelkedő szerepe van az adományozóknak, hiszen a felajánlások mind Isten dicsőségét voltak hivatottak szolgálni. Eötvös Károly *A nagy-kőrösi*

kántor című novellájában a korabeli, kőrösi ember gondolatait humoros előadásban örökítette meg az utókornak. Emellett Arany Jánost és a nagy tanári kart is meghívta az esemény, a munkálatok csúszása, így a gimnáziumi gúnylapban az orgonán hiányzó sípok helyett gyermek- és macskafejek kandikálnak ki, amint nagy erőlködéssel énekelnek. A kép aláírása is sokatmondó: „*Indítvány, miképp lehetne a kőrösi orgonánál az érc-sípokat ideiglenesen pótolni.*” 1933-ban átépítésre és korszerűsítésre vállalkoztak, végül 1992 és 1997 között eredeti helyén teljesen modernizálva, de a múltjának megfelelően újraépítve adták át a nagyközönségnek ezt az értékes hangszer. Dávid István elismert orgonaművész és főiskolai tanár így fogalmazott az új hangszerről: „*A sípanyag értékes részének megőrzése folytán az új hangszerben négy korszak építési stílusát kell egységgé formálni, ami nem mindennapi orgonatervezői és -építői feladat. Az eredmény viszont minden fáradtságért kárpótolható.*” Az értékes hangszer segítségével számos koncert és kórus mutatkozik be, így hirdelve Isten ígését és a dallamokon keresztül hirdelve dicsőségét.

A harangozók nem csupán a harangok játékára kellett figyeljenek, hanem a toronyóra működtetése és beállítása is az ő feladatuk volt, bár ennél gyakrabban végeztek lakatosmunkát, így innen ered a *Lakatos* ragadványneveink is. Mesterségük mellett a város tüzeinek őrzése kiemelkedő jelentőségű feladatuk volt, hiszen a harangokkal riadójelet is adhattak a városban, nem véletlenül maradt fent a régi mondás: „*Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango.*”, azaz „*Az élőket hívom, a halottakat elsíratom, a villámokat megtöröm.*” Az első toronyórát 1693-ban Bécsből hozták, s ugyancsak innen vásárolták a következőt is az 1790-es évek elején. Jelenleg már egyik sem működik, ezért most a kor követelményeinek megfelelő, műhold által vezérelt, mindössze doboznyi méretű eszköz felelős a pontos időért, amelyet a torony messziről mutat minden kőrösi polgárnak, valamint a harangozásért, amely istentiszteletre hívja a hívőket. A tornyosok, a harangozók és az órásmesterek a város kasszájából kapták a fizetségüket. Erre példa *Gerecze István* tornyos 1733–1734-es fizetségének listája: „*Eszteendőig való Conventiója* (járandósága): *Kész Pénz f. 6.*;

A nagykőrösi reformátusok orgonája

Teljes pompájában a templom csillárja

Arany János Művelődési Központ

Egy mente; Tartása Város házatúl; Egy Szűr; Két Pár Ing és Gatyá; valamint Két Pár Csizma Debreceni". Ebből láthatjuk, hogy a városvezetés minden részletre kiterjedő fizetéssel honorálta a szakemberek munkáját. A torony három harangnak ad otthont, amelyek közül a legidősebb 1787-ben készült. Ennek tömege mintegy 1300 kilogramm, így a háromból a legnagyobb is egyben. A másik kettő szerényebb tömegű és fiatalabb korú, „csupán” 400, illetve 240 kilogrammot nyomnak, s „csak” 1924 óta lakói a toronyoknak. A templomba belépve hamar feltűnik a puritán, egyszerű kialakítás és hagyományok mellett az igen gazdagon díszített, barokk szószék. Ennek eredete és készítése bizonytalan, annyit tudunk biztosan, hogy az 1750-es évek táján készülhetett. Feltételezhetően Ceglédről került ide ajándékozás révén az alsódabasi *Halász család* kegyúri adományaként. Az ősi templomot egy időszakban a két felekezet közösen használta, így néha történtek is atrocitások a hívők között. 1560 körül észak felől új épületrész építésével igyekeztek a két vallás táborát elkülöníteni, de egy ízetlen tréfa miatt ez nem volt lehetséges. Egy alkalommal az istentiszteletre érkezők döglött kutyát találtak a szószéken a tiszteletes testhelyzetére emlékeztetve, s ez olyan felháborodást váltott ki a hívek körében, hogy a gonosz tréfa kieszelői jobbnak

látták, ha kereket oldanak a városból. A későbbi időszakokban sem érezhették a katolikusok magukat biztonságban, hiába állt a város földesura az ő pártjukhoz. Végül 1788. január 9-én, Szent László tiszteletére késő barokk és klasszicista stílusban, copf jegyekkel felszentelték a katolikus híveknek az új templomot, így a városban minden felekezet saját templommal büszkélkedhet immár.

Érdekes adat, hogy a katolikus templom felszentelése előtt a város népessége egy időben csaknem teljesen református vallású volt. Ezt bizonyítják az 1681 óta vezetett anyakönyvi kivonatok, amelyekbe 1718-ig csupán a házassági adatokat jegyezték be. Ettől a dátumtól már a kereszteleési adatok is feljegyzésre kerültek egészen 1895-ig, amikortól már ezt a feladatot az állam vette át. Az ódon falak számos értéket őriznek, lépten nyomon ilyenekkel találkozik a figyelmes szemlélő, mint például a gótikus kereszteleődencével és az ugyancsak gótikus jegyeket viselő zárkövel, amely Ferenczy István *A halál géniusza* című alkotása. Vagy az 1637-ből fennmaradt, eredetileg 200 példányban készült, ám jelenleg 21 darab énekeskönyv. Az *Öreg Graduál*, azaz egy énekeskönyv, a fennmaradt példányok közül a legszebb állapotú, s azon közösség tulajdonában van csaknem 400 éve, amely azt megkapta a XVII. század első felében. Külön emeli a könyv

értékét az ajándékozási története, hiszen I. Rákóczi György (1593–1648) saját kezével írta a latinból lefordított bibliai szöveget a nagybecsű ösnyomatványba: „*Annakokáért tehát) nem azé, a ki akarja, sem nem azé, a ki fut, hanem a könyörülő Istené.*” A helyi, református egyház történelmében pilléreként számító templom hűen tükrözi a vallás változását és a kőrösi emberek hitbéli meggyőződését.

Láthatjuk: Nagykőrös múltja ezer szállal kötődik a reformációhoz. Ezt jól bizonyítja, hogy számos, országosan is ismert, a magyar múlt nagyjainak számító lelkészünk neve maradt fenn az utókorra, ilyen például *Helmezi István* (1670–1753), aki 13 évig, egészen haláláig viselte a superintendensi (püspöki) hivatalt. *Czira Kovács Lajos* (1830–1905), aki 44 évig volt a helyi refor-

mátus egyház lelkésze, 1861-től *Filó Lajos* (a nagykőrösi szószéken tudós-lelképásztor-ként az „*Aranyaszájú*” névvel vált országosan ismeretté), s lelkésztársa, *Nánási Fodor Gerzson* (1763–1835), aki a genfi akadémián végzett, s akit 1814-ben egyházkerületi főjegyzővé választottak. Vagy *Báthori Gábor* (1798–1872) volt főesperesé, egyházkerületi főjegyzőé, helyettes superintendensé meg császári és királyi miniszteri főtanácsosé Bécsben. Ilyen dicső

múlttal az emlékévre készülve számos rendezvény, verseny és konferencia ápolja a protestáns egyház szellemiségét. Olyan városban járunk, amely 2018-ban ünnepli *650 éves fennállását*, s e hat és fél évszázadból *öt a református vallás jegyében* telt el. Büszkék vagyunk a múltunkra és a jelenünkre, a jövő generációinak nevelése a kezünkben, településünkön az óvodától az egyetemig végez oktató- és nevelőmunkát a református egyház. A keresztyén tanítás időtállóságának jegyében, amelyet az emlékév is jól mutat. Nagytiszteletű Szabó Gábor lelkészelnök szavait idézem: „*Nagyon sok minden változott az elmúlt 500 év alatt az emberiség, Európa, Magyarország és az egyházi életben is. Egy valami azonban változatlan: Isten igazsága, ez a valami nem változik, sosem változik, mert Isten örök, az ő ígérete az ember életére és üdvösségére nézve. Ez nagyon fontos, hogy ezt mindig tudjuk, hogy mi így véljük. Őrá mutat az életünk. Őt keressük. Benne találjuk meg az üdvösségünket.*”

Soli Deo Gloria! ♦♦

Nagykőrös, 2017. november 15.

A szerző fényképei mellett a további felvételek az Arany János Közérdekű Muzéális Gyűjtemény, Patonainé Grónai Éva és Rácz Péter szívesége.

A REFORMÁCIÓ KORÁNAK MAGYARORSZÁGÁN

Ige-Idők

Több mint fél évig, 2017 áprilisától november elejéig várta a nagyközönséget az Ige-Idők páratlanul gazdag kiállítása a **Magyar Nemzeti Múzeum** termeiben, amely a magyarországi reformáció történetének folyton változó, összetett viszonyaival ismertette meg látogatóit. Egyedülálló kincseket láthattak, s részletes magyarázó szövegek segítségével tájékozódhattak ezen az érdeklődők. Az erdélyi fejedelmek portréi, Huszár Gál énekeskönyve, amely a világon egyetlen példányban létezik, az Esterházy-gyűjtemény egyes darabjai, a 17. századi, politikai röplapok, a 18. századi, torvaji orgona mind e fél évezred szellemi és tárgyi lenyomatai. Bemutatásuk magyarországi és határon túli múzeumok, gyűjtemények és egyházközségek példamutató összefogásával valósulhatott meg. Lentebb néhány tájékoztató gondolatot olvashatnak a múzeum ismertetőjéből.

Ötszáz esztendeje a Luther fellépésével kezdődött reformáció gyökeresen megváltoztatta Európa arcát. A reformáció értékei az egyetemes kereszténység kincsei is, az egyetemes kereszténység öröksége pedig az egész emberiségé, s a fél évezreddel ezelőtt elindult folyamatok máig hatnak életünk minden területén.

A 15. századi Európa tele volt várakozással, félelemmel és reménnyel. A társadalmat és az egyházat megtizedelő nagy pestisjárvány, a gonosz e világi tobzódása új utakra indította a keresztyén közösségek többségét. Az üdvösség keresése korábban nem látott új kegyességi formákat és társadalmi-lelki mozgalmakat indított el. Proféták jelentek meg, akik az idők végezetének közeledtét hirdették, megtérésre és a vallásos cselekedetek pénzbeli megváltását helytelenítve az egyház megtisztítására szólítottak fel.

Luther tanai már az 1520-as években eljutottak Magyarországra kereskedők, német nemesek és humanisták közvetítésével, sőt, a budai királyi udvarban is megjelentek. Az egyházi és a világi hatóságok felléptek az új tanok képviselőivel szemben, de Európa sok országával ellentétben Magyarországon nem gyúltak tömegesen máglyák.

A reformtanok terjedésében a mohácsi csata jelentett áttörést, amely valósággal sokkolta a szentek segítségével és az egyház védelmében bízó, vallásos lakosságot. A hívek magyarázatot vártak és vigasztalást a török hódítás okozta sanyarú helyzetükben. Hiteles választ ekkor a megújulás képviselőitől kaptak.

Az 1530-as évektől vándorprédikátorok járták az országot, igehirdéseikben régi és új tanítások keveredtek. Sokan remélték, hogy a keresztyénység egysége helyreállítható, ám az új egyházak keretei már az 1540-es évek folyamán kezdtek kirajzolódni. A török katonai előrehaladása következtében a katolikus püspöki székeket sok helyen nem töltötték be, a püspökök politikai feladataik miatt nem tudtak egyházuk ügyeivel foglalkozni. Az új egyházak ezért többnyire betöltötték a kiüresedett régi struktúrát. A nemesség támogatta vagy tolerálta az új közösségeket. A királyi udvar sem lépett fel ellenük, mivel az ország védelmét nem kockáztathatta azzal, hogy konfliktust vállal a többségben protestáns nemességgel. A hallgatóságos elfogadás lehetővé tette,

A kiállítás kurátori munkáiban részt vettek: *dr. Kiss Erika* – Magyar Nemzeti Múzeum; *dr. Gáborjáni Szabó Botond* – Debreceni Református Kollégium Múzeuma; *dr. Fogarasi Zsuzsa* – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeuma, Kecskemét; *dr. Harmati Béla László* – Evangélikus Országos Múzeum; *dr. Kertész Botond* – Evangélikus Országos Múzeum; *Zászkaliczky Zsuzsa* – Evangélikus Országos Múzeum; *Zászkaliczky Márton* – MTA BTK Irodalomtudományi Intézete; *dr. Heltai János* – Országos Széchényi Könyvtár; *Somlai Tibor* – látványtervező.

EXODUS '51

Az *Ige-Idők* nagyszabású tárlatának kísérő kiállításában, a Ráday Gyűjtemény Filmes Műhelye rendezésében olyan filmeket és fotókat láthatott a közönség, amelyeknek segítségével átélhette, hogyan hatottak a protestáns egyházakra és híveikre a 20. század sorsfordító, drámai történései. Az életútinterjúk és a dokumentumfilmek a Károli Gáspár Református Egyetem, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye és a Calvin János Teológiai Akadémia megbízásából az Erdélyi Református Egyházkerülettel és az Erdélyi Múzeum Egyesülettel együttműködésben készültek.

A filmek között szerepelt az *EXODUS '51* című, amelynek főszereplői a *sárospataki Exodusként* ismert akció szervezői voltak. Állami nyomásra 1951 nyarán bezárták a Sárospataki és a Pápai Teológiai Akadémiát. A hallgatók értetlenül, tanácstalanul vették tudomásul a döntést. Egyházkerületük a hivatal nyomása ellenére ragaszkodott az iskola megtartásához, fenntartásához. A film azokról a sárospataki diákokról szól, akik 1951. október 22-én visszaszöktek Sárospatakra, hogy tanáraikkal újraindítsák a *Pataki Theológiát*.

GULYÁS PÁL

DEBRECEN, Ó-KIKÖTŐ

Körülötte népek viharja, nézett át bérces Biharba,
nem védte falait bástya, torony, csak a *hit*.
Áros jármái jádvá görögtek egész le Bizánca,
hajcsárnépe Budán túljuta Bécs kapuján.
Hajtottak lovat, ökröt, mégis az égi körök közt
Méliusz lelke alél, ujjain egy falevél.
Marhákkal, tele vérrel, tölgyekkel, televénnyel,
gömbölyödött a tatár háta mögött a határ.
Így nőttek a mezői, bővültek temetői,
mint a vakondok, alatt bújt meg, s a lelke harang.
Sátrat tett a homokra, pántot tett a borokra,
sírra nehéz köveket, Bacchusa így született.
Egy pint nárduszi vinkó, flóta, planéta, tilinkó,
hajnala hádeszi ház, alkonya trópusi láz, –
nőtt mint földben a gomba, széthullt teste atomra,
lelke elektromosan rezgeti folytonosan:
így bírt egy birodalmat, vídított lakodalmat,
mint a cigány hegedült, mint a buvár lemerült.
Itt fekszik a Tiszán túl, benne pihen a Dunántúl,
ércpiramídja lakat: őrzi a szép utakat...

Mint a klavíron a skálát, futod át az Alföld határát:
napkeleten futamod sárga halápi homok,
napnyugaton színeket vált s lejt a Tiszának a löszhát
s lent a gulyát terelik szíktavas ártereid...

Eltűntek alattad a sátrak, csordád kolompja kifáradt,
új paloták köde kél... Mondd, hova lett a gyökér?
Hozd vissza a hajdani düllőt, menekülj befelé kívülről,
járd fel a Föld köreit, tárd fel a rétegeid!
Már tornyodon trónol az este, kösd fel a holt csontokat egybe,
lelket a csontba fuvallj, törd fel a régi ugart!
Meddig esedez még árván egeden a Főnix, meg a Bányó?
Új népek kürtje riad, – viszik ezredes álmaikat!
Fogadd ismét be hajódat, eltemetett lobogódat,
Debrecen, ó-kikötő, tájakat összekötő!

(1937. jul. 27.)

Debrecen, légi felvétel

hogy az ország lakossága a szétszabdalt, középkori Magyar Királyság romjain a század végére többségében protestánsná váljék. Egyszerre jöttek létre közösségek a katolikus Habsburgok országrészében, a török hódoltságban és az eleinte katolikus, majd lutheri szemléletű, még később református, azután unitárius, illetve újra katolikus erdélyi fejedelmek országában. Szintén egyedülálló módon Erdélyben a radikális reformáció is intézményesült, s mérsékelt formában hivatalos felekezetté válhatott.

A reformáció korának Magyarországon a török hódítás valóságát, egy teljesen új és idegen kultúrával való sokkoló találkozást is fel kellett dolgozni. Az egyén és a közösség ismét szembesült azzal, hogy nemcsak a mulandóság, hanem a kiszámíthatatlanság is a mindennapok része. Elhivatottan keresték az országot, a nemzet széthullásának okait és a túlélés, az újrakezdés és a felemelkedés lehetőségét.

Az etnikailag mindig is sokszínű és története során sohasem egyvalóságú Magyarország a 16. század második felére a török hódítás és az ország három részre szakadása következtében politikailag szétesett. A török folyamatos és fenyegető jelenléte, az ebből fakadó együttműködési kényszer és a hatalmi vákuum együttesen szokatlan mértékű szólás- és vallásszabadságra vezetett, amelynek eredményeképpen a Kárpát-medence Európa felekezetiileg egyik legszínesebb vidékévé vált. Régiói, vármegyéi között alig találunk olyat, amelyik teljesen egységes maradt volna.

A 16. századi reformáció és a magyarországi felekezeti kultúra hosszú távú megmaradásának fontos feltétele az volt, hogy az ország sorsát jobbítani igyekvők felekezeti és politikai ellentéteik ellenére egymással vitatkoztak, felvállalva ezzel a többféleféppen felfogott haza érdekeinek eltérő eszközökkel elgondolt szolgálatát. A látszólag meddő, eredménytelen viták és küzdelmek nem voltak hiábavalók. Újfajta közösségi identitást hoztak létre, s megtanították a különféle módon gondolkodó és élő embereket és közösségeket az együttélésre. A protestánsok és a katolikusok, valamint a kurucok és a labancok közötti különbségek soha nem tűntek el teljesen. Versengésük ugyanakkor meghatározó módon formálta az újkori Magyarország arculatát. Végül eredményben a reformáció olyan hitbeli, vallási folyamatnak tekinthető, amelynek során kialakult az önmagáért, szűkebb és tágabb közösségéért felelősséget vállaló, önreflektált, modern ember lelkisége. ♦♦

BALOG ZOLTÁN

„ITT ÉLÜNK, MÁSKÉNT NEM TEHETÜNK!”

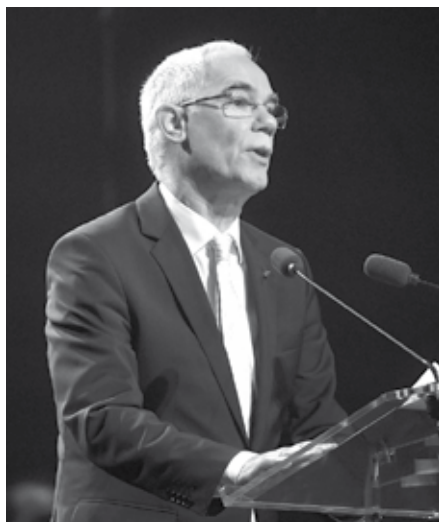

(Az emberi erőforrások minisztere, Balog Zoltán református lelkipásztor gondolataiból, amelyek a reformáció ötszázadik, jubileumi évében, 2017. október 31-én az ünnepi istentisztelet után hangzottak el a budapesti Sportarénában.)

Köszönjük, hogy az istentiszteleti közösségben együtt ünnepelethünk. Köszönjük a szolgáló lelkipásztoroknak, hogy megszólaltatták Isten Igéjét. Magunkkal visszük azt az erőt, amely az életünket emberhez és Istenhez méltóvá teszi. S magunkkal visszük azt a reményt, hogy ebből az erőből juthat minden magyarnak, minden embernek, akivel megosztjuk azt. Ezért kiszélesítjük a kört: az istentiszteleti közösséget a nemzet közösségére. Az elkövetkezőkben az emlékünnepeken azt látjuk és halljuk majd, hogy a reformációban megújult ember hitéből hogyan lett hitvallás, kultúra, művészet, zene, irodalom, tudomány, közéleti felelősség, családi élet, nemzeti karakter és nemzeteket összekötő, közös hitvallás. Mert az igaz hit sohasem marad meg az egyes emberen belül, nem marad a templom négy fala között, hanem kiárad. Formálja, alakítja, gazdagítja maga körül a világot. Az igaz hit mindig kultúrát teremt, az igaz kultúrában pedig mindig benne lakik a hit. Az európai reformáció és a magyar reformáció így adott nemzeti nyelvet, új dallamokat, épületeket, tudományos felfedezéseket az egész világnak és a legkisebb közösségnek is.

Hinni. Hinni nem egyszerűen személyes lelki nyereség, otthon suttogva elmondott

imádság, szorgalmas templomba járás, magánügy, amelyhez senkinek semmi köze, én se szólok bele a másik magánügyébe, énembe se szóljon bele senki. A hit, a vallás nem magánügy, hanem az egyik legszemélyesebb közügy, amely a publikus térbe tör, nyilvánosságot akar, közösségi, társadalmi, nemzeti következménye lesz. Ne engedjük privatizálni a hitünket! Mintha az másra nem tartozna. Inkább részesítsünk belőle másokat, s ne engedjük, hogy kiszorítsák! Ne engedjük, hogy kiszorítsák a családok életéből, az iskolából, a média világából, az országok, a települések vezetéséből, a házasság intézményéből, a közterekről, a közösségi szimbólumok közül, Európából! Csak egy példa: Az Európai Bizott-

ság arra utasította Szlovákiát, hogy tervezzék újra azokat az eurós pénzerméket, amelyeken Cirill és Metód keresztény hittérítők képe szerepel. Közben a német belügyminiszter nemrég azt javasolta, hogy iktassanak az európai és a német naptárba hivatalos muszlim ünnepnapokat is. Európa, annak nyugati fele a posztkrisztianusi korból kíván lépni. Mi pedig a Kárpát-medencében, Közép-Európában éppen újra felfedezzük a keresztény hit, azon belül a református, evangélikus, baptista, pünkösdi, új protestáns hit gazdagságát. Szobrokat állítunk Luthernek, Kálvinnak, Bocskainak a Kárpát-medencében, csupán ebben az évben legalább húsz helyen, miközben Kálvin városában, Genfben elfogynak a reformátusok, Németországban pedig tucatjával zárják be a templomokat. Van értelme az árral szembe úszni? – kérdezhetnénk. Nyakas kálvinisták, nyakas evangélikusok, nyakas magyar keresztények ilyen nem kérdezhetnek. Inkább visszakérdezzek: Jobb lenne, ha az ár magával sodorna bennünket tehetetlen fadarabként? Ha a világhoz igazodnánk? Ahhoz szabnánk magunkat? Kolozsváron tanultam meg Luther hitvalló mondásának „Itt állok, másként nem tehetek!” magyar változatát: Itt élünk, másként nem tehetünk! Mi, magyarok, keresztények itt élünk, s ez jó hely nekünk. Ha meg akarjuk tartani és gyarapítani akarjuk a magyar világot, akkor a XXI. században is szükségünk lesz arra az erőre, amelyet a reformációban kaptunk. Köszönöm, hogy meghallgattak. ♦

WELTLER ILDIKÓ

500 reformáció

A jubileumi év
megnyitóünnepsége
a Művészetek
Palotájában

1517. október 31-én aligha sejthette bárki is, hogy amikor egy német, Ágoston-rendi szerzetes és egyetemi tanár, egy bizonyos Luther Márton kitűzi kilencvenöt tételét a wittenbergi vártemplom kapujára, annak évszázadokra kiterjedő hatása lesz. Pedig így történt: Luther fellépése nemcsak a hit világát újíttotta meg, hanem az élet számos egyéb területén is reformok sorozatát indította el. A reformáció messze túlnyúlt a teológia határain, s a politika, a gazdaság, a zene, a jog, az anyanyelv, sőt, a modern természettudomány területén is éreztette hatását.

A 2017-es, ötszázadik évforduló jó alkalmat nyújtott arra, hogy hazánkban is átgondoljuk, mit jelent manapság a reformáció öröksége. A jubileum legfőbb üzenetének az bizonyult, hogy a protestantizmus nemcsak ötszáz éve, hanem 2017-ben is képes megújulást hozni, és szellemiségét megőrizhetjük a jövőben is. Fél évezredes évforduló ünneplése nem mindennapi esemény, ezért az emlékév szervezése már jó előre elkezdődött. A reformáció jubileumának méltó megünneplése a Reformáció Emlékbizottság küldetése lett, amelynek létrehozásáról 2013. október 29-én született

döntés. Tagjai között politikai és egyházi vezetők egyaránt szerepeltek. Részt vett a bizottságban többek között Orbán Viktor miniszterelnök, Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere, Kövér László, az Országgyűlés elnöke, Hafenscher Károly miniszteri biztos, egyházi részről pedig egyebek mellett Bogárdi Szabó István és Csomós József református, Gáncs Péter és Fabiny Tamás evangélikus püspökök, valamint Bábel Balázs katolikus érsek. A bizottság ülésén állandó meghívottak is közreműködtek, köztük Németország, Svájc és Hollandia magyarországi nagykövete.

REFORMÁCIÓ EMLÉKBIZOTTSÁG

ÁLLANDÓ TAGJAI

- Dr. Orbán Viktor**, miniszterelnök – a bizottság elnöke
Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere – a bizottság ügyvezető elnöke
Dr. Kövér László, az Országgyűlés elnöke
Dr. Lázár János, a Miniszterelnökséget vezető miniszter
Dr. Hafenschner Károly, a Reformáció Emlékbizottság munkájának segítéséért felelős miniszteri biztos
Soltész Miklós, egyházi, nemzetiségi és civil társadalmi kapcsolatokért felelős államtitkár
Dr. Bogárdi Szabó István, a Magyar Református Egyház Zsinatának lelkesi elnöke, püspök
Gáncs Péter, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke
Dr. Bábel Balázs, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tagja, kalocsa-kecskeméti érsek
Pröhle Gergely, a Magyarországi Evangélikus Egyház országos felügyelője
Köntös László, a Pápai Református Gyűjtemények igazgatója
Dr. Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója
Csomós József, a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke
Dr. Fabiny Tamás, az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke
Dr. Kovács Eleonóra, a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsának elnöke
Papp János, a Magyarországi Baptista Egyház elnöke
Kató Béla, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke
Dr. Fischl Vilmos, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitikára
Vass Zoltán, torontói református lelkes

A BIZOTTSÁG ÜLÉSEINEK ÁLLANDÓ MEGHÍVOTTJAI

- Peter Burkhard**, a Svájci Államszövetség magyarországi nagykövete
Dr. Heinz-Peter Behr, a Németországi Szövetségi Köztársaság magyarországi nagykövete
Gajus Scheltema, a Holland Királyság magyarországi nagykövete
Dr. Fekete Károly, a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának főtitikára
Dr. Hoppál Péter, kultúráért felelős államtitkár

A Zenei
Hitvallásaink-
sorozat
előadása

A Magyar Nemzeti Levéltár országszerte forrásfeltárási programot hirdetett

Árva Bethlen Kata
Vízolyban
(Kökényessy Ági)

A Protestáns
Iskolatörténeti
Mozaik
vándorkiállítása

Jelenetek
a Magyar Elektra
soproni előadásából

SZÍNPADON A MAGYAR ELEKTRA

Bornemisza Péter *Magyar Elektra* című drámáját a jubileumi év tiszteletére színházainkban, sőt, középiskolások színjátszó köreiből is több helyütt műsorra tűzték. Az óbudai Térszínházban tavasszal *Bucz Hunor* rendezésében állították színpadra, a Soproni Petőfi Színházban pedig, az Evangélium Színházzal együttműködve, *Katona Imre* rendezésében mutatták be a lelkész-író, Balassi Bálint nevelője drámáját.

Bornemisza Péter prédikátor, költő, író, könyvnyomtató a 16. században élt, amikor a három részre szakadt országban valójában megszűnt a magyar államiság, ám ugyanekkor megszületett a magyar Biblia-fordítás és megszületett a magyar, irodalmi nyelv is.

Bornemisza 1558-ban a Bécsi Egyetem hallgatója volt, amikor professzorának biztatására görögül lefordította Szophoklész művét, pontosabban átköltötte azt, magyarította, megtoldva egy szereplővel és egy felvonással. A *Magyar Elektra* 1558-ban jelent meg Bécsben. Nyilván az Elektrában kifejtett zarnokölési elmélete is közrejátszott abban, hogy ebben az évben csaknem halálra ítélték, végül is börtönbüntetést kapott, de végül megszökött.

Ezután a lelkész-író *Huszár Gál* szolgálatába állt, majd miután 1560-ban megnősült, Huszár Gállal együtt Kassára költözött. Az 1562. esztendőre szóló naptárt adott ki. Rövid, udvari szolgálat után azután úgy döntött, hogy evangélikus lelkész lesz. 1569-ig Balassi János családi lelkészeként szolgált Zólyomban. Ekkor menekülni kényszerült, mert Balassi Jánost koholt vádakkal letartóztatták. Kiadta prédikációit és 1578-ban az *Ördögi kísértetek* című művét, amelyben az uralkodó személyét és az uralkodó osztály jó néhány tagját név szerint bírálja. 1579-ben családostul kiűzetett semptei otthonából, Bécsben letartóztatták és bebörtönözték. De innen is, életében immár harmadszor, megszökött. Előbb Beckó várában rejtőzött, majd a Balassi család segítségével Detrekő várában élt haláláig, 1584-ig.

Bornemisza így ajánlotta kortársai figyelmébe munkáját: „*Ez játékokat kigyelmelek oly mulatságnak vélje, kibe emberi életnek módja jó erkölcsre igazittatik.*”

Schöppflin Aladár a múlt század elején pedig ezt írta a szerzőről: „Bornemisza nyelve ma is elevenen hat füle és agyra, régiségében nincsen semmi avas íz, csak olyan az, mint az a zamat, melyet a finom régi bornak a kor ad.”

(ghy)

Az Ige-Idők megnyitója
a Magyar Nemzeti Múzeumban

Hafenschner Károly miniszteri biztos és
Balog Zoltán miniszter Wittenbergbe érkezése

A jubileumi év ünnepélyes megnyitóját vízkereszt napján a *Művészetek Palotájában* rendezték meg, sokszínű műsor kíséretében, neves előadók fellépésével. Ünnepi beszédében Kövér László, az Országgyűlés elnöke megemlítette, hogy a reformáció nemcsak egyházi és teológiai forradalom volt, hanem az emberi gondolkodás szabadságát is hangoztatta, s azt hirdette, hogy Isten szemében minden ember egyenlő. Luther megértette, hogy a Szentírás ismerete nem a beavatottak kiváltsága, mindenkinek joga van elolvasni. Az emberi gondolkodás szabadságát, az egyén méltóságát és felelősségét vallotta. A protestáns gazdaságetika alapozta meg a Nyugat gazdasági felemelkedését, a reformáció alakította ki a modern európai demokrácia értékrendszerét és elveit. Ha tehát napjainkban, az erkölcsi válságban levő és kihívásokkal teli Európában visszatekintünk a reformáció erkölcsi forradalmára, a megújulás általi megmaradás nyújthat reményt mindannyiunknak.

Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere

szerint a reformáció lényege nem az, amit az ember tesz, hanem az, amit Isten tesz az emberrel. A szeretet üzenete nem volt új ötszáz évvel ezelőtt, csak éppen elfelejtődött, hogy mekkora ereje van – míg Luther, Kálvin és a többi reformátor újra fel nem fedezte.

A reformáció emlékévében *több száz programot* szerveztek szerte a Kárpát-medencében. Természetesen még említés szintjén sem lehet felsorolni valamennyit, essen most szó néhány kiemelt eseményről.

A *Magyar Nemzeti Múzeum Ige-Idők című kiállítás*a 2017. április 27-e és november 5-e között a reformáció történetével és hatásával ismertette meg a látogatókat, olyan egyedülálló, páratlan kincsek révén, mint az erdélyi fejedelmek portréi, Huszár Gál énekeskönyve, az Esterházy-gyűjtemény néhány darabja, XVII. századi, politikai rölapok vagy a XVIII. századi, torvaji orgona.

A *Protestáns Iskolatörténeti Mozaik* vándorkiállításaként járta be a Kárpát-medence számtalan helyszínét. A tárlat a protestáns felekezeti iskolák múltját, neves diákjainak és pedagógusainak életútját mutatta be.

Zenei Hivallásaink volt a címe annak az előadás-sorozatnak, amely 2016-ban és 2017-ben több koncertkörúton járta be a Kárpát-medencét. Az előadott zeneművek közül a legkiemelkedőbb, Bach h-moll miséje országsszerte számtalan protestáns helyszínen felcsendült, koncerteket szerveztek a magyar reformáció zsolnáiraiból nagyzenekari, valamint kóruskísérettel, s fiatal, tehetséges zenészek is lehetőséget kaptak jó néhány fellépés erejéig.

Prózaí téren kiemelkedőnek bizonyult Kocsis István drámaíró *Árva Bethlen Kata* című művének színpadra állítása. Az országos előadás-sorozat 2016 júniusában indult *Vízolyban*. A XVIII. századi, erdélyi, protestáns történelem kiemelkedő női alakjának életét bemutató monodramát Kökényessy Ági főszereplésével, Pozsgai Zsolt rendezésében – a budapesti sikerek mellett – országsszerte különleges helyszíneken, szimbolikus jelentőségű községek protestáns templomfalai között mutatták be.

A szokatlan című *Messias.ma* műfaját tekintve is rendhagyó műnek mondható: rockoratórikus passiójáték Georg Friedrich Händel halhatatlan remekművéből, a Messias című oratóriumból. A modern, magyar nyelvű, elektronikus hangszereket is felvonultató, látványos előadást 2017. április 25-én mutatták be a *Művészetek Palotájában*, majd több vidéki helyszínt is megjárt. A koncertszerű, ám szcenizált passiójáték bibliai szövege új magyar fordításban készült el – ez azért is nagy jelentőségű, mert az alkotók vallják, hogy a szöveg értése megsokszorozza a zenei élmény hatását. Az előadóművészek egymástól távoli műfajokból érkeztek az új kortársművészeti produkcióra, a Liszt Ferenc Kamarazenekar és Kamarakórus mellett neves rock- és musicalénekesek is felléptek (többek között a Rock Színház, a Madách Színház és a Budapesti Operettszínház művészei) a produkció karmestere és művészeti vezetője, Várkonyi Mátyás irányításával.

A koncertek és előadások mellett más művészeti ágak is megemlékeztek a reformációról. 2017. április 26-án avatták fel az *500. évfordulóra kiírt*

Egyházi és kormányzati vezetők együtt hallgatják az igehirdetést a Papp László Budapest Sportarénában

A Zenei Hivallásaink-sorozat programja

Kiállítás a Sportaréna előcsarnokában

MENŐ REFORMÁCIÓ

2017 októberében indult útjára a Reformáció Emlékbizottság mozgókiállítása, a *Menő reformáció*, amely egy erre a célra átalakított, alacsony padlós, mintegy tizenhét méter hosszú, csuklós buszban kapott helyet, s járja azóta is az országot.

Kiállítás a buszbelsőben

pályázat nyertes, köztéri alkotását, Szabó Levente és Polgárdi Ákos művét a Kálvin tér Baross utcai részén. A kilencvenöt betonelemből készült, egyedi alkotáson a reformációt meghatározó gondolkodóktól származó idézeteket olvashatnak a járóelők, zömében magyar, de angol és német nyelven is.

A művészetekhez a kutatás is társult a megemlékezésben: a *Magyar Nemzeti Levéltár* országsszerte forrásfeltárási programot hirdetett, konferenciákat és levéltár-pedagógiai rendezvényeket, valamint versenyeket szervezett. A levéltári anyagok feltárása tovább tart (a Mohács utáni fél évszázad hagyatéka, a reformáció terjedése a szabad királyi városokban), eredménye pedig vélhetőleg a reformáció hazai történetéről szóló eddigi legnagyobb adatbázis lesz, amely megalapozza a jövőbeli kutatásokat is. A közös konferenciák a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, a felsőoktatási intézmények oktatói, valamint a protestáns egyházak kutatói vettek részt. A reformáció az oktatásban is helyet kapott: általános iskolás és középiskolás fiatalok indulhattak a *Magyar Nemzeti Levéltár vetélkedőjén* reformációs témájú levéltári órával, egy wittenbergi utazásért versengve.

Az emlékvé legnagyszabásúbb eseményét a reformáció emléknapiján, október 31-én tartották a *Papp László Sportarénában* mintegy tizenkétezer ember részvételével. Az ünnepi megemlékezésen kívül ökumenikus istentiszteleten, kulturális programokon és közös éneklésen vehettek részt az érdeklődők. A meglepeteket *Balog Zoltán*, az emberi erőforrások minisztere, a program házigazdája köszöntötte. Beszédében kifejezte azt a véleményét, hogy az igaz hit nem magánügy, sosem marad az egyes ember lelkének belsejében, hanem kiárad, s formálja, gazdagítja maga körül a világot. Nem szabad engedni, hogy a hitet kiszorítsák a családok életéből, az iskolákból, a média világából, az országok és a települések vezetéséből, a házasság intézményéből, a közterekről, a közösségi szimbólumok közül, tágabb szinten Európából.

A rendezvényen ünnepi beszédet mondó *Orbán Viktor* miniszterelnök arra a lelki és szellemi megújulásra hívta fel a figyelmet, amelyre a magyarságnak és a keresztény Európának szüksége van. Fontos, hogy a lelket ne játsszuk ki a testtel szemben, az anyagi gyarapodást pedig a szellemi gyarapodással szemben.

A személyesen felszólalókon kívül két, európai, protestáns egyházi vezető videóüzenetét is meghallgathatták a jelenlevők: Heinrich Bedford-Strohm, a Németországi Protestáns Egyház elnöke és Gottfried Locher, a Svájci Református Egyházak Szövetségének elnöke küldte el így módon üdvözlését a magyar protestánsoknak.

A zárórendezvény fontos eleme volt a gálaműsor, amely elsősorban az emlékvében lezajlott programokra épült. Érdekességként a résztvevők élő közvetítés révén bekapcsolódhattak az ezen az estén Németországban sok helyütt egyszerre bemutatott *Luther című musical* előadásába. ♣

A MI HELYÜNK, A MI IDŐNK...

(A miniszterelnök beszéde a reformáció kezdetének 500. évfordulója alkalmából rendezett nemzeti megemlékezésen, 2017. október 31-én.)

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet! Egyházunk vezetői arra kértek, hogy ma szóljak önök-höz. Bizonyára azért kérték ezt, mert helyesnek találták, hogy az ötszáz éves évforduló zárótalálkozóján a kálvinista miniszterelnök szólaljon meg a magyar kormány nevében. A hagyomány kötelez. Különösen ma, amikor napra pontosan, éppen kilencvenkilenc éve, hogy a keresztényellenes erők meggyilkolták kimagasló, református miniszterelnökünket, Tisza Istvánt. A hagyomány tiszteletén túl ez az évforduló arra is lehetőséget ad, hogy tisztázzuk, megvitassuk és rögzítsük, mit is jelent a reformáció a közügyekben, az államéletben és a nemzetépítésben. Most erről szeretnék beszélni, az idő korlátossága miatt – úgy, ahogy az előbb azt Steinbach püspök úrtól tanultam – nem magyarázom, mondom. Az embert szolgálni legalább olyan nehéz feladat a kormányzásban, mint az egyházban. Ezért vagyok személyesen is hálás minden támogatásért, amelyet szellemi és lelki közösségünkötől, önköktől, protestánsoktól és természetesen a katolikus testvérektől is kapunk. S azt is megtanultam az elmúlt évtizedekben, hogy ennek a támogatásnak legmagasabb rendű formája az imádság. Köszönet érte!

Az is a jó és ékes rend része, hogy ünnepünkön előbb van az istentisztelet, s csak utána következnek világi dolgaink, mert tudjuk, hogy életünket és munkánkat egy nálunk magasabb erő és magasabb hatalom határozza meg. Nem velünk kezdődött a világ, de a mi életünk kezdetén ugyanaz az isteni rendelés áll, amely megteremtette az embert, s neki helyet és időt adott. A hely számunkra a Kárpát-medence, Európa közepe. Az idő kétezer évvel Jézus Krisztus születése után, ezer évvel első királyunk döntése után, amellyel magára és népére vette a keresztséget, s ötszáz évvel a keresztény hitet megújító szellemi és lelki forradalom után. Ez a mi helyünk, ez a mi időnk. Az isteni ige arra tanít minket, hogy ne a véletlent vagy a sors szeszélyét lássuk abban, hogy itt és most Magyarország élén keresztény, hitvalló kormány áll, hanem érezzük benne Isten kegyelmének megnyilvánulását. Valljuk és vállaljuk, hogy Magyarországnak a keresztényellenes, internacionalista erők kormányzása után egy keresztény értékeket követni igyekvő kormányzásra van szüksége. Ebben megerősít bennünket az, hogy a

magyar polgárok döntésükkel immár másodszor is felhatalmazást adtak. Hálásak vagyunk azért, hogy a nemzet összefogott, talpra állt és megerősödött. Hálásak vagyunk, hogy visszanyerte életerejét, cselekvőképességét, s visszanyerte tettvágyát is. Hálásak vagyunk, hogy sodródás helyett égtájt és csillagot választott, irányt szabott, s utat épít saját élete számára. Kiváltságnak tekintjük, hogy a Gondviselés ebben a megújulásban bennünket eszközként használt, egyházainkat, a kormányt és a magyar polgárok szabad közösségeit az egész Kárpát-medencében. Hálásan megköszönjük, hogy az isteni kegyelem gyengeségeinket és erőtlenségeinket kipótolta, hibáinkat pedig elhordozta. Isten segítségét látjuk abban is, hogy bár súlyos erők, sőt, világerők ellen is sorompóba kell lépnünk, még mindig állhatunk, még mindig állunk a lábunkon. Kormányzati munkánkban Istentől rendelt felelősségünk lényegének tekintjük, hogy megőrizzük azt az életszemléletet, amely a krisztusi tanítások alapján Európát és a magyarságot nagyra tette, veszedelmekben oltalmazta, lelki, szellemi és nemzeti válságokon átsegítette.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet! Nem keverjük össze hivatásunkat az egyházaink küldetésével. A mi hivatásunk az, hogy a kereszténységből kisarjadt létformákat megvédjük. Védjük az emberi méltóságot, védjük a családot, védjük a nemzetet és védjük hitbéli közösségeinket. Számunkra ez nem feladat, hanem kötelesség, tehát hivatás, amelyet legjobb tudásunk szerint be kell töltenünk. Látjuk, hogy a magyarságnak

és a keresztény Európának lelki és szellemi megújulásra van szüksége. Az ebből ránk eső részt szabad emberként, szabad akarattal, szabad elhatározásból vállaljuk. Az Írás arra is tanít – és ezt kormányzati tapasztalataink megerősítik –, hogy a lelket soha ne játsszuk ki a testtel szemben, az anyagi, szociális szükségleteket ne állítsuk szembe a lelki-szellemi gyarapodással. Amikor azért dolgozunk, hogy a magyarok jól éljenek, akkor arra is törekszünk, hogy szépen tudjanak élni, igazságosabban és derűsebben, gazdagabban és felemelt szívvel. A reformáció megtanított bennünket arra is, hogy a jó és szép emberi életet sose állítsuk szembe az Isten dicsőségét szolgáló étellel. Ami jó az emberi közösségnek, az dicsőíti a Teremtő és Szabadító Istent. Ami az Isten dicsőségét szolgálja, az a legjobb, sőt, a legfőbb jó az embernek.

Mi nemcsak olyan jövőt akarunk, ahol mindenkinek lesz munkája, ezt már szinte el is értük, de olyat is, ahol a munka minden formája az Isten dicsőségét is szolgálja az utcasepréstől az ország kormányzásáig. Igazi Isten-tisztelet és ember-szolgálat. A körvonalak már látszanak. Hidak épülnek a Dunán, magyar egyetemek Erdélyben, több száz óvoda a Kárpát-medencében, s ma is együtt ünnepel Felvidék, Kárpátalja, Délvidék és Erdély. Látszik a békés, határok feletti nemzetegyesítés valósága. Ám az évezredek bibliai erő, amely ötszáz évvel ezelőtt olyan elsöprő lendületet vett, hogy a legkisebb magyar otthonba is eljutott, ma ad nekünk még egy feladatot. Még egy olyan feladatot, amellyel az előttünk járók sokat birkóztak, de eredményt alig értek el. Azt már tudjuk, hogy a felismert igazság szabaddá tesz. Megtapasztaltuk lelki viharokban, megpróbáltatásokban és szabadságharcainkban, de azt, hogy miképp lehet a felismert igazságot együtt maradva és nem részekre szakadva képviselni, ezt még tanulnunk kell. A végső és nagy nemzetegyesítéshez szükség lesz arra az igazságra, amely nemcsak megszabadít, hanem egyben is tart bennünket, s nemcsak a nemzetrészeket köti össze, hanem a magyar lelkeket is.

Abban bízom, hogy lehet úgy ünnepelni a reformációt is, mint ami nem egy felekezetenek, részközösségnek az ügye, hanem sokkal inkább részt vállalás abból a közös hivatásból, amely ránk, magyarokra bízott. Hiszen együtt harcolunk és együtt imádkozunk azért, hogy Isten, áldd meg a magyart!

Köszönöm, hogy meghallgattak. Isten óvja Magyarországot! Soli Deo gloria! ♦♦

A IDŐ

SZENTHÁROMSÁGÁBAN ÉLVE

Reformációs beszélgetés Dinnyés Józseffel

„Költők között zenész, zenészek között költő vagyok. Önmagamat veszteném el, ha a világléletemet képviselném, és elfutnék nemzeti hagyományaim elől.” Ezek a vallomások Dinnyés József „daltulajdonos és közvitéz” munkásságának, életművének kulcsai. Mert hát messzi időkből hangzó, szökkenő dallamok és büszke szavak kergetik egymást dalaiban. A vers és a muzsika századok óta egyszerre feszül a csendnek, készíti a gondolatot a lélek mélye felé. Ahogy nála is: a lélek mélye felé, amely örök magasság, s ahol – talán a magyar idők számolt kezdete előtt – a magyar költészet született.

– Régi missziója vagy a magyar költészetnek. Minden műsor-összeállításodat komoly és alapos kutatás előzi meg. Honnan ered ez az elkötelezettség?

– Ötven éve nekifutásból kezdtem a verséneklést. Kortárs, szegedi költők versei voltak az elsők 1966-ban. Hatvanhét öszén bevonultattak katonának, s a kaszárnya könyvtárában találtam egy gyűjteményt a XIX. századi költők alkotásai-iből. Mindennapi gondolatokkal kaptam választ a számomra akkor még ismeretlen poéták verseiből. A hetek lassan teltek, s az előbbieket mellett saját szövegű dalaim verseivel bíbelődtem. Kis gyűjteményemnek a *Virágkertész gyermekének gondolatai a zöld szín rabságában* címet adtam. Ez a munka segített elszakadni a hadseregtől. A rímes és tagoló olvasatban írt versek újabb és újabb dallamokat csaltak elő a gitáromból. Az „öregkatonák” némelyike azt kérte, hogy olyan dalokat írjak, amelyek serkentik a nemi életet. Egy másik balladát akart. Abban az időben javában tartott a San Franciscó-i hippimozgalom. Egy-két dal és újságcikk is megérkezett hozzánk. Ezek után írtam a szerelemről balladákat és énekeket, amelyeket szívesen hallgattak a társaim.

Később, amikor a prágai események bekövetkeztek, kaptam meg Juhász Ferenc *Himnusz-töredék* című versét, amelyet összekötöttem a III. zsolttárral. Senki sem vette észre. A két szöveg támogatta egymás. Dávid zsolttárversét kikeresheti bárki, itt a prózai feloldást közlöm. Íme, a Juhász Ferenc-vers: *Emeld föl fejedet / büszke nép. / Viselted a világ / szegényét. / Emelkedj magasba / kishaza, / Te, az elnyomatás / iszonya. / Emeld föl szívedet / nemzetem: / lángoljon a világ- / egyetem!* És íme, Horváth Kostantin ciszterci szerzetes III. zsolttárról írt szavai: *Ellenségek között, szeretetlen beszédek nyilaitól találva, becsületében kikezdve szinte önként váltogatják egymást a költő lelkében a panasz, a bizalom, a kérés, a remény érzelmei és szavai. Bár sok az*

ellensége, és nem biztatja senki sikerrel, rendíthetetlen bizalma a költőnek mégiscsak Isten, aki nyugalmas éjszakát adott a nagy veszélyben; legyen nappal is az ő védője, oltalmazója! Senki nem vette észre, ahogy az ószövetségi ember a Varsói Szerződés gyalázatát szóvá teszi a régi énekekben. Istennel, Dávid király énekeivel sikerült legyőzni a hívő ember hét szűk esztendejét.

Az olvasás segítségével, irodalmi kalandozással töltöttem a hónapokat és az éveket. Társamul szegődtek a költők és a regényírók. A dallamok és a vers zeneiségét követő nyomás még a népszerű popzenét is elfeledtette velem. Sikerült szabadversek sorait úgy rendeznem, hogy a vers tengelyét megtaláltam. Kitaláltam a verszenét, amelyről semmit nem tudtam hatvankilenc előtt. Szakaszok és ismétlődő refrének. Taps és mosoly, ennyi volt. Mától szöveg, újabb gondolat és metafora, napi történelem, évek eseményei és liturgikus kalandok. Az események visszavonhatatlan

igazságtartalma meggyőzött, hogy új utakat kell járni. A világtól, hazámtól, az engedélyezőktől és a közönségtől függ minden.

A leszerelés után a költőkhöz elvittem a megénekelt műveiket. Most, hogy ötven év távolából beszélek arról a nyavalyás három-négy évről, még magam is elhiszem, hogy ez ilyen könnyen ment. Mert bizony nem volt könnyű, de a dalok gyülekeztek, a versek és a költők megszólítottak előadásaimon. Kitaláltam a *daltulajdonos* elnevezést. Nem kellett volna, de már késő. Címke lett belőle. A versek megvédtek, hogy besoroljanak bárhova. Nem lettem a szocialista kultúra napi énekese, annak ellenére, hogy hívtak klubokba, kultúrtermek teltek meg, rendhagyó magyarórák részese lehettem. Segített az énekelt versek műfaja. Mások is dallamokat illesztettek versekhez, tematikus előadásokat kezdtek szerkeszteni. Mégis, mindig a dallamot adták elsősorban, míg én a verseket igyekeztem elénekelni. A zsolttárok

Dinnyés József Siklóson, 1967-ben

nyomán serkent kortárs irodalom véglegesen elkötelezett művésszé nevelt engem.

– *Kik azok a meghatározó alkotói, prédikátorai a magyar irodalomnak, akik a szívedhez közel állnak?*

– A kortársak és az időt uraló alkotók azok, akik folyamatosan jelen vannak gondolkodásomban. Radnóti Miklós, Berzsenyi Dániel és Sztárai Mihály egyenlően osztozik figyelmem boltozatán. A versbarátságom is költők példáira épült. Amikor Buda Ferenc *Liliom és korbács* című versében olvasom, hogy: *Élete parancs és példa, hogy száj és szem meg ne alkudjék soha. / Halhatatlan szájából kinő a liliom, kezéből kisuhog a korbács*, akkor pontosan tudom, hogy Ady verseiben a református prédikátorok törvényt követelő sorait kell majd keresnem. *Rontsd meg Úr Isten a bálványozókat, kik hatalommal kergetik lelkünket!* – mondja a XVI. század prédikátora, aki még a magyar nyelvű Bibliát nem láthatta. Ady élete végső idején a Bibliát kettétépi, amelyet a Veres Pálné utcai emlékmúzeum éjjeli szekrényén Bottyán János el-kicserélte az eredetire, amelyet eltépett a költő, mert vallotta, hogy az eredeti évjárat nyomtatásának kell ott lennie. Ezt a kettétépettséget írta meg Gulyás Pál *A Biblia siratása* című versében.

Így hordják a költők a sors akaratát és kényekedvét alkotásaikban. Idegen szavak nincsenek ezekben a versekben. Csokonai egyetlen idegen szót bele nem írt műveibe, pedig a napi használatban a német nyelv volt a mindennapos. A Huszár Gál idején írt versekben mára elavult, úgymond

régies szavakat nem találhat senki. Mintha a mai olvasónak írtak volna üzenetet. Ez csak azért volt lehetséges, mert Isten így akarta. Szerette volna, hogy megértjük „tolmács” nélkül a régi üzenetet. Huszár Gál, Szegedi Gergely, Szegedi Kis István, Szegedi Lajos, Sztárai Mihály, Tesini Imre, Zayugróci és sok névtelen szerző énekeit. Maguknak fordítottak a Bibliából, s abból kezdték a magyar misézést, szabad fordításban adták elő a liturgiát. *Nohát, volt nagy futkosás, feljelentések, vagy bekiabálások, lelkesedés. Simogatta őket a magyar szó, pediglen nagyon ostoba első próbálkozásom* – vallja Szegedi Lajos korabeli prédikátor. Mekkora bátorság kellett abban a fegyveres világban a megújult hitterjesztést gyakorolni! Máig példa? Igen, örökösei vagyunk a Huszár Gál gyűjteményes kötete magyar nyelven alkotóinak.

– *Az új vallások, reformált liturgia mellett a magyar nyelv is „megszólt”, újjászületett. És ebben nemcsak a kálvinista és a lutheránus prédikátoroknak és énekszerzőknek volt meghatározó szerepük, hanem például Pázmány Péter kardinálisnak is. Ezt miként látod?*

– Egy gond a haza gondja, s felekezetenként még azonos a platform. Természetes, hogy a Biblia szövegének szerkesztésében a különbséget meg kell mutatni anyanyelvünkön is. Két pogány közt nem hanyagolhatjuk el az Evangélium átadását. A nyelv egységes, hiszen érthető a beszéd minden tájon. Később, majd kétszáz év múlva nyelvújításba kezdenek a jó magyarok, mert a ránk erőltetett német közigazgatás nyelve rendetlenséget okozott. A törökök kiűzetése után a sok

betelepült nemzet átvette ugyan a honos nyelvet, de a német szó igazgatta mindennapjainkat.

Befejezetnek nem tekinthetjük a nyelvújítást, csak éppen a hivatalos hangzsból a tájnyelveket likvidálták. A török megszállás és az erőszakos sorozások évszázadai idején csapatok szerveződtek. A haza védelmére gyűltek, ahogy mondani szokás, zászló alá álltak a korabeli emberek. Tájegységek férfilakossága hozta magával a népdalt, az itt-ott hallott hitvalló népének. A templomfoglalók, a magyar liturgiát hallgató emberek a latin nyelven áldást osztó papok legnagyobb csodálkozására anyanyelvükön kérték a prédikációt, anyanyelvükön imádkoztak és énekeltek. Népdalgyűjtő évszázadunk megfejtette, hogy a csiki népdal hogyan kerülhetett az alföldi rónaság csikósai közé, s a balladák milyen úton telepedhettek át a Dunántúlról a Székelyföldre. A protestáns felekezetek és a katolikus atyafiak keveredtek a zászlók alatt. Így ismerhették meg egymás dalait, balladáit, hitvalló énekeit és egymás szokásait. Nagy műveltségű Pázmány Péter az *Írást* vélte legjobb eszköznek ahhoz, hogy a katolikus templom padjaiban katolikus emberek üljenek. Ehhez az anyanyelv varázsát hívta és adta segítségül. Az erőszakos térítés Bécs és a császári hűségét bizonyító, adóbehajtó szigorúság ötlete volt.

– *Bővítsük a kört! A hitújítás az egész magyar kultúrára máig érvényes hatással volt.*

– A hitújítás kifejezés, a helyes gondolkodás. A hatalom és a hit képvisellete, felosztás kívül-belül, jobbról-balról mind a feszültség oka. Attól kezdve, hogy Mohács előtt-közben-után a főurak, a magyar nép képviselői, rettegve a megszégyenített parasztságtól, akikhez nem mertek fordulni támogatásért, addig vacakoltak (bár ez nem történelmi megfogalmazás), hogy elkótyavetyélték a koronát és azzal együtt az államiságot. Az elmúlt évszázad során szerettek volna meggyőzni mindannyiunkat, hogy nem a korona az államiság. Akik ezt mondják, nem tudják, hogy mit beszélnek. *Miért kell tisztelnünk pogányokat, gyilkosokat, paráznákat, bálványimádókat, kiknek el kell viselnünk kemény igájukat. Elvevéd mi tőlünk országunkat, királyunkat, földhöz vered az mi koronánkat, színed elől el vedd mi áldozatunkat* – írja ezeket a sorokat Huszár Gál kortársa. Pontosán tudták, hogy elveszett a függetlenség, rossz kezekben van a hatalom. A hit is elveszett, a lélek kiürült, rendtelenség van. Csak pusztítás és pusztulás.

Kortárs gondolkodónk, Hamvas Béla mondta, hogy „az alapállás veszett el”, amelyet azóta sem tudunk helyreállítani. Hitújítás? Igen. Reform? Igen. Újrágondolni az alapokat, idegen szóval a fundamentumot, amelyre az állam épülhet? Igen. Mindig kijátszani az adószedőket, a deftereket. A haradz (harács) értelme megmaradt, mert mindig kettős hatalmat érzett, értett maga felett a magyarországi lakosság. A kultúra eszköze

az alapoktatás volt. Tehetséges ifjak elindultak Európa magasabb iskolai oktatásának gyümölcseiért. Érdekes módon majdnem mindenki hazajött. Eredményesen szerették volna átadni tudományukat, de nehezen ment nekik, hiszen a mag nem szökhetett szárba, a talajt megfertőzte a tudatlanság, a Bécs felé és a török felé dörgölődés. Ennek mai megfelelőit is megtalálhatjuk kortársaink között. Ezért szükséges a hitújítás, a lélek felemelése, a bizalom és a szeretet.

– *Menjünk még tovább! A lutheri reformáció fő pillérei, hogy anyanyelven olvassanak és énekeljenek a hívek és a papok, s Isten szolgái anyanyelven prédikáljanak. Milyen hatással volt ez a korabeli társadalomra?*

– Nem tudhatom. Mai, XX–XXI. századi ésszel tudom, mi a változás, a hatás. Ha anyanyelvünkön keresnénk a választ kérdéseinkre, nem a kortársakat kellene hallgatni és olvasni, hanem az idő végtelenjében megtalálható gondolatokat kellene megismerni. Az idő szentháromságát kell segítségül hívni. Miért? Talán az örökséget nem tudjuk kellő tisztelettel kezelni, vagy nem értjük, hogy a régi magyarok miként gondolkodtak múltról, jelenről és jövőről? A régi énekek dalolásakor sokszor oly bájosan hibásnak hallik az ének. Ezért, vagy más okok miatt a mai ének, ha bájosan régiest akarunk írni vagy előadni, akkor hasonló hibákkal ellátva már oly díszes lesz, mint az, amelyik régtől fogva lett. A hiba nem a régi szerzeményekben van, csak éppen a felidézett mű előadóművészei és népszerűsítői nem tudják elképzelni mai módszereikkel a korabeli ritmusképeket, az éneklőstílust és a hangszerkezelést. A két idő hangszerei, énekestílusa és legfőképp a hitnek mélysége és magassága különbözik.

Az Ige hosszú utat tett meg, tesz meg, míg szívébe zárja a hallgató, s amíg az ő ajkáról is felzeng a szó. Már az első világháború magyar bakái sem ismerhették a szellemi és a fizikai önvédelem szakaszait, csak az Úrtól való félelem sorait. Nem kérhették zsoldos fohással a Megváltó kegyelmét a világrontók elleni küzdelemben a jóra összeesküvők, mert hiányzott a mindennapi énekes szöveg, a zsoldár, amelyben pontosan fogalmazott védő- és vádbeszédet raktározott el a Mindenható a hívő embernek, ki féltette a hazát, a családját és a jövőt. Anyanyelvünk védelme ne a trágár beszéd elítélésével és a választékosság dicséretében merüljön ki. Az anyanyelvi, mindennapi önépítés és mindennapi önvédelem megtanítása mellett az Atya nyelvét is beszélje a nemzet. Az Atya nyelvét beszélő nemzet tudja anyanyelvén megfogalmazni kívánságait a szebb és igazabb, szeretetteljes életért.

– *Teljesen eredeti, önazonos az a hangzás, ahogy a több száz éves, Istent dicsőítő énekek Dinnyés József előadásában megszólalnak. Utódként mit érzel a szinte elemekre szétesett világban szolgáló lényegének?*

– Ma is tudatosítható a *Hercegszölösi kánonok* tartalma, szövege. A megújult hitélet tartalmi és formai szabályozását foglalták össze a Hercegszölösi kánonok az 1576. évi zsinat

Református templom asztalánál

alkalmából. A török uralom alatt álló Alsó- és Felső-Baranya megyékben Szegedi István és hű tanítványa, Skarica Máté reformátori működése folytán korán alakult egy külön reformált szuperintendencia, amelynek lelkészei, szám szerint negyvenen, Veresmarti Illyés püspökük elnöke alatt tartották 1576. augusztus 16. és 17. napján a hercegszölösi zsinatot, amely a század legnevezetesebb zsinata volt a környéken a Kálvin-követőknek. Itt szerkesztették és írták alá a Hercegszölösi kánonokat, amelyek eredetileg latin nyelven írtak, de még e zsinat folytán és akaratából Siklósi Mihály által magyar nyelvre is fordítottak. A szöveget a Skarica Máté ráckevei lelkész felhívására nyomtatta ki Huszár Dávid pápai lelkész Pápán, 1577. augusztus 14-én, s ajánlotta a latin szöveget Skaricának, a magyart Siklósi Mihálynak, a fordítónak. A tartalmi és a formai javaslatok különböző leiratokban fennmaradt egyházi énekmondókra írt javaslatai közül a XVI–XVII. századi énekmondókat ilyen figyelemzetésekkel segítették. H. Hubert Gabriella *A régi magyar gyülekezeti ének* című könyvében a kordokumentumok között olvastam az alábbiakat. Az alábbi jegyzetel sorok minden énekesnek legyenek intő segítségei!

Anyanyelven énekeljenek, amit megért a község.

Magyar énekekben nem szabad latin, héber, görög szavakat használni. A szív is énekel és a száj is értelemmel énekel. Hit által, Isten kegyelmével, lelki és tiszta szívből származott legyen az ének. Csendes, érthető beszéddel, értelemmel, szívből énekeljenek. Ne a torok szakadtáig való kiáltásokkal. a testnek indulatából, hanem gyönyörűséges, mértékletes és mesterséges zöngésekkel, a szív áhitatosságából. Halkan, tisztán érthetően ejtsék ki a szavakat; szép, tiszta, vékony szóval és jó kedvvel vig elmével. Halkan, ne illetlen nagy zengéssel legyen; nem üvöltésekkel, ordítással, értelem nélkül. „Nagy szóval való kintornálást nem javallyuk a nagy torkú Cantorokban.” A kántorok rendetlenül és mértéktelenül ne kiáltozzanak. Mértékletesen. Fennhangon, ne némán. Az éneklés ne legyen szétördelt, összevissza, hogy a jelenlevők érthessék a szöveget. Az éneklés ne tartson hosszú ideig az istentiszteleten. Az ének ne vegyen el időt a prédikációtól. Az énekhangnak ne szenteljenek nagyobb figyelmet, mint az éneken lévő isteni ígének vagy a prédikációnak. Akinek nincs módja vagy arra való szava, az hallgathat, ha szívében ő is énekel. Fedetlen fővel énekeljenek. Nem kellene gesztusok (könnyek, a mell verése) éneklés közben.

Felső-magyarországi útjaim idején barátaim

tanították az ideilleszthető mai figyelmeztetést. *Tudatosítsd a máj, mozgósíts a holnapért!* Ezt Fábry Zoltán írta.

– Az utóbbi években Huszár Gállal élted napjaidat. Új könyveddel és országjárásoddal is előtte tisztelegsz. Hogyan lettél rá énekeskönyvére? Miért kezdte el foglalkozni a munkásságával?

– Szenci Molnár Albert *Naplójából*, aki a legsikerültebbeknek *Szegedi Gergely meg Sztárai zoltárait* mondotta. Szépség dolgában *Szegedi magyar szövegei* nem is maradtak az eredeti mögött, sőt sokszor annak gondolatát továbbfejlesztve, kibontva, Balassira emlékeztető sorokat szolgált meg: „Háborúsága az én lelkemnek oly igen nagy vagyon, Minemő szélvész és nagy háború az tengeren vagyon” (6. zoltár). E bűnbocsánatért esedező zoltár hasonló szépségű párja a 38. parafrázisa. Meleg líraiság szövi át az isteni irgalmasságról elmélkedő 29. zoltárfordítást, s a legjobbak közé tartozik a 112. zoltár átültetése, melyben a hite, bizakodása által boldogan élő emberben gyönyörködik. Az elmélyültebb vallásos líraiság térhódítása együtt járt azonban a társadalombíráló hang elhalkulásával. Sztárai zoltárátolgozásainak konkrét társadalmi allúzióit Meliusz prédikátor-társának szerzeményeiben már hiába keressük.

A *Naplóban* más sorok is jelzik, hogy *tsinosa énekekkel* mulatták az időt peregrinus társaival. Tudtam, hogy éltek azok a szerzők, műveiket is ismertem, de a korról, amelyben alkottak, nem gondolkodtam el. Huszár Gál könyvét a XVII. századtól fogva senki sem látta, csak tudták, hogy mit foglal magában. 1975. július 24-én a stuttgarti könyvtárban talált rá Botta István, majd másnap a kezébe vehette ennek a sokat keresett, de 1602 óta

senki által sem látott könyvnek egy tökéletesen ép példányát. *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek*. Ez ugyanis a cím, amely alatt a következő szöveg olvasható: *Psalmo CXLIX. Dicséretet mondjatok az Istennek a szenteknek gyülekezeteiben*. A címlapon ezeken kívül csupán még egy sor található legalul: *M.D.LX.* Már ezzel a néhány adattal is egész sor eddig nyitott kérdésre lehet választ kapni. Ez a beszámoló már irodalomtörténeti megjegyzés, különösen olyanok részére, mint jómagam, akik érdeklődéssel keresik forrásait annak a kincsnek, amelyet örökségül kaptunk elődeinktől.

– Huszár Gál azon kívül, hogy reformátor, nyomdász és énekszerző volt, hitvitákban vett részt, iskolát és nyomdát alapított. Miben látod századokat meghatározó jelentőségét?

– Az állhatatosságában. Mélységes hite volt az evangélium igazságában és tanítóerejében. Hosszabb válasz csak felesleges szócséplés lenne.

– Visszatérve a legújabb könyvedre, kiknek szólsz vele?

– A fundamentum a legfontosabb, amelyet Huszár Gál megszólaltatott énekeskönyvének segítségével erősíthetnek. A megújult keresztyénség ötszázadik esztendejére énekmondásomat kobozkísérettel, a korabeli énekmondók, prédikátor-szerzők emlékére, nemzeti költészetünk születésének dicséretére könyvben és hangfelvételen ajánlom, amelyet a 2016-os esztendő napjaiban szólaltattam meg. Huszár Gál énekeskönyvének (1560) dalait, kottáit szöveggel együtt kiemeltem. Az énekek szerzőit és dallamait Botta István, Csomasz Tóth Kálmán és más kutatók eredményeinek segítségével azonosítottam. Köszönöm Lantos Szabó István művészeti tanácsait. Az így kapott kottasorozatot énekeskönyvvé szerkesztettem. A megújított hit énekeinek dallama és szövege alapján keresgéltem a megvalósítható, eredeti előadásmódot. Tudom, hogy szinte lehetetlen a régmúlt idők módján énekelni, de a hit határtalan erőt adhat. A korabeli dallamok jellegzetes, népdalainkhoz közeli hangulatával mondják el a szerzők gondolatait. Koncertajánlatommal keresztyén gyülekezetnek ajánlottam a régi, magyar dalokat. Az énekek nemzetünk sorsát

és Krisztusra mutató költészetét idézik. A XVI. század első felében szerkesztett költői antológia máig élő alkotásait tisztelettel ajánlottam minden figyelmes keresztyénnek. A korabeli szerzők hite és ereje segített tervem megvalósításában. Meggyőződésem, hogy a magyar nyelv, nemzetünk és hitünk megmaradásának énekeit szólaltattam meg. Hangfelvételeket is készítettem. Kobozkísérettel mondtam és mondom az énekeket a könyv CD-mellékletén, s gyülekezetről gyülekezetre vittem és mai napig is viszem a kiadványt Isten dicsőségére.

– Mit tapasztalsz körüljaidon, miként fogadják az emberek ezeket az ötszáz éves üzeneteket, akár Huszár Gál üzenetét?

– Ámulnak, hisz ezt ma is megírhatták volna.

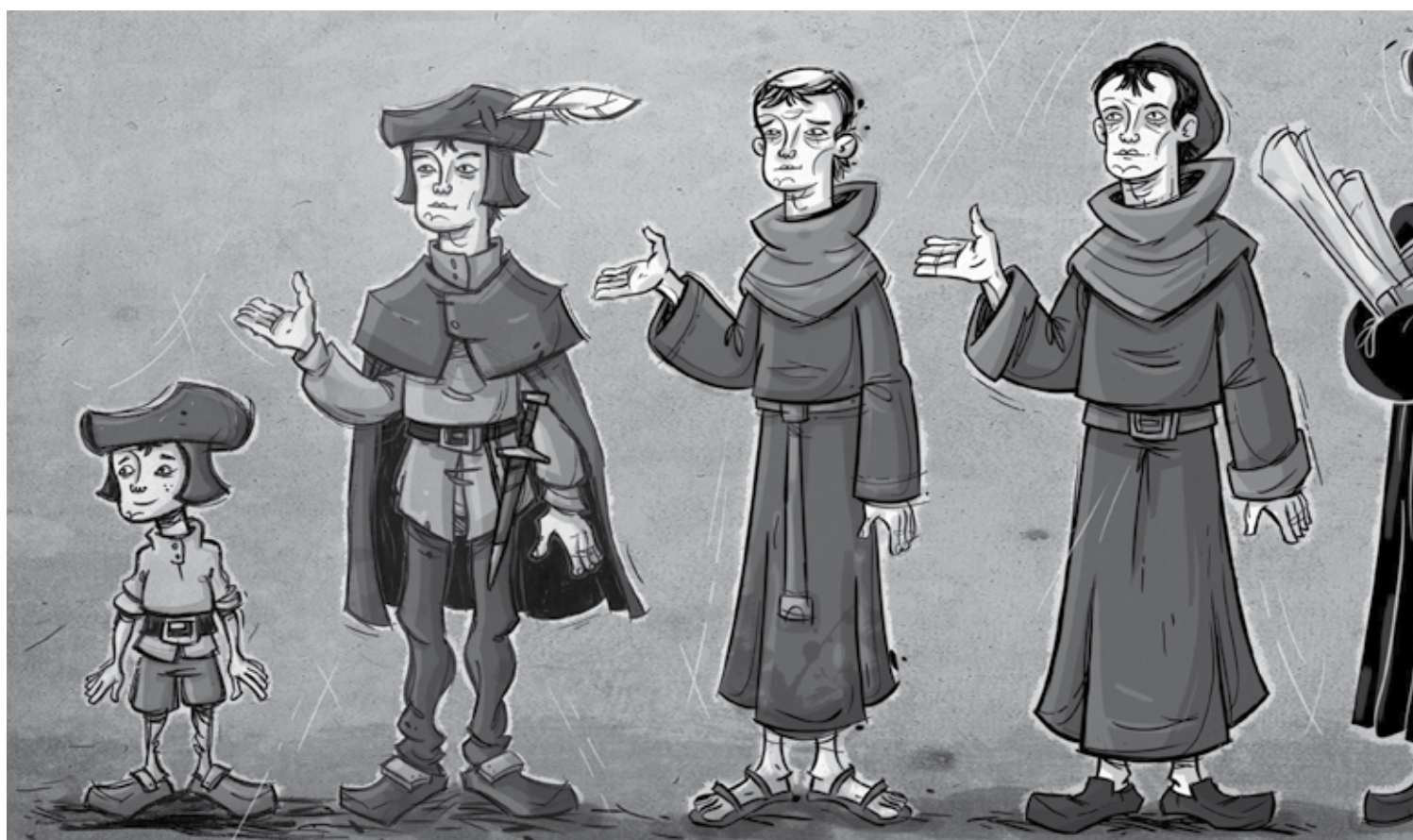
– Beszéljünk a Nagy Sándor Tamással közös, *Őrizzék a betűket!* című, Huszár Gál emlékének ajánlott munkátról is!

– Kilenc kép, Huszár Gál életének állomásai. Kilenc találkozás, amely a nyomdász, prédikátor és költő sorsát, életútját mondja el. Fenyegetettséget, támogatást, szakmai segítséget, egyházi, tekintélyelvű hatalmaskodást, pártfogó szeretetet, felekezeti bizonyosságot, szakmai elismertséget és a fiúi tiszteletet ismerjük meg a dráma jeleneteiben. *Őrizzék a betűket!* címmel Huszár Gál élettörténetének sorsfordító találkozásait Pozsgai Zsolt dráma- és forgatókönyvíró írta meg. Az 1560-ban megjelent énekeskönyv eredeti dallamai-versei kötik össze a látogatók, szereplők dialógusait. Az énekek verseit Huszár Gál kortársai alkották. A nemzet állapotáról beszélnek az énekek szerzői. A század óriási szellemi, művészeti teljesítményei közé tartozik Huszár énekeskönyve, mert Krisztusra mutató és mélyen hívő énekelte költészet. Nagy Sándor Tamás színművész kilenc szerep megszólaltatásával illusztrálja Huszár Gál életútját, jómagam pedig kobozkísérettel adom elő a gyűjteményében szereplő, a nemzet állapotát megéneklő korabeli verseket. ♣

A szerkesztő ajánlása: Gülch Csaba fenti beszélgetését Dinnyés József zeneszerzővel, előadóművésszel, énekesrel szívből ajánlom olvasóink figyelmébe, akárha úgy is, mint a Lyukasóra most készülő, rövidesen megjelenő reformációk különszámának eleven előhangját. (SI)

Szenci Molnár Albert énekeskönyve és kiadványai

Luther Márton élete álló- és mozgóképeken

Ez év szeptemberében először a *Klebelsberg Kultúrkúriában* volt látható *Richly Zsolt* Balázs Béla-díjas, animációs filmrendező Luther Márton életéről szóló rajzfilmsorozatának képanyagából készült tárlata a Peshidegkúti Művészeti Fesztivál keretében. A reformáció ötszázadik évfordulója tiszteletére rendezett kiállítást *Fabiny Tamás* evangélikus püspök nyitotta meg, azután *Gryllus Dániel* és *Gryllus Vilmos* Kossuth-

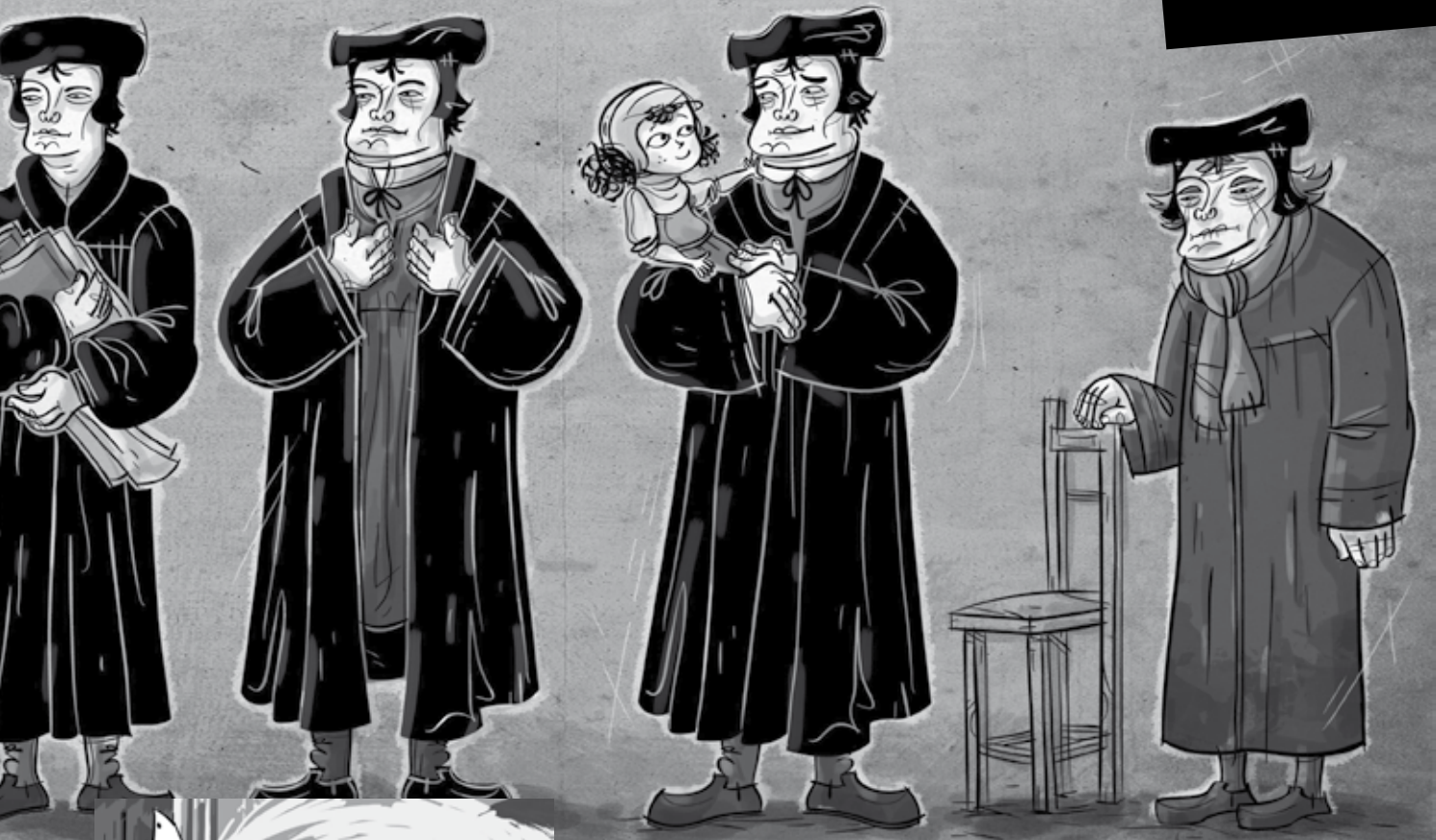
díjas zenészek invitálták előadásukkal Luther korába a jelenlevőket. Október közepétől pedig már a budai *Várnegyed Galéria* adott otthont a tárlatnak, ahol *Bence Imre* evangélikus esperes és *Jankovics Marcell* rajzfilmrendező, grafikus mondtak baráti szavakat a megnyitón.

A középkori fametszetek stílusát idézve készített tízrészes rajzfilmsorozatot *Richly Zsolt* Luther Márton életéről. A Luther-animációs

sorozat első öt része már DVD-n is megjelent, s a teljes produkció decemberre válik elérhetővé.

A reformáció vezéralakjáról számos játékfilm-film készült már. A soproni, evangélikus családban született *Richly Zsolt*ot több mint két évtizede foglalkoztatta egy Lutherről szóló rajzfilm terve. Az ötlet első verzióját még a kilencvenes évek közepén vetette papírra, de végül nyolc évvel ezelőtt *Fabiny Tamás* evangélikus püspök biztatására látott neki az animációs sorozat megvalósításának, amely így éppen a reformáció 500. évfordulójára készült el. *Richly Zsolt*ot elsősorban Luther jellemének és karakterfejlődésének ábrázolása érdekelt. A reformátor életútjának felidézése ugyanakkor egyfajta identitáskereséssé is vált számára. A felkészüléshez két munkatársával bejárták Luther életének legfontosabb állomásait, s az úton vázlatokat és fotókat készítettek. Emellett számos forrásból dolgoztak a korabeli krónikáktól a számítógépen hozzáférhető anyagokig. Fontos szerepet kaptak a reprodukciók: *Cranach*, *Holbein* és *Grünwald* képei mellett *Dürer* metszetei is feltűnnek a produkcióban.

A forgatókönyv megírására *Lackfi Jánost* kérte fel, míg a tizenhárom perces epizódok jellegzetes főcímenéjét *Gryllus Dániel*re bízta. A rajzfilmen

mintegy harmincfős csapat dolgozott a *Luther Animációs Műhelyben*, majd később Kecskeméten is. A munkatársak az évek alatt cserélődtek, ekképp nem volt könnyű a munka koordinálása, de végül sikerült egységes látványvilágot teremteni. A munkafolyamatokban a számítógépes technológiát is felhasználták. Richly Zsolt az első szituációs vázlatok elkészítésétől a munkának szinte minden fázisában részt vett, és mint fogalmazott, közben „karmesterként irányította a csapatot”.

Ahogy arról Richly a megnyitó után az MTI tudósítójának beszámolt: „A rajzfilm stílusa a középkori fametszeteket idézi. Tipikusan német műfaj. A déli kultúrával szemben a kifejezőerő, az

expresszivitás volt a lényege ennek a művészetnek. Nem szép akar lenni, hanem kemény.” Az alkotás három réteget a lineáris történetvezetés, a filmben felbukkanó álló, jelenben készült metszetek, korabeli képek és a gondolatok megrajzolt áramlása, az úgynevezett *morf* alkotja. A humor ugyanakkor mindvégig fontos szerephez jutott a szöveg és a látványvilág kidolgozásában.

A rendező úgy vélte, hogy a fiatalabb korosztályt nyilván a cselekmény érdekli majd a rajzfilmből, viszont a nagyobbak számára elgondolkodtató lehet. Olyan digitális hittananyagot is terveznek hozzá, amely segíthet a feldolgozásban, például bemutatja egy fametszet születését, az öltözetet, a térképeket, illetve játékos formában Luther korát.

A rajzfilmsorozat németül és angolul is megjelenik, de már portugál szinkron is készült. A tervek szerint a Luther képregény formájában is a fiatalok kezébe kerül, egy képeskönyv pedig bemutatja majd a Luther-film keletkezéstörténetét. ♡ – ghy –

Az első magyar reformátorok

Dévai Bíró Mátyás (Déva, 1500 körül–1545) Őt tartják az első magyar reformátornak. Eleinte valószínűleg Grinaeus tanítványa volt Budán. 1523 és 1525 között a krakkói egyetemen tanult, hazatérve szerzetes lett. Buzgó, katolikus pap volt, 1527-ben káplán Tomori Istvánnál a Boldogkői várban. 1529. december 3-ától a wittenbergi egyetem hallgatójaként személyes kapcsolatba került Philipp Melanchthonnal.

Wittenbergi, egyetemi éve (1530) eltántorította a katolikus vallástól. 1531 tavaszán Budán, Szapolyai János körében működött, a királyt Pécsre tartó útjára is elkísérte; erre az időre esik dunamelléki reformátorsága is. Budán írta 52 tételét, amelyekben a reformáció rendszerét és célját foglalta pontokba.

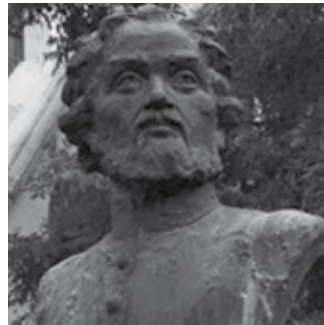
Dávid Ferenc Tanulmányait 1545 és 1551 között Wittenbergben és az Odera menti Frankfurtban végezte. Hazatérve katolikus plébános lett, de csakhamar csatlakozott a reformáció lutheránus ágához. Lelkész, majd püspök lett. Később a helvét ágban találta meg az igazságot: református püspök lett. Besztercén iskolaigazgató, Petresen lelkész, majd Kolozsváron iskolaigazgató. 1555-től Kolozsvár főlelkésze. Később János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari prédikátora lett. Ekkortól kezdett antitrinitárius (későbbi nevén *unitárius*)

nézeteket vallani. 1567-ben János Zsigmond a rendelkezésére bocsátotta a gyulafehérvári nyomdát, hogy nézeteit hirdesse. Több magyar és latin nyelvű művet adott ki, amelyekben a humanizmus és a reformáció nézeteit vallotta. Jelentős részben az ő tevékenységének köszönhető, hogy Erdély a vallási türelem jelképe lett Európában. 1568. január 6-a és 13-a között tartották *Tordán* azt a híres országgyűlést, ahol elsőként Európában határozatot hoztak a vallásszabadságra.

A tordai „türelmi rendelet”:

„A prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot mindenki az ő értelme szerint; és a közösség, ha elfogadja, jó, ha nem pedig senkit ne kényszerítsenek arra, amit lelke el nem fogad; de mindenki olyan prédikátort tarthasson, amelyik neki tetszik. Ezért senki az előljárók közül, se mások a prédikátorokat ne bántsák, a vallásáért senkit ne szidalmazzanak, az előbbi szabályok szerint. Nem engedik meg senkinek, hogy a tanításért bárkit is büntessenek vagy fenyegetsenek; mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból van, a hallás pedig Isten Igéje által.”

1571-ben, János Zsigmond halála után a katolikus Báthory István lett Erdély fejedelme. Még abban az évben a gyulafehérvári nyomdát visszavette az unitáriusoktól. Az 1572. évi, marosvásárhelyi országgyűlés megerősítette a vallásügyi törvényt, de egyben kimondta az újabb hitújítások tilalmát is. Dávid Ferencet ennek a tilalomnak az alapján fogta perbe 1579-ben Báthory Kristóf fejedelem. A hite miatt életfogytiglani fogságra ítélték. A dévai várbörtön foglyaként halt meg.

Sztárai Mihály (Sztára ? – Pápa, 1575?) Reformátor, evangélikus lelkész, énekszerző, a 16. századi, magyar irodalom jelentős alakja. Sztárai valószínűleg Sztáran (Zemplén) született; a ferences rendbe lépve Sárospatakon kezdte és Padovában fejezte be tanulmányait. 1524 körül Palóczy Antal udvari papja lett Sárospatakon, akivel együtt részt vett a mohácsi csatában is. 1528-ban otthagya a

rendet a reformáció tanait kezdte terjeszteni előbb Sárospatakon, azután máshol is. 1544 tavaszától Laskón működött, s hét év alatt folytonos küzdelemmel, sőt. élete gyakori veszélyeztetésével Baranyában és Szlavóniában *százhusz* protestáns egyházat alapított. Valószínűleg 1551-ben ellátogatott a Tiszántúlra, Debrecenben és Gyulán időzhetett huzamosabban. Az általa alapított egyházak számára 1553-ban szuperintendensi hivatalt is szervezett, amelyet természetesen ő maga foglalt el. Ugyanezen évben tolnai lelkész lett. 1554-ben Szegedi Kis Istvánnak volt kénytelen átengedni a baranyai püspökséget, ő pedig a Tolna megyében és a Baranya megye északi részében levő egyházak kormányzását folytatta, majd 1558-ban visszament lelkésznek Laskóra, s újra előbbi kerületének jutott élére. Pár évvel később Pápán lett lelkész, majd onnan is távozott. Csak annyi ismert még az életéből, hogy 1579-ban elüldözték hivatalából. Luther példáját követve ő is megnősült, feleségül vette Bánóczy István özvegyét. E házasságból származhatott az a Sztárai Mihály, akit szintén papi pályára nevelt, s akit később Pápa város egyháza hívott meg prédikátorául.

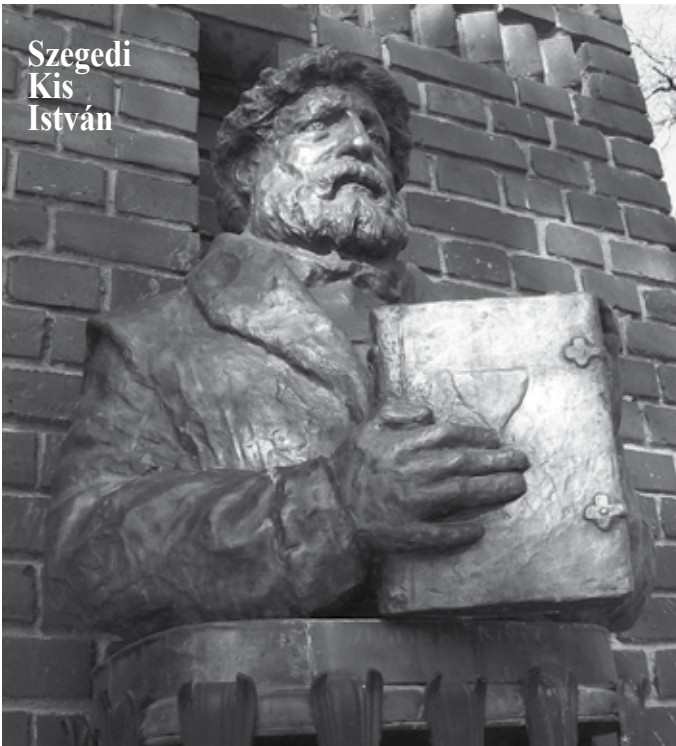

Szegedi Kis István (Szeged, 1505 körül – Ráckeve, 1572. május 2.) Magyar, református teológus. Gyermekkorában hamar megmutatkozott tehetsége. Szülővárosában, majd Lippán és Gyulán tanult. 1535-től Bécsben, 1537 tavaszától pedig Krakkóban tanult, ahol végül segédtanárként is működött, s onnan már mint református tért haza 1540-ben. 1543-ba eljutott Wittenbergbe is, ahol március 22-én iratkozott be az egyetemre, s ahol ugyanakkor tanult Abádi Benedek és Heltai Gáspár is.

Reformátori pályáját Csanádon kezdte el. A templomban és az iskolában is hirdette az új tanokat, s emiatt hamarosan el is üldözték Csanádról, sőt, a legnagyobb bánatára 200 könyvétől is megfosztották. 1545-ben Gyulára hívták, az ottani iskola vezetését bízták rá. Itt könnyebben élhetett, de csak egy évig maradt. 1546-ban Ceglédre került, ahol harmadfél évig működött templomban és iskolában, itt is nősült meg 1548-ban. 1552 végén Tolnára került, ahol leginkább az iskolában működött. 1554 elején Laskóra hívták, s még abban az évben a baranyai kerület szuperintendensévé választották. 1558-ban Kálmáncsára ment lelkésznek, s az ennek a vidéken levő egyházak felett tovább folytatta püspöki tisztségét. 1561-ben esett török fogságba,

Szegedi
Kis
István

ahonnan 1563-ban szabadult. Ekkor került Ráckevére, ahol mint az ottani egyház lelkésze és az alsó-dunamelléki kerület egy részének szuperintendense működött. Később az egész egyházkerület az ő keze alá jutott, s ott is maradt 1572. május 2-én történt haláláig. Tanításai kezdetben megmaradtak a lutheri tanok keretei között, 1558-ban azonban tanítványával, Thúri Farkas Pállal együtt a svájci reformáció tanai mellett állt ki. Megindította azt a folyamatot, amely a református egyház szervezeti önállóságára vezetett.

Károlyi Gáspár (A protestáns gyakorlatban: *Károli Gáspár*; Nagykároly, 1529 körül – Gönc, 1592. január 3.) Eredeti neve Radicsics Gáspár volt, de később a szülővárosáról Carolinak avagy Caroliushnak nevezte magát. Református lelképásztor, a Tiszánineni Református Egyházkerület esperese, a Biblia első, teljes magyar fordításának elkészítője. Iskoláit Nagykárolyban kezdte, Brassóban végezte, majd 1556-ban a wittenbergi egyetemen tanult (az egyetem évkönyvében Caspar Carolus Pannonius

néven szerepel). 1562-ben a neves, egri várkapitány, Dobó István öccsének, Domokosnak a pártfogása alatt állt. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően kerülhetett később Gönc mezővárosába, ugyanis földesura Domokos bátyja volt. 1562-ben fejezte be Károlyi a *Két könyv* című munkáját, amely a magyar reformáció történelemszemléletének első, prózai összefoglalása. 1563-ban gönci, református prédikátor lett, majd később esperes. Nem sokkal ezután megválasztották a Kassa-völgyi egyházmegye szeniorává. 1566-ban összehívta a gönci zsinatot, a tiszánineni esperességek számára. 1572-ben újjáépíttette Gönc leégett templomát. 1592-ben ott is halt meg. Esperesként többször fellépett a Szentháromság-tagadók (unitáriusok) ellen, s részt vett Nagyváradon az unitáriusok elleni hitvitán.

Heltai Gáspár (Nagydisznód vsz., 1510 körül – Kolozsvár, 1574 körül) Reformátor, protestáns lelkész, szépíró, műfordító és nyomdász. A magyar, késő reneszánsz irodalom kiemelkedő képviselője, az európai színvonalú magyar széppróza egyik megteremtője.

Erdélyi, szász polgárcsaládból származik, s több jel is arra utal, hogy fiatal korában katolikus papként működött. De 1543-ban már az evangélikus, wittenbergi egyetem hallgatói között találjuk, tehát ekkora már áttérhetett

a lutheránus hitre. A következő évben tért vissza Magyarországra. Kolozsvárott telepedett le, ahol szász lelkészként dolgozott egészen haláláig. Heltai német anyanyelvű volt, magyarul csak 1536-ban tanult meg, de ennek ellenére minden munkáját ezen a nyelven publikálta. 1550-ben Hoffgreff Györggyel közösen nyomdát alapított Kolozsváron. Két évig a nyomda kiadványain mindkettőjük neve szerepelt, 1553-ban azonban már csak Heltaié, azután 1554 és 1558 között csak Hoffgreffé. Végül 1559-től a nyomda 1575-beli bezárásáig csak

Heltai névvel találkozunk a kiadványokon. Hoffgreff 1558-ban bekövetkezett halála után a nyomda tulajdonosa végleg Heltai lett. Az író másik, irodalomtörténeti szempontból jelentős vállalkozása az 1560-as évek elején létesített papírmalma volt. Heltai a kiadványait jórészt maga írta, fordította vagy szerkesztette olyan következetes, nyomdai helyesírással, hogy műveinek és kiadványainak elterjedése nagy szerepet játszott a magyar helyesírás szabályozásában. Heltai 1559-ben már az antitrinitáriusok oldalára állt a hitvitákban, ennek következtében végképp megszakadt a kapcsolata az evangélikus szászokkal. Újabb felekezeti váltását lelki vívódások előzték meg, s csak tíz év múlva, 1569-ben lett hivatalosan is antitrinitárius. Áttérésében valószínűleg nagy szerepet játszott Dávid Ferenc. 1571-ig rendszeresen jelentetett meg unitárius, vallási munkákat, de ebben az évben Báthory István erdélyi fejedelem megtiltotta a Szentháromság-tagadás szellemében fogant művek kiadását és terjesztését. Munkásságát Heltai is, akárcsak több kortársa katekizmuskiadással kezdte 1550-ben. Közben elindította hatalmas, műfordítói vállalkozását is: a teljes Biblia részenkénti magyar megjelentetését. Vallásos művei azonban munkásságának kisebb részét alkotják, egyedül a Biblia-fordítás általa készített részei jelentősebbek. Szépprózai és értekezésmunkái jelentősebbek. Heltai Kolozsvárott halt meg valószínűleg 1574-ben.

Méliusz Juhász Péter Más néven *Horhi Juhász Péter*; *Horhi Meliusz Péter* vagy *Meliusz Juhász Péter* (Horhi, [Somogy megye, a törökök elpusztították], 1532. – Debrecen, 1572. december 25.) Református püspök, egyháztudós, író, botanikus, a magyarországi reformáció eredeti és szélesebb hatású vezéregyénisége. Tanulmányait Tolnán és Sárovaron végezte, ahol eleinte lutheránusnak nevelték, de azután Szegedi

Kis István hatására magához vonzotta a helvét reformáció szelleme. Ezután 1556. október 25-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahonnan magisteri címmel jött haza. 1558-tól protestáns lelkész Debrecenben, ahol hamarosan a kálvinista tanok hirdetője lett. Ő szervezte meg a Magyarországi Református Egyházat, következetesen harcolt a reformáció radikálisabb irányzatai, különösen az antitrinitáriusok ellen. 1561 végétől haláláig debreceni, református püspök. 1561-ben befogadta Debrecenbe a jeles vándornomdászt, Huszár Gált, akinek hátrahagyott felszereléséből állandósult a mindmáig létező városi (ma: Alföldi) nyomda. Első műve 1561 májusában jelent meg: „*A Szent Pál apostal levelének melyet a kolossabelieknek írt prédikációk szerint való magyarozatja*”, amelyet a „*döbröcöni tanácsnak*” ajánlott. 1567-ben összeállított egy hitvallási és egyházi szabálygyűjteményt. Ez a munka fő vonalaiban a magyar, református egyház életének formáit évszázadokra szólóan meghatározta. Több ízben vitázott Dávid Ferencsel, 1569-ben Nagyváradon, János Zsigmond erdélyi fejedelem jelenlétében. 1571. november 5-ére Nyírbátorba hívott egybe zsinatot, ahol az antitrinitárius tanok ellen fogalmazott érveket. Nagyszabású, irodalmi tevékenységet fej-

tett ki: számos hitvitázó munkát, prédikációs kötetet adott ki, több hittélt fejtegető-magyarító éneket írt, részleteket fordított a Bibliából. Az első, magyar nyelvű botanikai, gazdasági és orvostudományi munka szerzője, ebben közli az első adatokat Magyarország (Debrecen környéke) flórájához. A református egyház megszilárdítását szolgálta vitairataival, prédikációival, imakönyvével, kátéjával és agendájával. *Herbárium* című műve az első, magyar, orvosi füveskönyv.

Huszár Gál *Gallus Anaxius* (1512. október 16. – Pápa, 1575. október 23.) Reformátor, nyomdász, énekszerző, evangélikus szuperintendens. A Heidebergi káté magyarra fordítója. A közvetett források alapján feltételezhető, hogy Krakkóban tanult. Beszélt görögül, latinul, héberül és németül, emellett zenei ismeretekkel is rendelkezett. Az első írásos emlék 1553. augusztus 4-ei kiközösítése a katolikus egyházból. Ekkor Vízkelet lelkipásztorként működött, s a kiközösítés miatt menekülnie kellett.

Egy 1557-es, bécsi útja után, ahol Raphael Hoffhalter nyomdással barátságot kötött, 1558-ban nyomdát rendezett be Magyaróváron. Első könyvét 1558. április 1-jén nyomtatta ki, a könyvet Miksának ajánlotta, a nyomtatás után a győri szentszék elé idézték, de mivel a harmadik felszólításra sem jelent meg, kiközösítették. 1559-ben Kassára hívták meg papnak, s 1560 márciusában (20-án iktatták be lelkipásztori hivatalába) elvállalta a több bizottságot ígérő meghívást. Ám itt sem maradhatott sokáig, 1560 októberében elfogatta az egri érsek, Verancsics Antal. Mielőtt az egri börtönbe szállították volna, Kassán tartották fogva, ahol azonban tisztelői kibontották a kassai börtön falát, így megmenekült (december 27.). Kassáról nyomdájával együtt Debrecenbe költözött. Debrecenben papi állást nem vállalt, nyomdász feladatokat látott el. Debreceni működésének első terméke a még Magyaróváron elkezdett énekeskönyvének kiadása (*Isteni dicséreték és psalmusok*). Ezután főleg Debrecen református püspökének, Méliusz Juhász Péternek műveit nyomtatta ki. 1568-ban Csallóköz–Mátyusföld püspökeként már Komjátiban tartózkodott, később Forgách Imre udvari papjaként látjuk újra Komjátiban. Komjátiban lelkészi működése mellett *Bornemissza-könyveket* is nyomtatott. 1572-ben vagy 1573-ban kezdett a Bornemissza postillái első kötetének kiadásához, amelyet Semptén fejezett be. 1574-ben jelentette meg *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok* című, evangélikus szertartási előírásokat, valamint énekeket és imádságosságokat tartalmazó könyvét (Komjátéi énekeskönyv). 1575-ben Páparra költözött, ahol október 23-án a pestis áldozatává vált. Nyomdáját fia, Huszár Dávid vitte tovább.

Szenci Molnár Albert

(Szenc, 1574. augusztus 30. – Kolozsvár, 1634. január 17.) Magyar, református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsoldárköltő, egyházi író és műfordító. Munkásságának egyik nagy elismerése, hogy arról dicsérettel emlékezett meg Pázmány Péter esztergomi érsek, bíboros, a magyarországi ellenreformáció vezető alakja. Életének javát külföldön élte le (Wittenberg, Strassburg, Heidelberg, Altdorf, Marburg és Oppenheim). Olyan, európai hírű tudósokat tudhatott barátainak,

mint Johannes Kepler és Martin Opitz. Műveinek többsége külföldön született, tevékenységét mégis hazája javára fejtette ki. Barátait idézve egyik levelében ezt írta: „Azt mondják ugyanis mind és erősítik, hogy egyetlen

szótár kibocsátásával, amit a deákság egész Magyarországon szomjúhozik, többet csinálhatok mind az egész hazának, mintha egyik helységében több évig tanítom az ifjúságot avagy az egyházközséget.” Úttörő jelentőségű, latin szótára átdolgozásokkal a 19. század közepéig használatban volt; sok irodalmi és tudományos műszónak nála olvasható első, magyar nyelvű meghatározása. Latin nyelvű, magyar nyelvtanát a 18. századig kézikönyvként használták, ezáltal – a tudománytörténeti jelentőségen túlmenően – nagyban hozzájárult a magyar nyelvhasználat és helyesírás egységesüléséhez. A református magyarság számára számos zsoldárfordítása, a Károli-biblia javított kiadása, Kálvin Intitutiójának és a Heidebergi kátének a fordítása máig élő hagyaték. Kiemelkedő hatást gyakorolt a magyar, irodalmi nyelv és a magyar verselés fejlődésére. Ugyanakkor latinul is virtuóz módon verselt. Molnár Albert szülővárosában kezdte tanulmányait 1584. szeptember 7-én. 1586-ban öt hónapig Győrben, 1587-től másfél évig Göncön, 1588-tól 1590 nyaráig Debrecenben tanult. Göncön Károlyi Gáspár környezetében tanúja lehetett a Vizsolyi Biblia fordításának és kinyomtatásának. 1590-ben külföldi tanulmányútra indult. Legelőször a reformáció szülővárosát, Wittenberget kereste fel. 1603. január 23-án beiratkozott az altdorfi egyetemre, s ebben a Nürnberg melletti, egyetemi városkában kezdte írni latin–magyar szótárát. A szótár első részét II. Rudolf császárnak ajánlotta, s a könyv megjelenésekor Prágába utazott, hogy személyesen mutassa meg az uralkodónak. Itt nagy elismerésben volt része. Ebben az időszakban jelentek meg zsoldárfordításai, a *Heidebergi Kis Katechismus* (1607), illetve a Károli-féle Biblia általa javított kiadása, a *hanauai Biblia* (1608). Egy hollandiai utazás után a fejedelem meghívására 1624-ben végleg hazatért. 1625-től Kassán, 1629-ben Kolozsvárt lakott. Magyarországi tartózkodása során nagy szegénységben élt; több egészen elfelejtették, s az új fejedelem, I. Rákóczi György sem fogta hathatósan pártját. 1634 januárjában elragadta a pestis; sírkövére a tudós Bisterfeld professzor latin nyelvű versét írták.

Gálszécsi István (? – 1550 előtt) Tanító, reformátor, prédikátor. A legrégebb, ismert, magyar, kottás énekeskönyv szerzője. 1524-ben Bécsben folytatott tanulmányai idején énekeskönyvet és kátét szerzett. 1526 és 1528 között Krakkóban tanult, majd 1529-ben Kassán taníthatott, ahol tanítványai között volt Batizi András is. 1532-ben Wittenbergben járt, ahol Farkas Andrással is összeismerkedett. Hazatérte után Gálszécsen Perényi Péter iskolájában lett tanító. 1540 körül Gyulára ment prédikátornak. A *Kegyves énekekrül és keresztyén hitrül rövid könyvecske* című, Krakkóban 1536-ban megjelent, de csak néhány lapnyi töredékben fennmaradt kiadványa az első nyomtatott énekeskönyvünk, s első a hangjegyes nyomtatványok között is. Másik, ismert művének egyetlen példánya a nagyenyedi, református könyvtárban 1849-ben pusztult el (*Keresztyéni Tudományról való rövid Könyvecske*, Krakkó, 1538).

Medgyesi Pál (Aranyosmegyes, 1604 – Sárospatak, 1663) Református lelkész, teológus, író. A magyar, puritánus irodalom kiemelkedő egyénisége. Munkáiban „elméletileg is megalapozta az imádság és a prédikáció műfaját, tudniillik megírta ezek első, magyar nyelvű retorikáját, továbbá úgynevezett *Jajj*-aival megteremtette a jeremiád sajátos változatát”. (Szathmári István) Debrecen városa anyagi támogatásával külföldi egyetemeken tanulhatott. 1631 végétől a debreceni kollégiumban, 1638 közepétől pedig Nagyváradon volt pap. 1638 decemberétől I. Rákóczi György udvari papjaként működött, s a fejedelem halála (1648) után Lorántffy Zsuzsannával Sárospatakra költözött, később a fejedelemasszony udvari papja lett, 1660-tól Sárospatak lelkészeként működött. A puritanizmus és az angol, presbiteri rendszer híve volt, ezért személye körül egy időben komoly elvi harc dúlt. Medgyesi Pál nézeteit *Dialogus politico-ecclesiasticus azaz két keresztyén embereknek egymással való beszélgetések...* (Bártfa 1650) című vitairatában foglalta össze. Medgyesi Pál fordítói munkássága is jelentős, legnagyobb hatású műve is fordítás. Lewis Bayly (1565–1631) anglikán prédikátornak a maga korában Európa-szerte népszerű művét, a *Praxis pietatist (A kegyesség gyakorlása)* ültette át magyar nyelvre. Könyve 1636-ban Debrecenben jelent meg először. Egykori népszerűségét mutatja, hogy Medgyesi Pál életében még négyszer adták ki.

◆ (W. I.)

A REFORMÁCIÓ KÖNYVESPOLCA

Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából

3

A fővárosban, a Budavári Palotában az Országos Széchényi Könyvtár 2017. október 16-án *A reformáció könyvespolca. Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából* címmel rendezett konferenciát a reformáció 500. évfordulója tiszteletére. Ezen az OSZK és más nagy, történeti könyvtárak állományából mutattak be az előadók kiadás-, könyv- és kötéstörténeti, vagy tartalmi szempontból olyan nyomtatványokat, nyomtatványsorozatokat és kéziratosokat, amelyeknek szimbolikus vagy reprezentatív szerepük volt a magyarországi és az európai reformáció történetében. Ilyenek például az egyes főúri családok – Rákócziak, Thurzók, Ráday Pál – mecénási szerepével készült reprezentatív kiadványok, a legjelentősebb zsolttáros- és énekeskönyvek, prédikációs kötetek, elmélkedő- és imádságoskönyvek, katekizmusok és hitvallások. Az előadók főleg az OSZK és a protestáns nagykönyvtárak kora újkorral foglalkozó kutatói közül kerültek ki, de Szlovákiából két, míg Romániából egy régi könyvekkel és possessor-kutatással foglalkozó, tapasztalt kutatót is meghívtak. ♦

1. A Vizsolyi Biblia címlapja (1590), OSZK
2. A négy evangélista. Részlet a Brassóban 1557-ben megjelent görög és latin nyelvű Újszövetségből, Országos Széchényi Könyvtár
3. A Vizsolyi Biblia (1590), OSZK
4. A reformáció zsolttárkönyve Szenci Molnár Albert fordításában (Debrecen 1703), OSZK

1

2

4

PAÁL VINCE

AZ ELSŐ MODERN MÉDIAESEMÉNY

(Az ELTE történelem–német szakán végzett történész-kutató Paál Vincének a közelmúltban az interneten közreadott esszéből.)

Akép, amint Luther kiszögezi 95 tézisét a wittenbergi vártemplom kapujára, a reformáció szimbólumává vált. Robert Kolb az eseményt „az első modern médiaesemény”-nek nevezte. Fabiny Tamás, az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „A Luther által választott médiafelület a templom külső ajtaja volt. Nem odabenn eszkábált hirdetőablát, hogy az úgymond biztos templomba járók böngészgessék tételeit. Nem elégedett meg az egyház belső nyilvánosságával, hanem annál hatékonyabb csatornát használt meglepő tudatossággal. Szándékos anakronizmussal azt mondhatjuk, hogy nem valamely, a szélesebb nyilvánosság számára kevésbé ismert egyházi adón szólalt meg, hanem kifejezetten egy nagy hallgatottságú műsorban. Nem egy eldugott sávban, hanem főműsoridőben.”

De Luther valóban kihelyezte tézisét a vártemplom kapujára, s tényleg kalapáccsal és szögekkel? A kérdést a mai napig nem sikerült egyértelműen megválaszolni, s a reformációval foglalkozó történészek évtizedek óta heves vitát folytatnak róla. Ez idáig mintegy háromszáz publikáció született e témában.

A kifüggesztés eseményét számos ábrázolás örökítette meg, s egészen a múlt század közepéig tényként fogadta el mindenki. Derült égből villámcsapásként hatott, amikor 1961-ben Erwin Iserloh katolikus Luther-kutató azzal a megállapítással lépett a nyilvánosság elé, hogy a téziskiszögezés a legendák világába tartozik. Fokozatosan a protestánsok között is kétely merült fel az esemény hitelességével kapcsolatban. Azóta a Luther-kutatók nagyobbik része kétségbe vonja a Luther általi kifüggesztés megtörténtét, míg kisebbik része kitart az eredeti álláspont mellett. A 20. század elején az egyháztörténészek még nem kételkedtek a „kalapácsütések” tényében, amelyek „egészen Rómáig elhallatszódtak”.

Habár az esemény mellett szóló érvek eléggé meggyőzőnek látszanak. A vártemplom kapujára való kifüggesztésről két korabeli forrás számol be. Az egyik Luther harcostársától, az ugyancsak teológus Philipp Melanchtontól származik. Melanchton beszámolóját azonban a feltételezett esemény után csaknem harminc évvel később,

röviddel Luther halála (1546) után jegyezte le. Annyi bizonyos, hogy Melanchton az esemény szentantúja nem lehetett, hiszen ő 1517-ben még Tübingenben élt, s csak 1518-tól volt a wittenbergi egyetem tanára.

2006-ban nagy médianyilvánosság előtt számoltak be arról, hogy a jénai egyetem könyvtárában Martin Treu rábukkant az *Újszövetség* egyik Luther által használt példányának lapján egy feljegyzésre, amelyet Luther titkára, Gregor Rörer tett 1540-ben: „Az 1517. évben mindenszentek előtti napon dr. Luther Márton Wittenbergen a templomok kapuin nyilvánosságra hozta a bűnbocsánatra vonatkozó téziseit”. Rörer azonban szintén nem lehetett jelen a tézisek állítólagos „kiszögezésénél”, mert akkor ő sem tartózkodott Wittenbergben. Kiemelendő azonban, hogy Rörer wittenbergi templomajtókról szól, ami összhangban van a wittenbergi egyetem szabályzatával, amely szerint a nyilvános közzétételeket a templomok ajtajaira kellett kitenni.

Azok a történészek, akik a tézisek kifüggesztését legendának tartják, arra utalnak, hogy mindkét beszámoló ugyan Luther harcostársaitól származik, de egyikük sem lehetett szentantúja a kérdéses eseménynek, sőt, azok csak később kerültek lejegyzésre.

Ama történészek viszont, akik ezeknek a forrásoknak hitelt adnak, azzal érvelnek, hogy a két feljegyzés egymástól függetlenül számol be a nevezetes eseményről, ráadásul az egyik még Luther életében keletkezett.

Magától Luthertől nem maradt fenn semmilyen hivatkozás a tézisek kifüggesztésével kapcsolatban. Nem szólnak arról a meglehetősen terjedelmes ún. *Asztali beszélgetések* sem, amelyek a már öregedő Luthert meglátogató barátokkal, eszmetársakkal és tanítványokkal folytatott beszélgetések lejegyzéséből keletkeztek. Azt is meg kell jegyezni, hogy a téziseket Wittenbergben sohasem vitatták meg nyilvánosan, s a tézisek eredeti, latin nyelvű kézírata sem került elő. A latin nyelven íródott téziseket elsőként feltételezhetően Christoph Scheurl fordította németre még 1517 karácsonya előtt, de ez a fordítás sem maradt fenn eredeti nyomtatásban. A legrégebbi nyomtatvány, amely a téziseket tartalmazza, 1545-ből való.

Annyi biztos, hogy Luther 1517. október 31-én levelet írt Albert mainzi érseknek és (ezzel egy időben, vagy valamivel később) Hieronymus brandenburgi püspöki helynöknek. A levélben, amelynek mellékletét alkotta a 95 tézis, a bűnbocsánat és a bűncsúcédula-árusítás gyakorlatával

kapcsolatos visszaélések megszüntetésére szólított fel. [...] Miután az érsektől nem érkezett válasz, Luther a téziseket elküldte ismerőseinek, köztük Wilhelm és Konrad Nesennek, akik azt Luther tudta nélkül nyilvánosságra hozták, s ezzel nyilvános vita tárgyává tették. Azt is tudjuk, hogy Wittenberg környékén a Lutherrel szimpatizálók néhány héttel a feltételezett téziskihelyezés után a bűncsúcédula-árusításra vonatkozó kritikáját utányomták, s különböző, nyilvános helyeken – templomajtókra is – *kifüggesztették*. Luther 95 pontból álló téziseivel nem új felekezetet akart létrehozni, amint az azután az események folyamán történt, hanem vitára buzdított, a katolikus egyházban tapasztalt visszaéléseket kívánta megszüntetni. Téziseivel Luther a bűnbocsánat és az azzal összefüggő bűncsúcédula-árusítás terén tapasztalt gyakorlatról kívánt teológiai vitára ösztönözni.

Julius Hübne:
Luther 95 tétele

A 95 tétel a Vártemplom portálján, Wittenberg
A wittenbergi Vártemplom ún. Tételkapuja

Az is ismeretes, hogy a tudományos viták akkoriban Wittenbergben is szokás volt plakát formában kinyomtatni, s azokat a wittenbergi egyetem teológiai karának szabályzata értelmében *a város templomainak ajtajára kellett kihelyezni*. A kifüggesztés azonban nem a vita indítójának, hanem az egyetem pedellusának (gondnokának) volt – mai kifejezéssel élve – a munkaköri kötelessége. Hasonló gyakorlat volt érvényben más egyetemeken is.

Luther tehát nem az első volt vagy lehetett, aki valamilyen írást kifüggeszthetett (vagy kifüggeszthetett) a templom kapuján. *Ez már évszázadok óta a mindennapok gyakorlata volt*. Akár azt is mondhatnánk, hogy a templomok kapuja a középkortól kezdve az információk terjesztésének fontos, nyilvános tereként szolgált. A középkorban és a kora újkorban a vallási szféra és a mindennapok sokkal szorosabban összekapcsolódtak, mint napjainkban. Isten háza nemcsak az imádság háza volt, hanem a társadalmi élet, az információcseré színtere is.

Különben nem tudjuk például azt sem, hogyan nézett ki a wittenbergi vártemplom kapuja Luther korában. Az akkori templomkapu már nincs meg. A téziskihelyezés feltételezett helyén jelenleg a porosz király által a 19. században adományozott bronzkapu található. Arról sem szólnak a 16. századi források, hogy a tézisek kifüggesztése

miként történt, kalapács és szögek használatáról kifejezetten nincs szó. A kora újkorból maradtak fenn ugyan olyan egylapos nyomtatványok és hirdetési plakátok, amelyeken egyértelműen szögek nyoma látható. A korabeli forrásokban azonban a kifüggesztés egyéb módjaira is találunk utalásokat, így például használtak enyvet és viaszt is. Elképzelhető tehát, hogy Luther vagy valaki más valóban kihelyezte közzemlére 95 tézisét a wittenbergi templomkapura, az azonban egyáltalán nem biztos, hogy ez kalapáccsal és szögekkel történt, mint ahogy azt a későbbi korokban született képi és filmes ábrázolások szuggeralják nekünk.

Akárhogy is történt, függetlenül attól, hogy Luther valóban kiszögezte-e, vagy más módon rögzítette-e téziseit a vártemplom kapujára, *tezisei* és gondolatai – köszönhetően Gutenberg találmányának, a mozgatható betűelemekkel való könyvnyomtatásnak is – *villámgyorsan elterjedtek*, s elindították azt az összetett folyamatot, amely nemcsak a protestáns felekezetek létrejöttére vezetett, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális téren is mélyen átalakította az addigi katolikus Európát. ♦

LUTHER MÁRTON VÉGRENDELETE

(*Fabiny Tibor* ismertetésében a reformátor testamentumának tartalma és története) Luther végrendelete magyar, német és angol nyelven 1982-ben jelent meg a reformátor születésének 500 éves évfordulója alkalmából. A reformáció kezdetének 500 éves évfordulójára a három nyelven megjelent kiadvány új formában ismét megjelent. (*Luther Kiadó*)

KEDVES MÁRTON TESTVÉR! KEDVES FERENC TESTVÉR!

Levélváltás

Ajánló: „Luther Márton reformátor és Ferenc pápa között a fiktív levélváltás történelmileg is lehetetlen. Ugyanakkor nagyon izgalmas, ha a kereszténységnek ez a két kiemelkedő egyénisége párbeszédre lép egymással.” (*Luther Kiadó*)

REFORMÁCIÓI ÁBÉCÉ 95 TÉTELBEN

Ajánló: „Ez a kis ábécé örömteli, egyben hasznos olvasmányt ígér. A kilencvenöt példa – a szám természetesen nem véletlen – azt szeretné megmutatni, hogyan változik a világ és annak eszméi a reformációnak köszönhetően.” (*Luther Kiadó*)

A REFORMÁCIÓ ÚTJÁN NÉMETORSZÁGBAN

Luther nyomában

(Útikönyv térképmelléklettel) Ajánló: „A Luther nyomában című, ismeretterjesztő kiadvány a Reformáció 500 emlékévé idején és a későbbiekben Németországba utazók számára készült útikalauz és térkép. Célja Luther Márton életútja legfontosabb állomásainak bemutatása 1517-es színre lépésétől haláláig.” (*Luther Kiadó*)

COETUS UNGARICUS

Ajcím: A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613 (Szabó András kötete)

Ajánló: „A 16. században – hazai felsőfokú tanintézmény híján – a magyarországi protestánsok legfontosabb egyeteme a wittenbergi volt. A század végéig mintegy 1200 hallgató fordult meg itt, közülük a magyar nemzeti-ségűek a század közepén egy diáktársaság, coetus megalakítását határozták el... A könyv összefoglalja a diáktársaság történetét, s közli négyszázharminckilenc tagjának adattárát.” (*Balassi Kiadó*)

GÜLCH CSABA

A REFORMÁCIÓ 500. KÖNYVEIBŐL

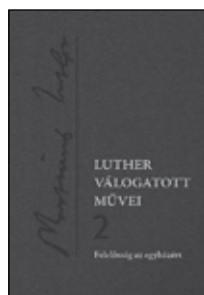
VÁLOGATÁS A 2017-ES KIADVÁNYOK GAZDAG KÍNÁLATÁBÓL

AZ EVANGÉLIKUS HITUDOMÁNYI EGYETEM OKTATÓINAK TANULMÁNYKÖTETE

Teológia és reformáció

Ajánló: „Egy ünnepi folyamatot lezáró kötetként jött létre ez a könyv abban a sorban, amelyben a kultúra (2014), az oktatás (2015) és a nemzetek (2016) után most mintegy összefoglaló negyedik viszonyozóként a reformáció maga jelenik meg a címben a teológia szava mellett.” (*Luther Kiadó*)

LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI 2.

Felelősség az egyházért

Ajánló: „A *Felelősség az egyházért* című kötetbe azok a Luther-művek kerültek, amelyeket a szakirodalom hagyományosan főiratoknak (Hauptschriften) vagy reformiratoknak szokott nevezni. A kötetben közölt tizenöt mű közös témái a pápai és az egyházi hatalom, illetve az ezekhez tapadó visszaélések, az igaz és a hamis egyház, valamint a szentségek.” (*Luther Kiadó*)

MATRICÁS ALBUM

Luther Márton nyomában

Ajánló gyermekeknek: „Hallottál már Luther Mártonról? Hogyan lett az Ágoston rendi szerzetesből a reformáció egyházat és világot megváltoztató folyamatának elindítója? Mi mindenre kellett keresztülmennie, miközben a Szentírás igazságáért küzdött? Ez az album választ ad mindezenre, amelybe 83 féle matrica ragasztható be.” (*Luther Kiadó*)

A MÁSODIK HELVÉT HITVALLÁS MAI ÜZENETEI

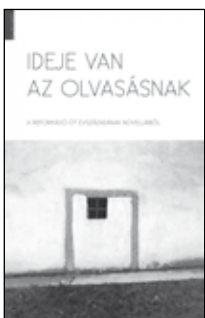
Ajánló: „A kötet szerzői a négyszázötven éves *Második Helvét Hitvallás* aktuális, inspiráló és további gondolkodásra indító témáival foglalkoznak. A 18 tanulmány négy téma köré csoportosul. A történeti rész a kutatástörténet és a mai fordítás kérdései mellett azt mutatja meg, ahogyan a hitvallás sok szálon kapcsolódik az egyetemes keresztény (katolikus) hitvallási örökséghez.” (*Kálvin Kiadó*)

TITKOK PEREMÉN

(*Szigyi Ferenc: Igehirdetések*)

Ajánló: „A prédikátor is csak a titkok peremén jár, mert a titkok az Úréi. A jó igehirdető azonban nem marad meg a felszínes gondolatoknál, hanem elmegy a titkok feltárásában ameddig lehet, s tudja, meddig lehet, s meddig szükséges. Szigyi Ferenc nemcsak tudományos teológiai munkája és oktatói tevékenysége révén ismert, hanem igehirdetőként is.” (Kálvin Kiadó)

IDEJE VAN AZ OLVASÁSNAK

A reformáció öt évszázadának novelláiból

Ajánló: „Húsz novella – húsz pillanatkép az elmúlt 500 év novellairodalmából...

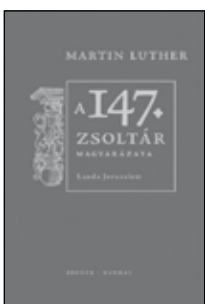
Húsz történet, amely összekapcsolhat minket a reformációval, a történelemmel, a múltunkkal, a jelenünkkel és az ezekben felfedezett »istentörténetekkel.«

(Kálvin Kiadó)

LUTHER, MARTIN: ASZTALI BESZÉLGETÉSEK

Ajánló: „A kötet egyszerre gondolkodói arckép, kor- és jellemrajz, páratlanul érdekes dokumentuma egy történelemformáló személyiség gondolkodásmódjának.” Egy lutheri mondat a könyvből: „Úgy gondolom, Istennek évente csak a verebek táplálása többé kerül a francia király egész évi jövedelménél; mit mondjunk akkor a többi teremtményről?” (Helikon Kiadó)

MARTIN LUTHER: A 147. ZSOLTÁR MAGYARÁZATA

Ajánló: „A reformáció irodalmának apró gyöngyszeme Luther 147. zsoltárhoz írt magyarázata, amely először olvasható magyar nyelven. A könyv a reformáció kezdetének 500. évfordulója alkalmából jelenik meg az évfordulóhoz illő ünnepi formában. Az 1532-ben Wittenbergben kiadott igemagyarázat ihletetten szól magabízó önteltségünkről és a mi Urunk türelméről.” (Harmat Kiadó)

CSAK KRISZTUS LÉGYEN MESTERÜNK

Ötszáz idézet Luther Márton írásaiból a reformáció 500. évfordulójára

Ajánló: „Olyanoknak ajánlják, akiknek túl vastagok Luther válogatott műveinek sorozatrészei, vagy elérhetetlen a Masznyik-kiadás, vagy nem az egyházi év szerint akarják olvasni Luthert, ahogyan azt a Jer, örvendjünk keresztyének!-kel tenné. A könyvben összegyűjtött idézetek a *Kis káté* tematikáját követik kis kiegészítésekkel.” (Evangélikus Missziói Központ – Magyar Evangélikus Rádiómisszió)

PETRŐCZI ÉVA

ÚTRAVALÓ

Christianénak, Wittenbergbe

A Bugenhagen utcai terasz kéken aláhulló, növényi vízesése, a *Plumbago*, vagyis az ólomvirág, és az esti kerteden folyvást, szeliden át meg át röpködő, bolondos denevércsapat, (éppen úgy, mint Oranienbaum, a narancsok falva, meg a városi templom, s ötszáz éves barátunk, az ifjabbik Cranach!) sokáig velünk marad.

LUTHER BIZAKODÓ ÉNEKE

Magdalene Luther emlékére

Lenchen, Lenchen, kicsi lánykám, égi úton járó bárány, taníts békés búcsúzásra, angyal karján távozásra, jeges rettenet helyett.

Hogy ne félje a halált, erre tanítsd meg apád, mert Wittenberg tudora nem egyéb, mint gyöngye gyermek, végórája ha közel.

KÉKRÖPTŰ

Kékröptű wittenbergi fecskék, foltozatos fölém nyarat: igaz legyen, ha villanásnyi is, idegen, hideg ég alatt.

LYUKASÓRA OLVASÓI LAP

XXVI. évfolyam, 8 szám. 2017/8.

A szerkesztőbizottság tagjai:

Alföldy Jenő, Ágh István, Bertalan Tivadar, Czigány György, Dobai Péter, Gyulai Líviusz, Iancu Laura, Kalász Márton, Pröhle Gergely, Rózsássy Barbara, Szakonyi Károly, Tóth Éva

Főszerkesztő: Sággy Ildikó

Főmunkatárs: Szakonyi Károly

Művészeti vezető: Kő Pál

Művészeti szerkesztő: Réti Attila

Olvasószerkesztő: Pécsi Tibor

Rovatvezető: Ughy Szabina

Titkárságvezető: Óri-Kiss Gyöngyi

Szerkesztőségi postacím:

1052 Budapest, Városház u. 7., fsz. 15.

Telefon: 233-6951.

Mobil: 06-20-465-9232.

E-mail: iroegy@gmail.com.

Kiadja: Magyar Írók Egyesülete

Elnök, kiadóigazgató: Szakonyi Károly

Nyomdai kivitelezés:

Pharma-Press Kft.

1037 Budapest, Vörösvári út 119–121.

Felelős vezető: Dávid Ábel Dániel

Terjesztő: Magyar Posta Zrt.

Hírlap Üzletága és regionális társaságai.

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely

postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.

hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/

storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.

hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar

Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban

(https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Buda-

pest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj: fél évre 1320 Ft, egész évre 2640 Ft

Egy példány ára: 450 Ft

Megjelenik: kéthavonta

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

TARTALOM

Reformáció 500. **B/2**

Sággy Ildikó: „... másként nem tehetek!” **1**

Ughy Szabina:

Interjú dr. Hafenscher Károllyal **2-5**

Alföldy Jenő: „Mondd hát velem, hogy dicsőség reájuk!” **5-6**

Illyés Gyula:

A reformáció genfi emlékműve előtt **7**

Dr. Luther Márton

élete – a Pallas nagy lexikona **8-9**

Dr. Luther Márton önmagáról –

Virág Jenő fordítása alapján **10-27**

Virág Jenő: A Luther-rózsa **28-33**

Fabiny Tibor:

Luther Márton végrendelete **34-37**

Luther végrendelete Wittenbergben **37**

Rozsondai Marianne: Az ecclesia reformanda könyvkötéseken **38-40**

Tizennégy vigasztaló kép **41**

Sola... **41**

Ughy Szabina: Insula lutherana **42-44**

Az Evangélikus Országos Múzeum születéstörténete **44**

Gustav König és

a protestáns romantika **45**

Szakonyi Károly:

Kálvin reformációja **46-47**

Kálvin János élete –

a Pallas nagy lexikona **48-49**

Tóth Máté Miklós:

Számáddal Istennek tartozom **50-54**

Szakonyi Károly:

A reformáció Erdélyben **56**

Balázs Géza: A reformáció hatása a magyar nyelvre **57-59**

Soltész Zoltánné:

Huszár Gál könyvsajtója **60-61**

Bánó Attila: A reformáció nemzeterősítő hatása Magyarországon **62-63**

Oláh Róbert:

A nagykorösi reformáció ötszáz éve **64-69**

Ige-Idők – a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása **70-72**

Gulyás Pál: Debrecen, ó-kikötő **72**

Balog Zoltán:

„Itt élünk, másként nem tehetünk!” **73**

Weltler Ildikó: Reformáció 500. **74-78**

Orbán Viktor:

A mi helyünk, a mi időnk... **79**

Gülch Csaba: Reformációs beszélgetés

Dinnyés Józseffel **80-83**

Richly Zsolt rajzfilmje Lutherről **84-85**

Az első magyar reformátorok **86-88**

A reformáció könyvespolca

az **OSZK**-ban **89**

Paál Vince:

Az első modern médiaesemény **90-91**

Gülch Csaba:

A Reformáció 500. könyveiből **92-93**

Petróczi Éva: Útravaló, Luther bizakodó

éneke, Kékróptú **93**

Ég és Föld között – a **KOGART** kiállítása

a Várkert Bazárban **96-B/3**

Ige-Idők –

a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása **B/4**

Kedves Olvasóink!

Kérjük önöket, hogy támogassák a Lyukasóra folyóirat megjelenítését azzal, hogy előfizetőink lesznek (lásd: postai előfizetésnél), de segíthetnek alkalmasszerű támogatással is. És a jövőben ezt (2017-től) adójuk 1%-ának felajánlásával is megtehetik. Bankszámlaszámunk: Kereskedelmi és Hitelbank 10200940-21519541-00000000. Ha erre a bankszámlára nevük és címük feltüntetése mellett befizetik az éves előfizetési díjat, vagyis a 2640 forintot, a szerkesztőségből is folyamatosan megküldhetjük önöknek a Lyukasóra aktuális számait. Előre is köszönjük, üdvözlettel: a Szerkesztőség.

A MEGJELENÉS TÁMOGATÓI

- Emberi Erőforrások Minisztériuma
- Nemzeti Kulturális Alap
- Pest Megyei Kormányhivatal
- Szerencsejáték Zrt.
- NMI Művelődési Intézet
- Nonprofit Közhasznú Kft.
- Arany János Emlékbirozság
- Ferencvárosi Önkormányzata
- Körmeny Galéria
- Márkus Antikó Bt.

Számunkat a Magyar Nemzeti Múzeum képanyagával, Rosta József fotóival, a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány képeivel, a kormány.hu/Árvai Károly fotóival, az Emmi/Bartos Gyula fotóival, az Országos Széchényi Könyvtár dokumentumfotóival, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ dokumentumaival, az Evangélikus Országos Múzeum fotóival illusztráltuk. Továbbá: A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században kötet (Soltész Zoltánné) archív anyagával, Richly Zsolt rajzfilmképeivel, Dinnyés József fotóival, archív dokumentum- és kézirat-fotókkal, valamint a Lyukasóra folyóirat archív anyagaival illusztráltuk.

SZERZŐINK

Alföldy Jenő, 1939

Balázs Géza, 1959

Balog Zoltán, 1958

Bánó Attila, 1945

Fabiny Tibor, 1932–2007

Gülch Csaba, 1959

Gulyás Pál, 1899–1944

Illyés Gyula, 1902–1983

Oláh Róbert, 1988

Orbán Viktor, 1963

Paál Vince, 1971

Rózsaferi Zsuzsanna, 1975

Rozsondai Marianne, 1945

Sággy Ildikó, 1941

Soltész Zoltánné, 1946

Szakonyi Károly, 1931

Tóth-Máté Miklós, 1936

Ughy Szabina, 1985

Virág Jenő, 1905–1981

Weltler Ildikó, 1970

A Wittenbergi Magyar Napokról

A reformáció bölcsőjeként is emlegett Wittenberg városa május 20-ától szeptember 10-éig „a szabadság kapui” mottóval világiállításnak adott otthont. A világiállítás lehetőséget kínált arra is, hogy a földkerekség különböző tájain élő protestáns egyházak itt bemutatkozzanak. Így került sor augusztus 24-e és 27-e között a *Wittenbergi Magyar Napokra*, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Reformáció Emlékbizottsága rendezésében. A volt Ágoston-rendi kolostor, a Luther-ház dísztermében az ünnepséget most is Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere, valamint Gáncs Péter, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke és dr. Stefan Rhein, a Stiftung Luthergedenkstätten elnöke nyitotta meg. A németül és magyarul elmondott ünnepi beszédek szónokai valamennyien megemlézték azt a kivételes kincset, Luther végrendeletét, amelyet a Magyarországi Evangélikus Egyház kölcsönadott a wittenbergi ünnepekre. Az ünnepélyes nyitóesten Pröhle Gergely országos felügyelő, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója tartott előadást *Mit jelent számunkra Luther végrendelete ma?* címmel.

A hosszú hétvége számos programmal tisztelt meg a jubileumát ünneplő reformáció előtt. Az ideutazók, a látogatók a teológiai konferencián, az orgonakoncerten, a filmbemutatón, Dévai Bíró Mátyás, a magyar Luther emléktáblájának

felavatásán, motoros találkozón és még sok más, a reformációhoz kötődő programon vehettek részt. Dévai Bíró Mátyás emléktábláján kívül felavatták még Sylvester János humanista, az első teljes, magyar nyelvű Újszövetség készítője, valamint Stöckel Lénárt felső-magyarországi reformá-

tor emléktábláját is a városi egyetem, illetve a Schloßstraße 15. számú ház falán.

A zsúfolásig megtelt, gyönyörű, gótikus Városi templomban Fassang László orgonaművész koncertje bővölte el a hallgatóságot. Luther így írt a muzsikáról: „Isten egyik legszebb és legcsodálatosabb adománya a muzsika, amelynek a Sátán dühös ellensége, mert a muzsika sok rossz gondolatot és kísértést elűz, azért az ördög őt nem állhatja.”

Magyarok, németek és sok más nyelvet beszélő hívek töltötték meg zsúfolásig a buzogányszerű tornyával világszerte ismert Vártemplomot. A német énekeskönyvekből Sztáray Mihály itthon is sokat énekelt egyik, XVI. századi énekét is énekelték a hívek. Dr. Fabiny Tamás püspök prédikációja az imádságról szólt, s ezen belül a bűnvallás fontosságáról. Dietrich Bonhoeffer Etikájának víziójával élve a mi korunk számára hozta személyes közelségbe a bűnvallás lényegét: Napnyugatnak meg kell vallania a Jézus Krisztustól való elpártolását, hiszen „saját elnémulása folytán vétkes lett az egyház a felelősségteljes cselekvés, a helytállás bátorságának és elszántságának elvesztésében. Nem volt kész szenvedni azért, amit helyesnek ítélt.”

Az ünnepi események sorát a kétnyelvű, magyar és német nyelven megtartott istentisztelet zárta le a Vártemplomban.

– ghy –

Ég és Föld között

Kiállítás a Várkert Bazárban

A Kovács Gábor Művészeti Alapítvány a Debreceni Református Hittudományi Egyetemmel együttműködésben nagyszabású kiállításorozattal emlékezik a reformáció 500. évfordulójára. A sorozat végső állomása Budapest, ahol az október 15-én, a Várkert Bazár Testőrpalatájában nyílt kiállítás tematikájában és szellemiségében összefoglalása és betetőzése a korábbi három, *Debrecenben*, *Győrben* és *Kolozsváron* megvalósult kiállításnak.

A kultúrtörténeti szempontból is kiemelkedő esemény évfordulójának a budapesti kiállítás azzal kíván emléket állítani, hogy a Biblia világával, a hittel és az emberi sorskérdésekkel foglalkozó képzőművészeti alkotásokból művészettörténeti szempontból rendhagyó válogatást nyújt, amely a Római iskola (például *Aba-Novák Vilmos*, *Kontuly Béla*, *Molnár C. Pál*), *Szalay Lajos*, *Kondor Béla*, *Borsos Miklós*, *Tóth Menyhért*, *Csernus Tibor*, valamint *Pérel Zsuzsa* és az elmúlt évtizedek számos más, kortárs alkotójának műveit mutatja be.

A Biblia az európai kultúrában mindig többet jelentett egy könyvnél: az európai művészet történetében csaknem kétezer éven át a Biblia

eseményeinek, szereplőinek vagy a hozzájuk kapcsolódó morális tartalmaknak az ábrázolása állt a középpontban.

Képzőművészeti interpretációiban a Biblia a közös kultúrincs egyetemes forrása, ismert és mégis számtalan jelentésrétegben értelmezhető. Történeteit a művészek kezdettől fogva aktualizálták, jelen idejűvé tették. A 20. századi, modern művészetben megőrződött a Biblia minden korábbi felhasználási módja, de a súlypont a közösségi szempontok felől az individuális megközelítések felé tolódott: a bibliai szereplők az alkotó szubjektív világának megfelelően sorskérdésekkel és drámai léthelyzetekkel szembenező személyiségek. A képeken ritkán jelenik meg a művész, mivel az egész kép a művész önkifejezése. Ezzel összefüggésben felértékelődtek az olyan bibliai témák, amelyek egzisztenciális problémák felvetésére adtak lehetőséget: így például a *Bűnbeesésben* a tudás, *Káin* gyilkosságában az erkölcs, *Jákob* alakjában a hit, *Jónás* történetében a kötelesség, *Krisztus* passiójában az áldozat, míg az *apostolok* személyében a hűség dilemmái. Ezenfelül korunk minden bibliai témájú alkotása egyben Isten

kereséséről, a hit felé törekvésről és az emberlét mélységeiről is szól.

A magyar képzőművészet elmúlt száz évében rendre születtek (és születnek manapság is) olyan alkotók, akik képesek a Bibliát úgy interpretálni, hogy az több legyen pusztán illusztrációnál. Az ő munkásságuk teremtette meg az alapot ahhoz, hogy a reformáció fél évezreddel ezelőtt elindult hitújításának emléket állító kiállításorozat és a hozzákapcsolódó kötet gondolata egyáltalán megszülethessen. *Szalay Lajos*, *Borsos Miklós*, *Tóth Menyhért*, *Kondor Béla*, *Csernus Tibor*, *Pérel Zsuzsa* és más művészek munkái nyomán mélyebb értelmet nyer az isteni teremtés, könnyebben eljutnak hozzánk Krisztus tanításai, s jobban átérezzük azt a szenvedést, amelyet azért vállalt a keresztfán, hogy halálával megváltsa az emberiséget. Tanúi lehetünk Ábrahám hitének, aki az Isten parancsára egyszülött fiát is feláldozná, látjuk Jákobot küzdeni az angyallal, szinte halljuk a hegyi beszédet, amely azóta is életünk erkölcsi alapja, s átérezzük azt a drámai átalakulást, ahogy a vakító fénytől lováról leeső Saulból Paulus lett.

A sorsfordító események, belső vívódások, súlyos döntések és áldozatvállalások lehetősége most is benne van az emberek mindennapjaiban. A képzőművészet csak eszköz, hogy felszítsa a gondolatot, amely végrehajtja a belső átalakulást, a lélek reformációját. Hit, történelem és művészet így kapcsolódik össze egyetemes egységgé ebben az 500. évforduló tiszteletére rendezett kiállításban és a tárlathoz kapcsolódó REFORMÁCIÓ 500 – A BIBLIA NEM MINDENKIÉ című kötetben.

A kiállítás kurátorai: *Fertőszögi Péter*, a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány kuratóriumának elnöke, valamint *Kosinsky Richárd*, *Marosvölgyi Gábor* és *Szalay Ágnes*, az alapítvány művészettörténészei. A tárlat a fővárosban, a Várkert Bazár Testőrpalatájában 2018. január 14-éig látogatható. ♦♦

1. Szalay Lajos: *Genézis*, 1966
2. Pérel Zsuzsa: *Aequilibrium*, gobelin 2000
3. Tóth Menyhért: *Vadvizek*, olaj, 1940-es évek
4. Borsos Miklós: *Vízparti találkozás*, tusrajz, 1982
5. Kokas Ignác: *Teremtés utáni valahányban*, 2000
6. Csernus Tibor: *Uriás*, vázlat, 1980-as évek vége
7. Kondor Béla: *Próféta*, 1969. Olaj, farost
8. Bencsik István: *Genézis*, 2005

A REFORMÁCIÓ 500 ÉVE

IGE - IDŐK

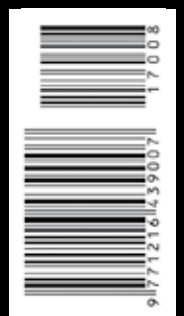
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSA

Cikkünk a 70. oldalon

Egyedülálló kincsekkel,
az elmúlt fél évezred
szellemi és tárgyi
lenyomataival ismerked-
hettek a látogatók

Fotó: Rosta József

Ára: 450 Ft